

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLIII. kötet.

1938. 4. füzet.

SZERKESZTI:

DR. GYÖRGY LAJOS

felelős szerkesztő

Új folyam IX.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomda Műintézet Rt.

1938.

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

- Dr. Nagy András:* Adatok az erdélyi magyarság népegészségügyéhez 261
Rass Károly: Gyöngyössi János önéletleírása 281
Herepei János: Nehány adat gróf Bethlen Miklós tanuló-éveiből 291
Dr. Szabó T. Artilla: Zilah és Magyaregregy összeírása 1658-ból 299

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI:

- Dr. Balogh Ernő:* Ujabb adatok a protokalcithoz 311

NYELVMŰVELÉS:

- Balassa József:* A nyelvek élete. *Brüll Emánuel.* — Egyházfik vagy egyházfiak. *Szta.* — *Várnók és társai. Szta.* — *Dsida Jenő. Szta.* — 316

BIBLIOGRAFIA:

- Valentiny Antal:* Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év 321—340

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az E. Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi, Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizományos: **STUDIUM R.-T.**
Budapest, IV. Kecskeméti-u. 8.
Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS
Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLIII.

1938. Fascicule IV.

Nouvelle série IX.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: **Société du Musée de Transylvanie**.

Rédaction: **Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie**.

André Nagy: Quelques données à la question de l'hygiène publique du peuple hongrois de Transylvanie.

Charles Rass: L'autobiographie de Jean Gyöngyössi.

Jean Herepei: Quelques données des années d'étude du comte Nicolas Bethlen.

Attila T. Szabó: Le recensement de la population de Zilah et de Magyaregregy de 1658.

COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES. *Ernest*

Balogh: Nouvelles données à la protocalcite.

SOIGNONS NOTRE LANGUE. *Joseph Balassa*: La vie des langues. *Emmanuel*

Brüll. — „Egyházfik“ ou „egyházfiak“. *Szta*. — „Várnók“ et ses semblables. *Szta*.

— Eugène Dsida. *Szta*.

BIBLIOGRAPHIE. *Antoine Valentiny*: Bibliographie de la littérature hongroise de la Roumanie. Année 1937.

ERDÉLYI MÚZEUM

(TRANSILVANISCHES MUSEUM)

XLIII. Band.

1938. IV. Heft.

Neue Folge IX.

Redigiert von **LUDWIG GYÖRGY**. Herausgegeben vom **Transilvanischen Museum-Verein**.

Redaktion: **Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien**.

Andreas Nagy: Angaben zum Gesundheitszustand des Ungartums in Siebenbürgen.

Karl Rass: Die Selbstbiographie des Johann Gyöngyössi.

Johann Herepei: Einige Daten aus den Lehrjahren des Grafen Nikolaus Bethlen

Attila T. Szabó: Das Zusammenschreiben der Bevölkerung in Zilah und Magyaregregy aus dem Jahre 1658

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG. *Ernst*

Balogh: Neue Angaben zum Protocalcit.

SPRACHPFLEGE. *Joseph Balassa*: Das Leben der Sprachen. *Emanuel Brüll*. —

„Egyházfik“ oder „egyházfiak“. *Szta*. — „Várnók“ und seine Gefährten. *Szta*.

— Eugen Dsida. *Szta*.

BIBLIOGRAPHIE. *Anton Valentiny*: Bibliographie der ungarischen Literatur in Rumänien. Jahr 1937.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az E. Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala,
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizományos: **STUDIUM R.-T.**
Budapest, IV. Keckeméti-u. 8.
Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS,
Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Külön-nyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

Adatok az erdélyi magyarság népegészségügyéhez.

Egészségpolitikai előtanulmány.*

I.

Közismert meghatározás szerint a népegészség az egyének egészségét jelenti a közösség egészségének érdekében. Népegészségügynek nevezzük mindazon tényezők összefoglalását, amelyek az előbbi jó vagy rossz irányban befolyásolják a körülményeknél fogva fenyegetik és az adott helyzetben a bajok megelőzésére, javítására, az előnyök kihasználására alkalmasak. E kettő mint sztatikus adottság áll előttünk; megismerésük csupán helyzetképet ad, jövőt befolyásoló, tevéleges beavatkozást nem foglal magában. A népegészség és népegészségügy mellé harmadik fogalomként csatlakozik az egészségpolitika: ez jövőre kiható intézkedéseket foganatosít, tervezetet készít, végrehajtó szerevet állít munkába.

Tanulmányom tárgya az első kettőnek vizsgálata az erdélyi magyarság viszonyaiban, mintegy bevezetésül máshol összefoglalt¹ egészségpolitikai természetű észrevételeimhez. Nem könnyű dolog tiszta helyzetképet adni ott, ahol az adatok nagyrészt hiányzanak. A hivatalos kimutatások nemzetiségi részletezést csak 1933 óta nyújtanak s vizsgálódásuk alapjául inkább az országrészek földrajzi tagozódását veszik. A magyarság helyzetképeinek összeállítására az erdélyi magyar sajtóban megjelent közlemények, előadások, a helyzet tapasztalati ismerete, magánközlések kínálnak, különös tekintettel a magyar nagy többségű területek (Székelyföld) magyarságának viszonyaira. Az idevonatkozó adatok óvatos általánosítása föltétlenül értékes képet ad az erdélyi összmagyarság viszonyairól is, bár a megbízhatóságot sokban csökkentheti, hogy a egyes vidékek magyarságának életmódja, körülményei, az ezekből következő problémái is lényegesen mások lehetnek, mint az egy tömegben élő magyar közösségeké. Bonyolulttá teszi a vizsgálódást az Erdélyszerte elszórt magyarság belső széttagoltsága is (felekezeti, társadalmi, foglalkozási, érdekeltségi. stb. alapon): ez mélyreható különbségeket jelenthet, mivel egyik csoport sem tud a többi felett minden tekintetben befolyásoló túlsúlyra jutni. A pro-

* Források megjelölésekor használt rövidítések: Cpr: Carpatpress. Cpt: Carpatpost. EF: Erdélyi Fialatok. F: Fialatok. EI: Erdélyi Iskola. I: Iskola. EM: Erdélyi Múzeum. ET: Erdélyi Tudósító. T: Tudósító. Ht: Hitel. MNSz: Magyar Népegészségügyi Szemle. N: A nap. Pr. M: Praxis Medici.

¹ Dr. Nagy András: *Egészségpolitikai vázlat*. Ht. 1938. 1. Külön megjelent: Cluj, Gloria, 1938.

blémák és teendők egységéről beszélni ily körülmények között szinte merészség. Megnehezíti az egységes kép összeállítását az erdélyi magyarság belső tagoltságának az a tragikus hibája is, hogy míg a magyarságot igazában jelentő tömegek főképen falvakon élnek, addig a társadalmi súlypont még mindig a valóságban egyre csökkenő jelentőségű városi magyarságra esik: ennek a problémái állanak előtérben, és minden (inkább emlegetett, mint végzett) falumunka ellenére bizonyos „urbanisztikus partikulárizmust” letagadni nem lehet. Mindez a problémák lényegét hordozó falvakat a valójában már meghalt városi középosztály életlétésének rendeli alá.

II.

Az erdélyi magyarság sorsa a Székelyföld egységes néptömegein fordul meg. Ez egészségügyi vonatkozásban is kibontakozik.

Az 1930-as népszámlálás adatai szerint Románia összlakosságának (18.053.000) 7.9%-a magyar. Ebből a túlnyomó rész (29.1%) a szorosan vett Erdélyben él, kevesebb (23.1%) Szilágyságban, körülbelül 10% a Bánságban, 1.4% Bukovinában (csángótelepek), 0.9% Moldvában (csángók), 0.8% Havasalföldön. Állítólag a főváros egymaga 100.000 magyarnak ad szállást. Az összes városi lakosságnak 11.2%-a magyar (406.784 lélek), a falvak népének 7.1% -a (1.009.470). A szorosan vett Erdély magyar lakossága a városok népességének 39.8 %-át teszi ki. Ugyanez Szilágyságban 43.7%, Bánságban 22.7%.² Erdélyben a falusi lakosság 27, Szilágyságban 18.1, Bánságban 7.7%-a magyar.³ Erdély lakosságának tehát — (értve ezen a Magyarországtól Romániához csatolt területeket) — több, mint egynegyede magyar.

Csik megyében, Erdély legnagyobb magyar többségű megyéjében, a városi lakosság a megye összlakosságának (143.390 lélek) alig 10% -a. Itt a románság lélekszáma 14.953, a magyarságé 125.336, egyéb nemzetiségűké (örmények, németek) 3.101.⁴ A magyarság számaránya tehát 87.4%, a románságé 10.4%, a többieké 2.1%. A gazdák száma a megyében 33.845, vagyis a lakosság legnagyobb része falusi. A románság főképen a háború után költözött ide, s mint hivatalnok, katona, stb. városi polgárem. Érthető, hogy a megye őslakosságának néprajzi arculatát érezhetően eddig még nem befolyásolta. Ha tehát az erdélyi magyarság viszonyait körvonalozni akarjuk, e vidék adatait megfelelő alkalmazással annál is inkább irányadóknak vehetjük, mert a megyét 4470 négyzetkilóméter területen a romániai összmagyarság egytizede tekinti otthonának.

III.

Az egész Erdélyre általánosan módosított székelyföldi egészségügyi helyzetkép a következőkben foglalható össze:

1. Csökkenő irányzatú születésarány, önmagában magas, országos

² Manuila Sabin szerint átlagban 27.1%, összesen 368.000 lélek (1930).

³ *A magyar kisebbségi lakosság országos elosztódásának adatai.* MNSz. 1937. 2.

⁴ *Csikmegye egészségügyi helyzete képe.* MNSz. 1936. 5.

viszonylatban tűrhető gyermekhalandóság, egyébként tűrhető halálozási viszonyok, még mindig természetes számbeli szaporodás.

2. Rossz higiéniai viszonyok és különböző ártó tényezők következtében folyamatban levő népi minőségromlás (táplálkozási viszonyok, tbc. alkoholizmus, lues, kifogásolható lakás- és tisztasági viszonyok, stb.). Mindezt az egészségpolitika helyi és általános hiányai miatt ellensúlyozni még eddig nem sikerült.

*

Az erdélyi magyarság születésszámának csökkenése súlyosan esik a latba, mivel a magyarság születési aránya általában alacsonyabb, mint a románságé (35 ezrelék szemben 42-vel). Csikban a születési arány 1934-ben 27.2^{0/00} volt: ebből a románságra 28.1, a székely lakosságra 26.9 az arányos rész. A születésaránynak általánosan megfigyelhető csökkenése egyes pontokon katasztrófális méretű: Csíkszépvezén⁵ 1909-től 1935-ig 25^{0/00}-ről 14.2^{0/00}-re esett vissza, s az utóbbi időben a háborús évek színvonalát érte el. Felcsíknak Csíkszentdomokos, Csíkszenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva községekből álló egység-területén 1905–1932 között 46,3–20,2^{0/00} szélső értékek között ingadozott, ma 26.3^{0/00} körül áll, szemben az 1905 utáni évek átlag 40–42^{0/00}-ével, az átlag erdélyi 27.2 s az átlagos romániai 33^{0/00}-kel. Ez a visszaesés mindössze két és fél évtized alatt következett be; félannyi idő alatt, mint az európai államokban általában.⁶ Csíkszeredában 1934-ben 6.7, Gyergyószentmiklóson 23.3, Székelyudvarhelyen 15.5, Kézdivásárhelyen 12.6, Marosvásárhelyen 15.1, Sepsiszentgyörgyön 17.7^{0/00} volt a születési arány.⁷ A városokban a lakosság természetes szaporodás útján alig gyarapszik, egyes helyeken (Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Nagyenyed, Zilah stb.) egyenesen fogy, és népességét bevándorlás útján — főképpen hivatalnokosztályból⁸ — egészíti ki. A születések visszaesése a házasságok számának állandó vagy növekvő száma mellett különösen a református többségű magyar szigeteken észlelhető. Szerepe van benne a vidék szokásainak is. A Bánságban, Arad környékén, Hunyad megyében a születések 15 év alatt 39.5^{0/00}-ről, 30.6^{0/00}-re estek s ez egyformán érinti a magyar, román és német lakosságot.⁹ Megfigyelhető ez a vegyes vidékek magyar szigetein is, pl. Aranyos-székek (Kövend) és Hunyad megyében (Lozsád) stb.¹⁰ Alapos vizsgálódások eredménye szerint¹¹ Erdély, születésarány tekintetében, a régi Magyarországon is gyenge helyet foglalt el, a mai Romániában pedig utolsó helyen áll. Romániában legszaporábbak a görögkatolikus románok, utánuk következnek a magyarok, majd az evangélikus németek, végül a görögkeleti románok és a zsidók.

A születésszám visszaesése az egyke terjedésével párhuzamos. Az egyke általános jelenség az erdélyi magyar nép között, különbségek csak foka és elfogadottsága tekintetében vannak. Ennek a látszólag anyagi

⁵ Timár Sándor szépvízi plébános magánközlése, anyakönyvi adatok alapján.

⁶ Venczel József: *Öt székely község népmozgalma*. Ht. 1937. 1.

⁷ Cpr. III. 4. adatai alapján készült számítás.

⁸ A hivatalnokosztály ma Erdélyben román.

⁹ Popoviciu prof. közlése. Rev. de Pediatrie. 1937. 1–4.

¹⁰ Magánközlések alapján.

¹¹ Dr. R. Szeben András: *Transsylvania népmozgalma*. Ht. 1936. 2.

vonatkozású jelenségnek világnézeti átalakulás áll a háttérben. Az egyke „biológiai” létformává lett. Erre mutat, hogy a nép között általános az anyaságnak, különösen a többszörös anyaságnak gúnyos és sajnálkozó felfogása. A várost járt falusi elem elmaradottság, szegényletes butaság jelének tartja, ha a család szapora.¹² Falun az egyke inkább kevés-gyermekúséget jelent. Városban az egyetlen gyermek és a gyermektelenség is gyakori, mind a jó viszonyok között élő polgárság, mind a proletárosztály körében. Az első nemzedékképen városba költözöttek¹³ a városi „kultúrából” legelőször a gyermekkorlátozást tanulják meg. Részben abból magyarázható ez, hogy városra azok a falusiak költöznek, kiket a falu eltartani nem tud,¹⁴ városi elhelyezkedésük célja némi vagyongyűjtés, az esetleg tervbevett (de gyakran elmaradó) visszavándorlással a faluba. Az ilyen bizonytalan és pénzszerzésre alapozott életmóddal nem fér össze a gyermek, hiszen a családalapítás is többnyire a főcél figyelembevételével történik. A folyamatot az is meggyorsítja, hogy a válásos pásztoráció a nagy városban elvesző ilyen gyökértelenekre jó darabig nem terjed ki, viszont annál gyakrabban kerülnek ezek bolsevista vagy más erkölcstelen befolyások alá. Erdélyi, nevezetesen székely viszonylatban a városba özönlés meglehetősen nagy a kis családi birtokok sokfelé tagozódása és a növekvő életigények miatt. A családi birtok elaprózódásának megelőzésére az egyke aránylag gyakori eszköz.

Mint kisebbségi külön ok érdemel említést az a bizonytalan jövő, melyet (különösen városi környezetben) a többségi nép nyílt túlsúlyra juttatása eredményezett az eddig megélhetést biztosító összes pályákon. Ha nem menthető is, de érthető a kisebbségi ember óvatossága, amely arra készíti, hogy családjá megélhetését újabb családtagok életrehívásával ne tegye még bizonytalanabbá, amikor az „arányosítás” mindennapi kenyerét is eléggé megnehezítette. A gyermekek jövőjének bizonytalanságát, az iskoláztatás és az elhelyezkedés nehézségeit is figyelembe véve, elmondhatjuk, hogy az erdélyi magyarnak „hősnek vagy szentnek kell lennie”, hogy ne féljen az utódtámasztástól. Pedig ők is csak emberek, és végeredményben az anyagilag biztosított társadalmaknál (francia polgárság, sőt Mussolini Olaszországa) még mindig jobb arányszámot teljesítenek. Föltétlenül felismerendők nála az erkölcsi hibák, az egyke igazi okai, de a parancsoló kényszerhelyzet itt eltakarja az igazi okot.¹⁵

¹² Gyakori személyes tapasztalat székelyföldi praxisból. L. még: Nagy Ödön: *Az egyke Kalotaszegen*. Ht. 1935. 3. — Daróczy Ferenc: *Egy kalotaszegi falu*. MNSz. 1935. II. — Dr. Fráter Géza: *Adatgyűjtése bánsági községek magyar lakosságára vonatkozólag*. — Kós Balázs: *Egy falu mezőgazdaságának rajza*. Ht. 1936. 4.

¹³ 1931—34. között 15—49 év közötti falusi nőknél átlagos szülési százalék 95,9, városiaknál 58,8. Mezőgazdasági városokban a férjes nők átlagos termékenysége 3,75^{0/0}, ipari és forgalmi városokban 2,76^{0/0}. Mezőgazdasági városokban a férjes nők 19,3^{0/0}-a, ipari városokban 25,9^{0/0} a gyermektelen. Pr. M. 1937. 3.

¹⁴ Venczel József: *A székely kivándorlás háttéréből*. Ht. 1936. 4. *Mi lesz azokkal a magyarokkal, akiknek tömegeit nem tudja eltartani a falu?* Cpt. 1936. május 28. Böződi György: *Székely bánja*. (Kolozsvár, 1938).

¹⁵ ... „Örök kérdés, hogy lehet-e heroizmust követelni a máról-holnapra élő kisembertől, és a kötelességtudat elérhet-e benne — aki életét lehetőleg a kötelességek megkerülésére és az ezért járó büntetés elől való kibúvársra alapította — oly heroikus méreteket, hogy saját, egyéni élete feláldozásával — pusztán erkölcsi és faji öntudatból —

Nem volna teljes a kép, ha a rossz születésszámmal szembe nem állítanók a jobb halálozási arányszámot, mint legalább ígérte annak, hogy a születési arány javulásával a létszám kellő emelkedést fog mutatni. A csiki székelység körében az összes halálozások 29%-a 70 éven felüli (1934).¹⁶ Míg Románia egyes részein a csecsemők fele nem éri el az egyéves életkort,¹⁷ Csikszépvízen a háború utáni évek gyermekhalandósága 17%.¹⁸ Mindamellét a csecsemőhalandóság a magyarságnak is számbaveendő veszteséget jelent. Románia átlag 18%-os csecsemőhalandóságával vezet az európai népek között. Erdély nyugati határain 17.4—22.9% között ingadozik,¹⁹ az erdélyi átlag 16.7%, a bánási 18.2%, a szilágysági 19.7%, Csik megyéé 15.6%, Háromszéké 14.8%, Maros-Tordáé 16.4%, Udvarhelyé 18.4%. Az országos átlagon belül a Székelyföld tehát aránylag jó helyet foglal el.²⁰ Fontos ezt tisztázni azért is, mert a sajtó gyakran rémítget 40—50%-os csecsemőhalandóság emlegetésével. Az első 5 év halandóságának átlaga csakugyan 50% körül jár.²¹ A jövő szempontjából ez a tény indokoltá tesz minden aggodalmat.

A csecsemőhalandóság javulása állapítható meg újabban a városok magyar polgárságánál. Ezt főképen a szegényebb osztályok számára hozzáférhető népoktatásnak és gyermekvédelmi mozgalomnak kell a javára írni. Ezekből az állam éppen úgy kiveszi a maga részét, mint a mi társadalmunk. Ne feledjük azonban, hogy a gyermekhalandóság javulása, kevésgyermekűség mellett, kontraszelektációs folyamat is, különösen ha az többé-kevésbé leromlott környezetben jelentkezik, mint amilyen az általában a városi polgárság. Minőségben nem pótolhatja a nagyobb születésszám eredményezte szaporodást. Az erdélyi magyarságnak pedig 30-a %-a város lakó.

Végeredményben a gyermekhalandóság egyelőre nem fenyegeti kihalással az erdélyi magyarságot. Méretei még nem végzetesek, és ahogy a születésszabályozást az „úri erkölcs” el tudta fogadtatni a néppel, úgy az ellenkező folyamat is bekövetkezhetik. Ebben az esetben a mérleg javunkra billen. A legközelebbi multnak számokkal egyelőre meg nem alapozott, de sokfelől történt megfigyelése azzal biztat, hogy különösen katolikus vidékeken a magzatelhajtások ritkuló irányzatot mutatnak és az értelmiségi osztályokban a születésszám javul.²² Az ellentétes irányzatok

gyermeket hozzon a világra, mikor olyan elérhető kezeügyében van elhárítania azt... Félős, hogy a heroizmus csak hősi lelkek tulajdona, a tömeg pedig gyáva kisemberekből áll! Jól kiegyensúlyozott gazdasági és szociális biztosítottság mellett az utódtámasztás nem hősi aktus, hanem a kisember életének gépies velejárója. A kisebbségi életben ilyen biztosítottság nincs, és ez, ha nem is felmentő, de enyhítő és a jövő szempontjából megfontolkoztató körülmény...” (Dr. Nagy András: *Népegészségügy — önségités*. Magyar Lapok. 1936. Karácsonyi szám.)

¹⁶ Csikmegye egészségügyi helyzetképe. MN Sz. 1936. 1.

¹⁷ Costinescu I. dr.: *A közegészségügy Romániában*. Pr. M. 1937. 3.

¹⁸ Timár Sándor adatgyűjtése alapján.

¹⁹ Popovicu prof. közlése. Rev. de Pediatrie. 1937. 1—4.

²⁰ Venczel József: *Öt székely község népmozgalma*. Ht. 1937. 1.

²¹ Venczel József u. o.

²² (n.): *Végre valami biztató*. N. 1937. 5.

végleges mérlegét felállítani még korai volna. A mostani állapot mindenestre alkalmas arra, hogy a magyarságot számbelileg és minőségileg leszorítsa, műveltségbeli fölényét még jobban elkoptassa, s földjeinek kezéből való kicsúszását siettesse.²³

Az öregkori halálozás hosszú életet jelentő magas arányszáma kedvező fényt vet a nép életképességére és életmódjának egészségügyi oldalára. Ez azonban egy-két nemzedéken belül semmivé válható előny. Elég egyetlen nemzedék alkoholizálása, hogy ez az arányszám megváltozzék. A jövő szempontjából a gerontokrácia Erdélyre nézve sem kedvezőbb, mint a világ bármely más részére.

Nem érdektelen ezek után megvizsgálni, hogy milyen eszközöket használ népünk a születések szabályozására? Mindenütt ismert jelenségeket kellene elsorolni. „A nép a magzatelhajtó orvost jötevéjének tartja, s talán az orvos is annak érzi magát.”²⁴ Igen sok az orvosok által végrehajtott abortus. Majdnem minden vidéknek megvan a maga közismert avorteur-orvosa.²⁵ Leggyakoribb módszer a curette. A beavatkozások átlagos díja 1000—2000 lej, de nem ritka az olyan orvos, aki 200 lejjel is megelégszik. Persze nagyobb tiszteletdíjak sem ritkák. Az abortussal üzletszerűen foglalkozó orvosok nagy része a zsidók közül kerül ki,²⁶ az a kevés orvos pedig, aki elvszerűen háritja el magától az ilyen mű tevékenységet, főképen a katolikusok között keresendő. Természetesen mindkét irányban akadnak kivételek. Amikor a R. K. Népszövetség Orvosszakosztálya 1937-ben mintegy 150 katolikus orvosnak (és végzés előtt álló orvostanhallgatóknak) aláírás végett egy oly értelmű nyilatkozatot küldött, amelyben a becsületészó erejével kellett kötelezniök magukat, hogy abortust nem végeznek, s ilyenhez tanáccsal sem járulnak hozzá, a 150 nyilatkozat közül alig 28 érkezett vissza. Az aláírók közül is többnek súlyos elvi aggályait kellett előbb eloszlatni.²⁷ Ez mutatja, hogy az abortusnak a rendszeres végzése, de legalább is elvi fenntartással való lehetővé tétele mennyire benne gyökerezik az orvosok tudatában. A falusiak kölcsönös segédletével házilag végzett, kuruzslókkal, bábákkal, régi betegápolókkal elintézett abortusok szintén gyakoriak. Ezeknek a számáról fogalmunk sincs.²⁸

Az 1937. jan. 1-én életbe lépett büntetőtörvénykönyv 482. §-a a terhesség rendes menetének bármilyen eszközzel való megszakítását bünténynek veszi. A 481. § ugyanakkor elismeri az abortus „egészségügyi javallatait” (az asszony életének közvetlen és másképen el nem

²³ Az eladó ingatlanokat nagyrészt a románság vásárolja meg.

²⁴ Kós Balázs: *Egy falu mezőgazdaságának rajza*. Ht. 1936. 4.

²⁵ „Minden kétségen felül áll, hogy vannak magzatelhajtást iparszerűen űző orvosok. A városokban legkevesebb minden 10.000 lakosra esik legalább napi 2 abortus, ugyanakkor, amikor napi 1 szülés csak 25.000 lakosra jut. Vagyis a minden indikáció nélkül végzett abortusok száma a születéseknek legalább ötszörösét teszi ki.” (Dr. Marius Georgescu parlamenti beszédéből. Pr. M. 1936. 12.)

²⁶ A R. K. Népszövetség Orvosszakosztálya tagjainak adatgyűjtése alapján.

²⁷ Dr. Nagy András: *Fogalomzavar*. Magyar Lapok. 1937. október 17. Fialat orvosoknak, különösebb rábeszélés nélkül, kísérletképen saját meggyőződésükre bízva az aláírást, azóta több űrlap adatot ki. Aláírva egy sem tért vissza.

²⁸ Manuila Sabin dr.: *Az abortus reglementatioja*. Pr. M. 1936. 10.

hárítható veszélyeztetettsége) és eugénikus indikáltságát (valamelyik szülő átörökölhető elmebaja esetén). Ilyen esetekben is az ügyészség előzetes engedélyét követeli meg valamely kórházi intézmény, vagy olyan kéttagú orvosi tanácskozás véleménye alapján, ahol az egyik orvos annak a betegségnek a szakorvosa, amely miatt az abortus javaltnak látszik. Tapasztalat szerint, ha nem sikerült is e törvénynek a bűnös összejátszáson alapuló abortusokat teljesen megszüntetnie, az üzleti rendszerességgel végzett műtéteket mindenesetre visszaszorította.²⁹

Külön megemlíteni talán fölösleges is, hogy a nép ismeri a fogamzásgátló eljárásokat is. Ezek ellen az Egyház erkölcsi nevelésén kívül semmi sem történik. Érthető, hogy a katolikusok közt — hol a gyóntatószék mindig foglalkozott e kérdéssel — az óvakodás nem olyan elterjedt, mint a más felekezeteknél. Az eszközök üzleti propagandája ellen eddig csak annyi történt, hogy a gyulafehérvári r. k. püspöki székhely gyógyszerárai a püspökség kérésére eltávolították az óvszerek hirdetéseit. Vidéken a főesperesek hasonló kérésének távolról sem volt mindig ilyen eredménye.³⁰

*

Az eugénisták szerint az egyke nemcsak társadalmi artefactum, hanem szelekciós folyamat is. Az életképességüket veszített fajok az egykezés lassú öngyilkossága útján tűnnek el a világból. Az egyke a fajok minőségi leromlásával párhuzamosan jelentkezik. Az életképes fajok nem egykések. A székelység embertanilag a magyarság életképeesebb és összetevőjéhez, a keletbalti fajképhez tartozónak látszik.³¹ A székelység közt az egyke, amennyiben megvan, friss jelenség, városmenti szokás. Visszont, amint általánosan elterjedt a turáni fajképű magyar foltokon,³² úgy Erdélyben is az ilyen helyeken otthonosabb.³³ (Bihar megye egyes foltjai, Kalotaszeg stb.)

Az egyikét és következményeit e szerint olyan embertani adottságnak kell tekinteni, amelynek első fejezete a faj minőségi leromlása, életképességének a csökkenése. A minőségromlásnak pedig igen sokféle útja van, kezdve az elemi higiénia nemzedékeken keresztül satnyulássá összegeződő hiányain, egészen a társadalmi betegségek közvetlenül megfigyelhető pusztításáig. Az erdélyi magyarságban ezeket mind megtaláljuk. Minden bajt elsorolni könyvtárra való anyag volna, de néhány kirívó és a helyzetet általában jellemző tény ismertetni nem lesz fölösleges.

²⁹ A törvény ezen végső formáját sok vita előzte meg. Az első tervezetek az egészségügyi javallaton kívül szociális, sőt morális indikáció elismerését is követelték. (L. Dr. Nagy András: *Megtiltani, de minél többet megengedni*. N. XIV. évf. 5.) Az egyházak fejei sorban tiltakoztak a parlamentben. A romániai katolikuság kollektív tiltakozást nyújtott be. Visszont ad hoc „orvoskongresszust” hívtak össze a javaslat hívei. A román tudományos és társadalmi élet nagy nevei szálltak síkra ellene, vagy mellette. A Román Nők Országos Egyesülete jasi közgyűlésén az abortus megengedése mellett foglalt állást. (Pr. M. 19:2. 5. L. még: Dr. Popa N.: *Avortul*. București, 1935.)

³⁰ A R. K. Népszövetség Orvosszakosztályának 1936–37. munkaévről szóló jelentéséből és az 1937. évi brassói gyűlésének jegyzőkönyvéből.

³¹ A székelység összesen mintegy félmillió lélekből áll.

³² Dr. Gáspár János: *Fajismeret*.

³³ Magánközlések alapján.

a) Állandó és kemény munka mellett, amilyenel a kisebbségi magyar egyre nehezebbé váló hétköznapjait foltozza, a megfelelő táplálkozás elengedhetetlen. Megvan-e ez nálunk? A régi közeposztály maradványainál többnyire még megvan, de a családi költségvetésnek egvre nagyobb százalékát vonja el egyéb szükségletektől, ami együtt avval, hogy a jövőt biztosító tőkegyűjtésre szükséges fölösleget is felemészti, a proletárizálódás biztos jelének tekinthető. Legalább kalória- és vitaminhiányról egyelőre nincs szó. Hasonló a helyzet az iparos és kereskedő osztály körében. Viszont mennyiségileg és minőségileg elégtelen a táplálkozás a tömegek: a falvak népe és a munkásosztály sorában. Minőségileg a szénhidrátok túlsúlya, a fehérjék, zsírok, vitaminok és ásványi sók elégtelensége jellemző a falusi táplálkozási viszonyokra. Legfőbb tápanyag a kenyér, a puliszka, a burgonya, viszont alig esznek valami cukrot.³⁴ Az étrend nagyrészt növényi, de gyümölcs és friss zöldség nélkül. Minél szegényebb a család, annál szembetűnőbbek e jelenségek. Az egy személyre eső átlag kalóriaérték 2 900 körül van, ez pedig a nehéz falusi viszonyok között kevésnek mondható.³⁵ Az étkezés egyhangúsága, a reggeli-ebéd-vacsora közötti különbségek elmosódása, a napi legfeljebb három étkezés, a nagymennyiségű folyadék mellett a tej feltűnő hiánya, az egyfogásos étkezések, a húsfétel viszonylagos mellőzése, a hiányok eltakarása pálinkával, s a teának, mint „ételnek”, előretörése, vidékek szerint feltűnő különbségekkel, jellemzők.³⁶

Az iskolaorvosok magánközléseiből és saját megfigyeléseimből tudom, hogy az elemi- és középiskolás gyermekek jórésze hiányosan táplált, vérszegénységük szinte szabályszerű jelenség.³⁷ A nép hiányos tápláltsága leginkább akkor tűnik föl, amikor magyar tömegeket látunk együtt. A pár éve megszűnt „Ezer székely leány napjának” felvonulása az ősi ruhákat viselő falusi ifjúság jórészét soványnak, szintelennek, ledolgozott-nak mutatta. Falusi vagy külvárosi gyakorlatot folytató orvosok hasonló észrevételeket közölnek. Könnyű kiszámítani, hogy ennek a hiányos tápláltságnak a tbc. szempontjából milyen következményei vannak. A vitaminhiányból származó betegségek — különösen az angolkór³⁸ — gyakoriak, s talán a fel nem ismert beri-beri esetek sem ritkák. Az erdélyi magyarság ugyan nem ismeri a pellagrát,³⁹ de annál inkább nyögi a C vitamin hiányait.

Mi okozza ezt az elégtelenséget? Vannak, akik az asszonyoknak a konyhai dolgokban való járatlanságát hibáztatják, mások az asszonyok-

³⁴ Románia évi cukor-fejártlaga 6.6 kg, szemben a magyarországi 9.5, a nyugateurópai 32—52 kg-al! Az erdélyi magyar falu cukorforgasztása feltételezhetőleg közelebb áll a Boros Margit által magyarországi viszonylatban közölt 2.3, sőt 1.2 kg. falusi fejártlathoz.

³⁵ Dr. Heinrich Mihály: *A nép táplálkozási kalóriaértékben*. Ht. 1937. 2. Dr. Parádi Kálmán: *Néptáplálkozás* Ht. 1936. 2.

³⁶ Ugyanerről a tárgyról l. még: Vita Sándor: *A Székelyföld önellátása*. Ht. 1937. 4. — Kós Balázs: *Egy falu mezőgazdaságának rajza*. Ht. 1936. 4. — Dr. Dabis László: *Kenyer a nép élelmezésében*. MNSz. 1938. 3.

³⁷ A gyulafehérvári r. k. elemi iskola 65 növendéke közül 12-t (18%) kifejezetten vérszegénynek, a növendékek mintegy felét hiányosan táplálnak találtam. Banu prof. az iskolásgyermekek 31.2%-ánál talált vérszegénységet.

³⁸ A gyulafehérvári r. k. elemi iskola 65 növendéke közül 22-nél találtam régi angolkórra utaló elváltozásokat. (33% 1937)

³⁹ 1932-ben 47.872 pellagra esetet tartottak nyilván, főképen a régi királyság területén.

nak a kenyérkereső munkában való elfoglaltságára utalnak. Ez utóbbi a földműves- és a munkásosztály körében csakugyan komoly oknak tekinthető. Az is igaz, hogy a falusiak átlagának hiányos fogalmai vannak a helyes étkezéstről, s ezért még akkor sem esznek rendesen, amikor módjukban van. Legfőbb ok mindamellett az anyagiakban keresendő. A városokba özönlés, a növekvő alkoholfogyasztás, a tbc. terjedése, mind összefüggésbe hozható a gyenge és egyhangú táplálkozással. Ugyanúgy nem kis mértékben a gyermekhalandóság, a járványos betegségek nagy pusztítása is.

b) Az étkezéssel közvetlenül összefüggő, egészségügyi viszonyainkra nagyon jellemző jelenség a nép fogazatának rossz állapota. Amit az étkezéstről mondtunk a hozzáértők számára eléggé megmagyarázza ezt. Sem a népnevelés, sem a családi nevelés nem fordít gondot a fogápolás népszerűsítésére. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy fehér holló nálunk a jó fogú ember és az a legkedvezőbb eset, ha valakinek „rendesen javított” fogazata van. Ez a jelenség minden társadalmi- és korosztályban közös.⁴⁰ A fogak időelőtti romlása gyakori (tejfogak caries-e), az elhanyagolt, genyes gyökerek szinte rendes lakói a falusi és városi ember szájának. Jobbmódú falusiak szájában látunk néha műfogakat, legtöbbször azonban egyetlen orvosságot ismer, a kihúzást. A tejfogak javítására nem lehet rábeszélni a legtöbb embert. A városok fejlettebb művelődési viszonyai közt a helyzet még rosszabb, s ebben már nem csak az életmódnak, hanem a keveredések okozta korcsosodásnak is szerepet kell tulajdonítani.⁴¹

c) 2149 iskolásgyermek vizsgálata Romániában 34,8%-nál talált lappangó, 3,4%-nál nyílt tüdővést. Erdélyi tapasztalataink hasonló viszonyokról tanúskodnak. Egész Romániában 1935-ben 34.000 tbc. halálesetet könyvelt el a hivatalos statisztika, s ez a valóságban 40–50.000-nek felelhet meg. Az általános tbc. halálozási arányszám Romániában 2,1% volt 1929-ben, 1934-ben⁴² pedig 2,7–2,8. Az összes halálozásokhoz viszonyítva a városi tbc. halandóság 12%, 20% szélső értékkel. Erdély magyarlakta városai közül Székelyudvarhely, Nagyenyed,

⁴⁰ Az általános helyzetre jellemző az iskolások megvizsgálása. A gyulafehérvári r. k. elemi iskola 65 tanulója közül 42-nél találtam ép, 4-nél javítással helyrehozott, 19-nél rossz és elhanyagolt fogakat. A tordai r. k. elemi iskola IV–V–VI. osztályos tanulói között 59% rossz fogút találtam. A gyulafehérvári r. k. főgimnázium 217 növendéke között 56 ép, 54 javított, 24 javított de még javításra szoruló, 83 rossz és elhanyagolt fogazatot találtam. Itt tehát a rossz fogúak az összesnek 74%-át teszik ki (11–19 évesek). Ugyanott a r. k. Teológiai Akadémia 49 megvizsgált, 18–24 éves hallgatója között 16-nál találtam rossz fogazatot. (33%) Érdekes, hogy a papnövendékek — bár fiatalabb életkorúak — jobb arányt mutatnak. Az említett elemi iskolák növendékei helyi (városi) gyermekekből kerülnek ki, a gimnáziumban a romániai magyarság legkülönböző pontjairól találunk növendékeket (főképpen a Zsilvölgyéből, Bánságból, Szilágyságból), elsősorban városi (munkás, kisiparos, értelmiségi) környezetből. A papnövendékek viszont elsősorban a Székelyföldről, Csík megyéből kerülnek ki, őstermelő családokból. A kedvezőbb adatok ennek a társadalomnak jobb egészségügyi viszonyaira (!) vetnek fényt.

⁴¹ Erdély magyar falvainak fajilag viszonylagosan tiszta képe feltűnő ellentét a városi magyarság igen kevert összetételével szemben. E körülmény szerepére a 40. sz. jegyzet is érdekes fényt vet.

⁴² Dr. Mangiurea könyve után. Pr. M. 1934. 10.

Marosvásárhely, Torda az átlagon felül, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely az átlagérték körül, Csíkszereda jóval azon alul van. A falusi lakosság tbc. hajlandósága az összes halálozások 3,5—4,4%-át teszi ki. A túlnyomóan magyarlakta erdélyi megyék (Csík, Udvarhely, Marostorda, Háromszék, általában a Székelyföld és Bihar megye) az átlag alatt, vagy körül vannak, az összes vegyes és más nemzetiségű megyék azon felül állanak. Az irányzat megállapodottnak látszik a városokban és növekvő a falvakban.⁴³ Erdély helyzete a romániai átlagviszonyoknál lényegesen jobb, Erdélyen belül pedig a magyarlakta vidékek állanak legjobban.

Megállapítható ezzel szemben, hogy e téren Erdély egészségügyi ellátása (a tbc-ellenes küzdelem az egész ország területén) bár fejlődőben van, ez idő szerint távol áll attól, hogy kielégítőnek volna tekinthető. 1935-ben az egész országban 4340 kórházi, illetve szanatóriumi ágy állt a tbc-sek rendelkezésére. Ez a szám, ha magán stb. intézmények segítségével 13.000-re szaporítjuk is, elenyészően csekély a 200 000 nyílt tbc-s beteghez viszonyítva.⁴⁴ A szanatóriumok nagy része a régi királyság területére esik. Erdélyben a torjai, nagyenyedi, algyógyi, élesdi, marillai szanatóriumon kívül néhány közkórház (Temesvár, Segesvár, Bánffy-hunyad stb.), továbbá a kolozsvári klinikák tbc-osztályai s egyes preventoriumok (Rozsnyó) jöhetnek tekintetbe.⁴⁵ Ezek összesen az országos ágyszámnak mintegy a negyedét jelentik. A szükségletekhez képest ez annál kevesebb, mert a tbc-ellenes küzdelemnek az egész országban — illetékesek szerint — alig áll rendelkezésre a szükségletek egytizede.

Több szerző kiemeli, hogy Romániában feltűnően nagy a tbc-és tanítók száma: 40.000-ból mintegy 3.000! Ezek naponta legalább 100.000 gyermekkel lépnek érintkezésbe.⁴⁶ Nem tudjuk, hogy ezek közül hány működik Erdély magyarlakta vidékein. A mi szempontunkból igen fontos a falusi fertőzöttség terjedő irányzata, amelyet a nehezülő életküzdelem, a hiányos tápláltság, az alkoholizmus és az ismertetett hiányok miatt megállítani aligha sikerül.

d) Népünk minőségi és számbeli leromlásában, a halvaszületések számán keresztül az elnéptelenedésben (Csík megyében 1934-ben 2,7% volt a halvaszületettek száma)⁴⁷ lesújtó szerepet visz az újabban egyre szélesebb néprétegekben felismert vérbaj is. Romániában 1920—1932 között, 100.000 lakosra számítva, 234-ről 959-re emelkedett a nyilvántartott vérbajosok száma. Erdély helyzete a legjobb Romániában (1932-ben 401,1 beteg 100.000 lakosból, vagyis 4,01‰, szemben az Ókirályság 1096, vagyis 10,96‰-es átlag fertőzöttségével.⁴⁸ Erdélyben a Székelyföldön Udvarhely megye 1‰, Maros-Torda és Háromszék 1-5, Csík megye 5,7‰-es fertőzöttséggel szerepel.⁴⁹ Csík vármegyének az átlagnál magasabb arányszámát a 30—9‰-es fertőzöttséget mutató moldvai megyék tözsom-

⁴³ Tonk Emil: *Szociális betegségek Transsylvaniaiban*, F. 1835. III., IV.

⁴⁴ Dr. Irimescu: *A tbc-elleni Liga beszámolója*, 1935 Pr. M. 1935. 7—8.

⁴⁵ *A tuberkulózis elleni Liga egyévi tevékenysége*, MNSz. 1935. 8.

⁴⁶ Irimescu idézett beszámolója, Popoviciu cikke, (Clujul Medical, 1937. 3.)

⁴⁷ *Ciucmegeye egészségügyi helyzetképe*, MNSz 1933. 5.

⁴⁸ Banu G.: *Mari probleme de medicină socială*, București, 1938.

⁴⁹ Tonk Emil idézett cikke után.

szédsága magyarázza meg. Az átjárást nyitó gyimesi szoros körül lakó csángók magasabb fertőzöttsége már a háború előtt ismeretes volt. A csíki arányszámot ők, nem pedig a csíki medence lakói rontják le. Egy cseppet sem biztató a jövőre a rendkívüli nagy fertőzöttségű vidékekkel egyre élénkebbé váló népesség-csere (cselédeskedés és katonai szolgálat). A vérbaj terjedésével annál is inkább számolni kell népünk között,⁵⁰ mert nincsenek lehetőségeink, hogy ellene erélyesen felvegyük a harcot. A keresztény erkölcsi nevelés csak megelőzheti, de nem gyógyíthatja a bajt. Jóllehet a vérbajkezelés a gyógyszerellátással együtt az egész országban ingyen végzendő kötelessége a hivatalos egészségügyi szerveknek,⁵¹ de ha számbavesszük, hogy Csík vármegye 143.000 lakosának rendelkezésére álló hivatalos egészségügyi szervezete 20—22 orvusból áll, magánkezelésre pedig nagyon keveseknek van anyagi lehetősége, beláthatjuk, hogy az eredmények inkább csak papíron sokat ígérők. A szomszéd vármegyék helyzete is nagyjában hasonló.

A prostitúciót nem irtotta ki a megszorított ellenőrzés, sem pedig az, hogy a törvény a nemi fertőzés átvitelét 3 hónaptól egy évig terjedő büntetéssel sújtja. Borodélyházak Romániában nincsenek,⁵² de a titkos prostitúció annál jobban virágzik. A fővárosban 20—30.000-re teszik a prostituáltak számát, ellenőrzés alatt pedig csak 1.000—1.500 áll. Nagyjában hasonló lehet az arány az erdélyi városokban is.⁵³ Azt is hiába tagadjuk, hogy népünk vallásossága meglazult, s a nemibetegségeknek a falusi társadalomban is sok terjedési lehetősége van. Az erdélyi magyar falvakban az erkölcsök nem lazábbak, mint a városokban, de nem is sokkal jobbak.⁵⁴ A rossz példa főképpen a cselédszolgálat útján terjed.

e) Átfutó járványok, sőt endémiák statisztikai kimutatása kevés jellegzetes vonást adhat népünk egészségügyi arculatához. Erre különben is helyesülke miatt itt nem vállalkozhatunk. A futó, vagy térben és időben elszigetelt jelenségeknél sokkal súlyosabb kérdéseink vannak. Ezek közül föltétlenül tárgyalnunk kell az alkoholizmust, mint egészségügyi kihatásai-ban aggasztó tény és világszemléleti jelenséget. Az alkoholizmusban nem az a sajátságos erdélyi magyar jelenség, hogy embereink isznak, — hiszen ezt a világon mindenütt megteszik, hanem inkább az, hogy ivásuk a szomorú tapasztalatok ellenére, a nemzeti erény bélyegével szinte életelvi megokolást nyer a köztudatban. Aggasztó részjelenség a falusi

⁵⁰ A Banu által megjelölt, 18—25 százalékos fertőzöttségű erdélyi községek egyes vidékeken (Kolozs megye, Szolnok-Doboka megye stb.) találhatóak.

⁵¹ 1937-ben az ország területén 1249, gyógyszerrel ellátott ingyenrendelő működött, főképpen a falusi orvosi körök székhelyén. Ezek az utóbbi évek folyamán mintegy 87 millió áru arzén, bizmut és higanykészítményt kaptak ingyenes vérbaj-kezelés céljaira.

⁵² A hivatalos közlöny (Monitorul Oficial) 1933 márc. 3. számában megjelent szabályzat szerint.

⁵³ Banciu prof. előadása után. Pr. M. 1937. 10. Banu Craiova város prostituáltjai között 84% szifilisz-beteget említ, ezek 60%-a igen fertőző állapotban. Semmi okunk sincs azt hinni, hogy Erdélyben az arány jobb.

⁵⁴ Ilyen állításokat inkább egyéni megfigyelés és magánközlések alapján lehet megkockáztatni, hiszen erről nem nagyon írnak. Mindamelllett akad egy-egy írás arról is, mint Daróczy Ferenc cikke: *Egy kalotaszegi falu*. MNSz. 1936. 11.

ivás erősen növekvő irányzata és a pálinka térfoglalása más italok előtt. Pálinka nélkül falusi ember munkába nem megy. Bor nélkül ünnepelni, szórakozni senki nem is próbál. Mindazon tilalmak között, melyeket az orvos betegére alkalmazni jónak lát, alkoholelleses állásfoglalása mindig túlzottnak, elfogultnak tűnik föl. Ezen még a legismertebb szakemberek tekintélye is hajótörést szenved.

A Székelyföldön ünnepestéken rendszerré vált korcsmai bicskázás — látszólag utolsó, elkorcsosult maradványa a becsületfétlésnek — lényegében a pálinka-delirium tünete. Halottak, bebörtönözöttek, végtelen pereken elsikkadó családi vagyonok, földönfutó családok jelölik a szent és sérthetetlen méreg nyomait.⁵⁵ A hivatalos kimutatás szerint Romániában 1935-ben minden lakosra 17.8 l bor, 2.6 l sör, 0.5 l pálinka jutott,⁵⁶ ezzel a mennyiséggel az ország vezet az európai országok szeszfogyasztásában. Az e téren hirhedt Franciaország 14.3 l bor, 1.0 l sör, 2.3 l pálinka fejadaggal utánna következik.⁵⁷ Tiszta szeszre átszámítva, ez évi 1134 gr. fejadagot tesz ki. Az egész országban elfogyasztott italmennyiség kereskedelmi értéke 160.000 vagon búza, vagy 20.000 vagon cukor árának felel meg.⁵⁸

A régi Magyarországtól Romániához csatolt területeken 1934-ben 12.834 italmérés működött. Jóllehet Erdély lakossága az országos látszám-nak csak 29%-a, a korcsmák 47.35%-a itt található. Míg a régi királyság italméréseinek nagyobb része városokban, addig Erdélyben főképen falvakon található. Az egész országban átlagban minden 586 emberre jut egy italmérés (városban 246, falun 926 emberre), — Erdélyben átlagban 191, illetve 559, középértékben 375 emberre. A Székelyföldön a helyzet még rosszabb. Csíkban 163, illetve 363 (átlagban 263), Háromszéken 147, illetve 369 (átlagban 258), Udvarhelyen 143, illetve 431 (átlagban 287), Marostorda megyében pedig 145, illetve 490 (átlagban 367) ember tart el egy italmérést.⁵⁹ A többi magyarlakta vidékek adatai a hivatalos statisztika szerint kedvezőbbek.⁶⁰ Elbírálásukban gondolni kell arra, hogy míg a Székelyföld fogyasztási számai megbízhatóbbak, mert nagyrészt bevitt szeszéről szólnak (szőlő nem terem, gyümölcs aránylag kevés), addig a borvidékek szeszfogyasztása ilyen értelemben alig ellenőrizhető, lehet

⁵⁵ 1936 húsvétján Közép-Csík községeiben összesen 9 embert bicskáztak halálra részegen. Evvel kapcsolatban mintegy 20 ember került fogságba. Ez legalább 20—25 család anyagi és erkölcsi romlását jelenti. Minden nagyobb ünnep meghozza a maga hasonló adatait.

⁵⁶ MNSz. 1936. 10.

⁵⁷ Magyarország ezzel szemben 4.7, 0.2, 0.9, 1. fejadaggal szerepel. MNSz. 1937. 6.

⁵⁸ MNSz. 1936. 10.

⁵⁹ Csík megyét illetőleg rosszabbnak veszi az arányt (átlag 200) a MNSz. (Ciu-megye egészségügyi helyzetképe. 1936. 5.) Az évi szeszfogyasztás költségeit 48,560,520 lejre teszi; ez számításom szerint 173 vagon cukor ára. Ebből a megye minden lakosára évi 12 kg, cukor esnék! Hozzávéve, hogy mások évi 30 millióban jelölik meg a megyéből dohánnyra kiadott pénzt, könnyű kiszámítani, hogy e két teljesen fölösleges, a megye határán kiszivárgó költségvetési tételből évente lehetne építeni és felszerelni: 50 elemi iskolát, vagy 15 kórházat vagy 250 anya- és csesemőgondozót, vagy fel lehetne építeni évente a kolozsvári Szent Mihály templomot stb. Mondhatja erre valaki, hogy inni és dohányozni nem bűn a közösség ellen?

⁶⁰ Tonk Emil: Az alkoholizmus Romániában. F. VIII. éf. 1.

jóval nagyobb is. Egyébként a székely vármegyék mentségére szolgáljon, hogy a közölt adatokban a megyék területén nagy számban található fürdőhelyek fogyasztása is benne van, az elfogyasztott ital tehát nem mind az őslakosság torkán szalad le. Legkifejezettebb ez épen Csíkban.

Nem ismerek adatokat, melyek az utóbbi évtizedek növekvő alkoholfogyasztásának hatásait a degeneráltak, idióták, epilepsziások szaporodásának tükrében mutatnák meg az eddig szellemileg kiváló emberanyagban. A leromlás mindamellett tapasztalatilag megállapítható és az alkoholista szülők utódainak átka, a méregigénylés, egész a közmondásosságig megnyilatkozik a más vidékekre szakadt erdélyieken. Ahány politikai gyengeség, méltatlan magatartás esete eddig előfordult a kisebbségi életben, kivétel nélkül összefüggésbe hozható az egyszerűek és tanultak alkoholszenvedélyével.

Az a legszomorúbb a dologban, hogy nincs kihez szólani ellene. Mellette viszont kétségbeesett, már önmagában betegesnek látszó harcot vívnek. „Lehet módot találni gyógyítani az örülteket, de a kificamodott gondolkozást kiegyenesíteni nincsen mód.” A fogyasztást korlátozó, különben egészen lagymatag intézkedések, eredmény nélkül mulnak el, a legjobb szándékú magánkezdeményezés pedig gúny vagy semmibevevés áldozatául esik.

IV.

Népegészségügyön általánosan a nép betegségeit szokták érteni, jóllehet körébe tartozik azon intézkedések, tények, módszerek ismerete is, amelyek az alapvető helyzettanulmányozásban megállapított bajok orvoslására szolgálnak. A kérdés e részével is kell foglalkoznunk.

A felsorolt tényekből az egészségügyi válság és a javítás parancsoló szüksége látszik. Tudva, hogy a bajok együttjárnak, a tbc., lues, alkohol terjeszkedése ki nem mondottan az egészségügy teljességének a bajaira mutat. Ezeknek intézményesített, tervszerű orvoslása az államhatalom feladata. Nem mondhatjuk, hogy az állam nem karolja fel a népegészségügyet, hiszen a háború óta ezen a téren nagyobb utat tett meg, mint bármikor. Nemcsak állami egészségügyi szervezetét építette ki, hanem párhuzamos intézményeit is⁶¹ (Társadalombiztosító, Tuberkulózisellenes Liga, stb.) felkarolta. Viszont 7669 orvosának⁶² 80%-a városban él. A lakosság túlnyomó többségét tevő falusi nép egészségügyére alig 1649 orvos vigyáz. Míg a városokban átlag 400, addig falvakban 9623 emberre jut egy orvos.⁶³ Erdélyben a helyzet jobb, amennyiben legtöbb megyében

⁶¹ 1936-ban 167, főképen jótékony egyesület kezében levő anya- és gyermekvédő intézmény, 42 szülőotthon, 80 nyári üdülőttelep, (tbc-prevenció céljaira), 7 gyermekmenhely (közülük 5 a tágabb értelemben vett Erdélyben) 64 árvaház, 61 inasotthon működött. (Nistor: *Az anya és a gyermek védelme*. Pr. M. 1936. 7-8). A Központi Statisztikai Hivatal 1936-ban 930 védő- és gondozóintézményről számol be: ezek közül 809 magánkezdeményezés, csak 49 állami, 72 megyei vagy községi intézmény. Egy lakásra a gondozóintézmények költségvetéséből évi 15 lej jut. (Pr. M. 1937. 1.)

⁶² Pr. M. 1937. 6.

⁶³ Dr. Stoichița referátuma után. Pr. M. 1937. 6.

1000–1500 az egy orvosra eső lélekszám,⁶⁴ igaz, hogy inkább azokban a megyékben, ahol egy-egy nagyobb város növeli fel az orvosok számát (Bihar, Kolozs, Brassó, Arad). Azokban a megyékben viszont, ahol nagy városok nincsenek (Székelyföld), a helyzet kevésbé jó: Maros Torda megyében 2473, Udvarhely megyében 3821 emberre esik egy orvos.⁶⁵ A hivatalos orvosok között egyre kevesebb a kisebbségi, a magyar orvosok főképpen az egyre gyengülő magányakorlatra szorúlnak. Ez a körülmény hasznos volna a kisebbségi életre, amennyiben a megélhetés céljából falvakra szoruló kisebbségi orvosok a falvak egészségügyére jó hatással vannak. A magyar orvosok őszintébb részvételét a falvak szociális felkarolásában azonban eredménytelenné teszi az egyre inkább érezhető kisebbségi orvoshiány.⁶⁶ A kolozsvári egyetem orvostanhallgatóinak alig 9–16 % a magyar (1934–37 között),⁶⁷ Bukarest és Jași alig termel magyar orvosokat, a külföldi diplomák érvényesítése sokszor kilitástalan. Népünk számára elsősorban saját orvosokat szeretnénk. Ennek természetes, lélektani okai vannak.⁶⁸

Az orvosi segédszemélyzet tekintetében ugyanezeket mondhatjuk. A kórházakon kívül működő, összesen 2.900 egészségügyi altiszt⁶⁹ között alig akad kisebbségi. Ez különösen a néppel való érintkezésben jelent akadályokat.⁷⁰ Még komolyabb ennél a bábakérdés. Szülésznők tekintetében az ország gyengén áll, bár arányilag magas a színvonala a bábaképzésnek. Szülésznőink száma 1936-ban 4.000 (városokban 2.600, falvakban 1472).⁷¹ A szüléseknek csak 36 % a történik bábák segítségével, a többinél legjobb esetben „cédulás bábák” segídeknek.⁷² Az újonnan kikerülő bábák között alig akad kisebbségi, sőt olyan sem sok, aki a magyar szülő nőkkel legalább értekezni tudna.⁷³ A magyar falvaknak az ilyen bábákból kevés haszna van.⁷⁴

⁶⁴ Dr. Banu: *Az orvosi kar biztosítása és segélyezése*. Pr. M. 1932–II.

⁶⁵ Dr. Jancsó Béla: *Az orvosi pályaválasztás akadályai*. F. 1936. II.

⁶⁶ A R. K. Népszövetség Orvosszakosztálya céljából tűzte ki az ifjabb orvosok falvakon való letelepedésének megkönnyítését kétoldalú nyilvántartás, közvelítés sőt kölcsönnyújtás útján is. E munkájában kénytelen a kisebbségi (keresztény) orvosok hiányát tapasztalni.

⁶⁷ Pr. M. 1935. 2. 1934. 11. Kórhé Béla: *Statistikai adatok a helyi egyeterről*. F. 1936. II. A legutóbbi időben a helyzet még rosszabbodott.

⁶⁸ A csiki 16 körorvos között 1934-ben 5 román, 7 magyar 4 zsidó volt. (*Ciucmegye egészségügyi helyzetképe*. MNSz. 1936. 6.) Udvarhely megye 34 orvosa közül (17 hivatalos, 17 magánorvos), 10 román, 10 magyar, 11 zsidó, 3 német (1936). Maros-Torda megye 117 orvosa közül (52 hivatalos, 65 magánorvos) 39 román, 24 magyar, 42 zsidó, 12 német. (Dr. Jancsó Béla idézett cikke után.) Az utóbbi időben az arány a románok javára módosult.

⁶⁹ Pr. M. 1933. 11.

⁷⁰ A hivatalos egészségügynek tekintettel kell lennie olyan gyakorlati követelményekre, mint amilyen az, hogy az orvos tudjon és akarjon a beteg anyanyelvén beszélni.

⁷¹ Prof. Nistor: *Az anya és a gyermek védelme*. Pr. M. 1936. 7–8.

⁷² Dr. Stoichița idézett referátumából.

⁷³ Ennek oka elsősorban a kisebbségi nők elégtelen román nyelvtudása. Kisebbségi bábaképzés persze nincs. A magyar nőszövetségek és orvosszervezetek egyaránt fáradoznak azon, hogy az állami bábaképzésből kisebbségi végzetek is kerüljenek ki, egyelőre nem sok eredménnyel. Jellemző, hogy Gyergyószentmiklóson 1936-ban 8 bába működött, közülük 6 volt 60 évnél idősebb, 2 volt 35–40 év között. Kisebbségi utánpótlásra kilátás nincs. (Dr. Csiki János: *A falu egészségvédelme*. MNSz. 1936. 9.)

⁷⁴ Legújában ismét sok szó esik hivatalos körökben a bábaképzésről. Terve

Kórházak tekintetében Erdélyben meg van a legszükségesebb, de csak épen annyi. A megyeszékhelyeknek kórházuk van, legalább 2 osztállyal. Az egész országban van még mintegy 150 falusi (vegyes) kórház összesen 5.000 ágygal.⁷⁵ Népünk idegenkedik a kórházaktól, mint általában a hivatalos egészségügyi szervezettől.

A Társadalombiztosítónak 1937-ben 850.000 tagja volt, s mintegy 1500 orvost és 227 gyógyszerészt foglalkoztatott⁷⁶ 1 milliárd 227 millió évi költségvetéssel.⁷⁷ Kötelező tagsága kiterjed nemcsak a munkásokra és ipari alkalmazottakra, hanem az önálló iparosokra, a cselédekre, a kereskedelmi alkalmazottakra és a magántisztviselőkre is. Nagy zsúfoltság miatt gyakran nem képes az egészségüghöz elengedhetetlen minőségmunkát bocsátani betegek rendelkezésére. Tagjai inkább gyógyszerért, eszközös kezelésért vagy kórházba utalásért keresik fel. Egyébként — egyetlen megmentésül a halódó magánorvosságnak — inkább saját költségükön magánorvoshoz fordulnak. Városi magyarságunkat, mely főképpen a kötelezőleg biztosítottak közül kerül ki, közelről érinti ez: bizalmatlanságát növeli a legtöbbször katonás kezelési mód és a nyelvi nehézség. A hivatalos egészségügyi szervezet felszereltsége egyébként ma már versenyképes Európának ezen a részén. Mellék szempontok okozzák, hogy népünk szempontjából hasznossága szűk körű.

Az anya- és gyermekvédelem, s az időszerű közegészségügyi kérdések nem esnek kívül a hivatalos egészségpolitika látóhatárán. A fővárosban a Rockefeller-művek szellemében folyik a szociális asszisztensnők képzése. Két szakiskola képez (egyik Kolozsváron) védőnőket. A falusi orvoshiányt az önkéntesi évüket végző orvosok 8 hónapos kötelező falusi szolgálatával próbálják pótolni, különös tekintettel a fogyó népességű Bánságra és a járványsújtotta vidékekre.⁷⁸ Pár éve sok szó esett az orvos nélküli falvak számára mérsékelt állami fizetéssel szerződtetendő orvosokról is, akik fizetésüket csupán a letelepedés tényéért kapták volna legfeljebb 5 évig.⁷⁹ Az antidifterikus oltás büntetés terhével kötelező lett minden 1—10 éves gyermek számára.⁸⁰ A kiütéses tífusz, malária, lepra, pellagra leküzdése erélyesen folyik. A tanítókat kötelező nyári tanfolyamokra képezik ki egészségügyi népnevelőkké. A kolozsvári és a bukaresti egyetemen psychoteknikai intézetek létesültek (1935).

V.

Ha teljesség volna a célunk, még sok olyan részletkérdésre ki kellene térnünk, amelyek sem a bajok megállapításához, sem azok mértékének

vételét minden nagyobb városban bábaképző felállítására, ahonnan egy évi tanulmány után csak falvak számára képesített bábák kerülnek ki. Kisebbségi bábaképzésről most sincs szó (Napilapok után.). Pr. M. 1938. 3.

⁷⁵ Dr. Stoichitja referátuma szerint.

⁷⁶ Dr. V. Savetov: *Széljegyzetek a szoc. biztosítások költségvetéséhez.* Pr. M. 1936. 6. *A betegségyező pénztár statisztikai adatai.* Pr. M. 1937. 4.

⁷⁷ Pr. M. 1938. 5.

⁷⁸ A mag ar orvosokat inkább Besszarábiába küldik, a Bánságba főképpen románok, elvélve németek kerülnek.

⁷⁹ Szerződéses orvosok a falvakban. Pr. M. 1935. 1.

⁸⁰ Pr. M. 1935. 1. és 1935. 8.

a felbecsüléséhez, sem a megoldás módjaihoz nem járulnak lényeges adatokkal. A körvonalozott jelenségek javítása maga után vonja a fel nem sorolt részletkérdések javítását is. Helyesebb tehát azt a kérdést tisztázni, hogy mi az oka egészségügyi bajainknak?

1. Az első és legfontosabb ok: az egészségügyi népműveltség hiánya. Akarata ellenére nem lehet sem embert, sem népet egészségessé tenni. Népünk határozottan híjjával van a műveltség azon fokának, hogy öntudatosan és körültekintéssel mérlegelni és megtartani tudja az egészségügyi szabályokat a mindennapi életében.

Milyen mulasztások és milyen történelmi tragédiák idézték elő, hogy ez az egyebekben magas színvonalon álló nép nem kaphatta meg az utóbbi évszázad gyorsan haladó egészségügyi ismereteit? Ez a kérdés csak annyiban tartozik ide, amennyire a javításhoz szükséges. Le kell szögezni, hogy a népművelők részéről történt az első mulasztás. Azok, akik a népművelés hivatását cím szerint viselték, legtöbbször egyéni életük szűk kulisszái között hanyagolták el hivatásuk társadalmi, elsősorban egészségügyi vonatkozásait. Másként már csak azért sem tehettek, mert a kellő ismereteknek maguk is híjjával voltak. A mai nevelésben pár évtizede uralkodó szociális képzettség akkoriban úgyszólván teljesen hiányzott. Különböző külső körülmények sem kedveztek, hogy a békés fejlődést feltételező egészségügyi ismeretek népünk között elterjedhessenek.

2. Második ok: a tervszerű egészségpolitika hiánya a múltban, hiányossága és rapszodikus irányváltásai az utóbbi években.

3. Harmadik ok: az erdélyi gondolkozásnak az a félrebecsülése, hogy csak az irodalmat, művészetet és a napi politikát tartja állandó érdeklődésének előterében és tekinti a közérdekű megmozdulások tárgyának, ellenben a népegészségügyi közösségi vonatkozásaival nem foglalkozik, sem pedig annak érdekében közösségi eszközöket nem vesz igénybe. E jelenség hátterében ismét az egészségügyi műveltség hiányossága áll, de nem a tömegekben, hanem a vezetőosztályokban, súlyosbítva az individualista világszemlélet összes hátrányaival. A vezetőosztályok egészségügyi közszellemének kialakulását akadályozza az orvosi foglalkozás kenyérkeresetszerű beállítása, az egészségügyi intézmények gyér száma és kizárólagos gyógyító szerepe. Ennek tulajdonítandó, hogy az itt-ott felmerülő egyéni népegészségügyi kezdeményezések az érdektelenség miatt meddő határozati javaslatokkal szoktak kimúlni.

4. Végül feltétlenül komoly oknak tekintendő az anyagiak hiánya is, egészségügyi célokra. Ez nem mindig a pénz hiányát jelenti, hanem inkább a közalapoknak más irányú (nevelési, iskolai stb.) foglalkoztatását, s annak fel nem ismerését, hogy egészségtelen, satnyuló, számban csökkenő népcsoport nevelése elvesztett fényűzés, s ennél elsőbrendű feladat a nép számának és egészségügyi minőségének fenntartása, sőt javítása. Ebben ismét közvetlen akadály, hogy gyérszámú egészségügyi intézményünk a városok rendelkezésére áll, s a problémák gyökerét tevő falvak (főleg a Székelyföld), mint a világ másik felén lévő terra incognita, esnek ki a vezetőkörök figyelmének látóhatárából, mihelyt egészségügyi tökéberuházásra kerülne a sor!

Az egészségügyi hiányok mélyén fekvő okok végeredményében egyetlen ősökra vihetők vissza, s ez a tudatlanság.

VI.

Bizony Erdély és az erdélyi magyarság egészségügyileg nem áll ott, ahol állania kellene. Volt idő (a kisebbségi lét első évtizede), amikor ezt nagyon kevesen látták, különösen amíg még bírta a kultúrfölénynek és a kultúra átütő erejének az illúziója. Ezeknek szét kellett foszlaniok, és amikor magunknak egyre parancsolóbban emlegetett belső vizsgálata nyomán rá kellett eszmélnünk egészségügyi helyzetünk selejességére és belső szervezetlenségünkre, nem késett sokáig annak a felismerése sem, hogy mindent elől kell kezdenünk, ha létalapul szolgáló minőségünket egészségügyi téren is meg akarjuk tartani,⁸¹ még pedig saját erőnkéből, mert ebben a munkában senkitől segítséget nem várhatunk.

A semmiből meginduló erdélyi magyar, öneredetű népegészségügy a lelkekben élt, mint elodázhatatlan szükségesség. Rendszer nélkül, legkülönbözőbb helyekről, legkülönbözőbb elgondolásokból felhangzó ötletek jelölték útját.⁸² Saját népegészségügyi mérlegünk rövid áttekintése a következőkben állítható fel:

a) Tanui voltunk olyan elméleti tevékenységnek, amely különösen a helyzetismeretet szorgalmazta és kívánta elmélyíteni. Legelső szükségként sok kezdeményezést a népnevelést sürgette s ehhez előfeltételül egészségügyi tényezők és nevelők képzését kívánta.

b) Láttunk intézmények alapításában csúcsonódó tevékenységet.

c) Történtek lépések a népegészségügy közvetlen szolgálatára orvosok elhelyezése útján.

Részletezve:

a) A helyzetismeretet szolgáló tevékenység főképen irodalmi, s ritkábban támaszkodik közvetlen helyszíni tanulmányokra. Minden sajtószervünk (napilapok: Magyar Lapok, Keleti Újság, Ellenzék, Brassói Lapok; folyóiratok: Erdélyi Tudósító, Erdélyi Fiatalok, Hitel, Erdélyi Múzeum, Erdélyi Iskola, Magyar Népegészségügyi Szemle stb.) gyakran közöl statisztikai megállapításokat. Komolyabb munkát végeztek e téren a Hitel és az Erdélyi Fiatalok köré csoportosult ifjak, a Carpatpost

⁸¹ Az erdélyi magyarság életútjának egyetlen lehetőségét az elittéfejlődésben látja különösen az (azóta megszűnt) Erdélyi Tudósító, a Hitel és az Erdélyi Fiatalok körül csoportosuló nemzedék, vagyis a fiatalságnak az a rétege, mely a nemzeti gondolatot pozitív keresztény alapon képzei csak el. Felfogásuk lassan hódít tért, egyelőre az értelmiségiek között.

⁸² Az egész kisebbségi egészségügyet rendszerbe foglaló indítvány tudtommal eddig csak két forrásból látott napvilágot. Nagy vonalakban kidolgozott rendszerét Dr. Schmidt Béla az Országos Magyar Párt útján kívánta megvalósíttatni. (Dr. Schmidt Béla: *A magyar népegészségvédelem megszervezése*. MNSz 1937. 10.) Másik rendszer e tanulmány szerzőjétől származik (Dr. Nagy András: *Népegészségügy*. Ht. 1936. 1. Részletesen: *Egészségpolitikai vázlat*. Ht. 1938. 1.), mely az egyházak párhuzamos, közös munkaterve és közös vezetősége alatt működő orvos-szakosztályaira bízta a munkát. A Magyar Pártot azóta megszüntették a belpolitika változásai. Viszont a katolikus Orvos-szakosztály 4. évében van és más telekezetek orvos-szakosztályainak megalakulására is van remény.

(Carpatpress), az öregcserkészek orvos, vagy orvostanhallgató tagjai, azonkívül orvosok, főképen a jegyzeteinkben idézett forrásmunkák szerzői.

Az egészségügyi ismeretterjesztő és népnevelő tevékenység lényegesen gazdagabb. Figyelemreméltó Erdélyben annak felismerése, hogy bizonyos fokú egészségügyi népművelés nélkül a legjobb intézkedések sem érnek semmit, viszont a nép önmagában is sokat megvalósíthat, ha egyszer szükségét belátta. Az elsorolt sajtószerveken kívül majdnem minden folyóirat, naptár stb. kivette e munkából a részét (Vasárnapi Harangszó, Apostol, Magyar Nép, Szövetkezés, Székelység, Erdélyi Gazda, A nap, Hirnök, Vasárnap, Erdélyi Iskola, Pásztortűz, R. K. Népszövetség Naptárai, Hangya naptárak, Hasznos könyvtár kiadványai stb.), és aligha van nálunk igyekvőbb orvos, vagy tollforgató ember, ki bele ne kostolt volna a népegészségügybe és népnevelésbe a szó vagy toll erejével. A népies nevelő előadások rendezésében a Népszövetség, R. K. Nőszövetség, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolping-egyletek, Ref. férfiszövetség, IKÉ, Dávid Ferenc-Egylet stb. jártak elől, de kivette részét minden vidéki szervezet is.

A népnevelők utánképzése megkezdődött. A fiatal orvosnemzedék társadalmi feladatainak tudatosítása halvány vonalakban felfedezhető a kolozsvári kat. főiskolai hallgatók Mailáth-körének Orvosszemináriumában, a Kolozsvári Székely Társaság orvostanhallgatóinál és a bukaresti Koós Ferenc-Kör Diákosztályában. A kisebbségi bábaképzés annyira visszaesett, hogy népnevelői továbbképzésről vele kapcsolatban nem lehet szó. Összesen alig 10 védőnőnk van, főképen külföldi képesítéssel (míg az államnál már szinte 500 működik). A papság egészségügyi kiképzése a falusi egészségügy fontosságának és a lekipásztorkodás lehetőségeinek felismerése után következett.⁸³ A gyulafehérvári r. k. Teológiai Akadémián a medicina pastorális-nak rendes tanszéke van, a többi hittudományi főiskolák is átdolgozzák az egészségtan anyagát. A tanítóképzőkben ugyanez megy végbe. A régi tanerők továbbképzéséről sűrű — bár nem rendszeres — nyári tanfolyamok gondoskodnak. A földművesiskolák tanulóinak — mint a jövődő faluvezetőknek — egészségügyi kiképzésére egyre nagyobb gondot fordítanak az iskolafenntartók.

b) Az intézményeket létesítő és fenntartó egészségpolitikai munka jóval szegényesebb. Elsősorban anyagi okokból, de nem kis mértékben azért, mert ma is vannak még olyanok, kik a fennmaradás kérdésessé válását és ennek egészségügyi vonatkozásait nem méltatják kellő figyelemre. A megelőzést szolgáló intézmények közül néhány anya- és csecsemővédőt (Torockón az Unitárius Nőegylet, Csiksomlyón a R. K. Nőszövetség szervezésében) kell megemlíteni. Kisebbségi kórházak: Marosvásárhelyi Szanatórium, Kolozsvári Ref. Kórház, Kolozsvári Zsidó

⁸³ L. még: dr. Nagy András: *A papság és falú egészségügye*. MNSz. 1935. 10. ET. 1935. okt. Magyar Sion; 1935. okt. 17. — Dr. Gergely Endre: *Mit tehet a lelkész és a tanító a népegészségügy terén*. MNSz. 1933. 2. — Dr. Csiky János: *A falu egészségvédelme*. MNSz. 1936. 9. — Dr. Henter Kálmán: *Az egészségvédelem társadalmi irányítói*. MNSz. 1936. 1. — Horváth Viktor: *Egyházaink feladata az egészségvédelmi munkában*. MNSz. 1937. 1. — Dr. Schmidt Béla: *Népegészségügy a népnevelés feladataiban*. El. III. 3-4.

Kórház, Szatmáron, Temesváron és Nagyváradon az Irgalmasrend kórháza, a szatmári Zsidókórház, a csíkszeredai Szent-Vincés szanatórium. Ágyszámuk együttesen nem haladja meg az 500-at. Majdnem minden városban működnek csekély ágyszámmal magánszanatóriumok, inkább tőkebefektető jelleggel s elenyésző népegészségügyi jelentőséggel. A Székelyföld itt is hátrányos helyzetben van. Csikmegye 130.000 főnyi magyar lakosságának alig áll rendelkezésére 150 kórházi és szanatóriumi ágy. A szomszédos vármegyék helyzete sem jobb. Újabb intézmények létrehozására nem sok lehetőség kínálkozik; ami van, azt is a nagyobb városok igyekezzenek felszívni.

c) Az orvosoknak hiányok szerint való csoportosításával és elhelyezésével intézményesen csak legutóbb kezdett foglalkozni a R. K. Népszövetség Orvosszakosztálya.⁸⁴ Általános munkakataszter összeállítását (orvosok számára) kezdeményezte pár éve a kolozsvári öregcserkészek társasága, munkáját azonban teljességig fejleszteni nem sikerült. Bábák, védőnők elhelyezése még kezdetét sem vette, legfeljebb az említett intézményekkel kapcsolatban.

VII.

Most pedig le kell vonni az elmondottakból a következtetéseket.

Az elsorolt és elhallgatott teendők sokaságának s a rendelkezésre álló eszközök szegényességének szembeállítása méltán ébreszthet aggodalmakat. Belőlük az vonja le az egyedül helyes záradékot, aki a megoldásokon gondolkodik, a teendőket dolgozza ki, az irányt jelöli meg, terveket készít a kivitel módjáról és sorrendjéről, — és neki is fog a megvalósításnak.

Említett tanulmányomban legjobb meggyőződéseim szerint ezt is megkísérletem, felhasználva azt az anyagot, amelyet a köreinkből kiinduló kezdeményezések a két kisebbségi évtized Danaida-hordójába öntöttek. Főlöszleg itt megismételni az ott elmondottakat. Inkább azon kicsinyhitűeknek szólok, akik minden kezdeményezést kételkedő semmibevevéssel bénítanak meg, mert fontosságát felfogni képtelenek, vagy elfogultak minden újjal szemben. Sok értékes lendület kallódik el azokon, akik legfeljebb a gúny nevetését, vagy az aggodalom mű-szomorúságát tartják készen az új akarások számára. Nevetni vagy szomorkodni? Tulajdonképpen egyikre sincs különös ok, — de mindkettőre lehet. Lehetne nevetni gúnyosan, láttán a rettenetes aránytalanságnak a között a mi van, és aminek lennie kellene, vagy azok erőtlenségén, kik a nagy feladatokat megvalósítani szeretnék. De lehetne nevetni az örömtől is, hogy ennyi is van, saját erőnkől, segítség, buzdítás, támogatás nélkül, és ami a legfontosabb, — saját, össze nem beszélt, egymásról nem tudó, kötelességét érző lelkiismeretünkből. Hiszen volt idő, amikor minden lehetett volna, és még ennyi sem volt.

Viszont sírni is lehetne ugyanezen okból, mert van abban is valami siralmas, hogy nem tudja az ember: szabad-e egyáltalán ezekről beszélni? Lehetne sírni a hiányokon, a lefegyverzettségen, rossz pillanatainkban

⁸⁴ Dr. Nagy András: *Éltrevaló kezdeményezés*. Apostol, 1937. szept. 5. — A R. K. Püspökség 1937. XIII. körlevele. (3333/1937.)

szélmalom-harcunk felismerésén, a tenniakaráson és ugyanakkor az egymás meg nem értésén is. De nem, sem nevetni, sem sírni nem szabad. A fölényes gúny vagy az ellágyulás ma nekünk fényűzés, a munka illik hozzánk, ahogy falvaink sem sírnak, amikor nagyon van okunk félni a jövőtől, hanem keményebbre fogják az eke szarvát, és csak akkor nyúlnak a mámor eszközeihez, amikor egészen elhagyottaknak érzik magukat.

Az erdélyi magyarság két évtizede kiérlelte azt a látást, hogy az elméletnek csak akkor van értelme, ha tényeket támogat, és ha célt szolgál. Így jutottunk el saját megismerésünket kereső nehéz időkön keresztül ahhoz, hogy egyetlen igazi célunkat megmaradásunk szolgálatában lássuk. Ez a mi tengelyproblémánk. Ahogy megmaradásunk feltétele a pótolhatatlan minőség, a minden tekintetben elitté-válás, úgy az egészségügyi tanokat sem tekinthetjük másnak, mint a minőségjavulás követelményének, a megmaradás gyökeres problémájának.

Egészségügyünk terén minden a levegőben lóg és még mindennek ezután kell történnie. Lesz-e Erdélyben életképessé tevő, megmaradást biztosító magyar népegészségügy? Lesz-e ehhez elég lélek és erő a fiatalokban, elég bölcsesség az öregekben? Csak az Úr, ki a történelmi hivatottság tudatával biztat, bátorít, hogy lesz, ha nem is látjuk még a formát és ha szívünkben ül is a kicsinyhitű kételkedés hidege. Legyünk alázatosak! Ne igényeljük, hogy látunk, hogy tudjuk, mire van szükségünk, mit kell cselekednünk. Csak tegyük meg, amit lelkiismeretünk — abban a hitben, hogy az Úr szabja meg lépéseinket — megtennünk parancsol. A többi nem a mi dolgunk.

Dr. Nagy András.

Gyöngyössi János önéletírása.

Ez a bőrbe kötött blok-szerű régi könyv nem szolgál szenzációkkal, vagy meglepetésekkel az olvasónak, alig van kihalásznivaló belőle, de mégis kár volna említetlenül visszatemetni a könyvtárak sötétjébe: még nem vagyunk olyan gazdagok, hogy ne kellene lehajolnunk az útszéli búzaszemekért. Tulajdonképpen véletlenül, egy magánlevélből értesültem létezéséről. Azonnal hozzáfordultam birtokosához, dr. Révész Imre tiszántúli ref. püspökhöz, és ő a legkészségesebben rendelkezésemre bocsátotta, s beleegyezett, hogy az Erdélyi Múzeum szabadon használhassa, ismeresse, esetleg kiadhassa. Ezen a helyen köszönöm meg kitüntető szívességét. Révész Imre apósának, Váró Ferenc enyedi tanárnak hagyatékából jutott hozzá. Hogy a könyv miképpen indult el az újtordai ref. parókiáról Enyed határai felé, erről az írások hallgatnak. Minden valószínűség szerint Mihályi Károly enyedi teol. tanár, Gyöngyössi unokája, lehetett a viadukt Torda és Enyed közt. Lehet, hogy ő örökölte a Gyöngyössi kéziratokat, vagy lehet, hogy 1859-ben Gyöngyössi emlékkövének ünnepélyén találta meg ezt a családi ereklyét az újtordai ref. parókia könyvei közt, hiszen ezen az ünnepélyen, Albert János tanúsága szerint, ő is jelen volt, mint Gyöngyössi leszármazottja.¹ Váró tanítványa volt Mihályinak, az átsíklás tehát megtörténhetett. A könyv sorsára nézve mindössze egy sor tájékoztatót találunk a beírt lapok után, de ez is ceruzával írva s nagyon ki van radírozva, a legfontosabb szó épen olvashatatlan: Én mint X. Y. ezt a könyvet a...találtam...

Az újtordai ref. parókián különben ma az anyakönyveken kívül nincs semmi kézírata az egykor híres leoninus poétának. Versei első kiadásának egy példányát is az unitárius parókia könyvtárában találtam meg. Egy könyvére a kat. plebánia könyvtárában akadtam rá: Joannes Riemerus: *Centum arcana politica*. Martisburgi 1678. Az első lapon ez a bejegyzés Gyöngyössi írásával: Ex libris J. Gyöngyösi.

Az önéletírás külsőleg elég jól kiállta az idők őrését, az erős bőrkötés megvédte a támadásoktól, csak az első lapok vannak megrongálva, sajnos, épen a pontos születési dátum rovására: 1741...novembris, de a nap már hiányzik. Annál jobban ott hagyta nyomait az özönvíz: a könyv valahol vízzel érintkezhetett, a víz befutott a lapokra, s elnyelte a középső rész szövegét. Az első 21 lapon még nincs baj, de azután 40 lap csaknem teljesen elfakult, egészen az olvashatatlanságig. A rákövetkező 22 lapon már dereng az ég, itt már egyet-mást ki lehet olvasni a szövegből. A még fennmaradt 30 beírt lap egészen ép, ez megmene-

¹ Keresztény Magvető, XIX. évf. 1. sz.

kült az árvízveszedelem dúlásától, ide már nem jutottak el a hullámok. Amint a kézvonások mutatják, Gyöngyössi nem egyszerre írta életrajzát: az első lapok még az ő ifjúkori gyöngybetűire emlékeztetnek, aztán a betűk férfiasabbakká válnak s a végén ki se előregednek. De az írás mindig gondos, tiszta, javításnak, kihúzásoknak alig van nyoma. Az életrajz a könyv közepén az 1790-es évekkkel hirtelen megszakad; az utolsó beírt oldalon a legelső sorban még a szó is félben maradt. Ki tudja, mi állította meg a tollat a folytatásban? Sok üres lap után az utolsó oldalakon ismét bejegyzéseket találunk: beszámol írói tiszteletdíjairól. Az utolsó bejegyzés 1816-ból származik.

Az egész könyv finomlelkű, jóságos, szerény, istenfélő, buzgó embert és lelkipásztort árul el, aki senkit sem akar bántani, csak híveinek él, nekik áldozza idejét és egészségét. Jellemző, hogy sehol sincs egy elbizakodott vagy dicsekvő szó önmagáról. Bizonyára voltak poétai és szónoki sikerei, hiszen a hagyomány szerint is nagy népszerűségnek örvendett az egész vidéken: minden valamirevaló lakodalomra, keresztelőre, temetésre őt hívták szónoknak. Mindig csak krónikás szárazsággal számol be az eseményről, de a sikerről hallgat. Mindenesetre nagy lelki fegyelmettség kell hozzá.

Az önéletrajz első oldalain megtudjuk, hogy a költő 1744 november havában születik, atyja a következő évben meghal, s ezért édesanyja Kolozsvárra költözik az anyjához és Gyöngyössi életének első 24 esztendejét itt tölti nagyanyjánál. Arról is értesülünk a második lapon, hogy ősei csehek voltak, de már III. Ferdinándtól nemességet kaptak. A nemeslevél nagybátyjánál, Gyöngyössi Pálnál elveszett, de a költőnek megvan a másolata. Ennek a Pálnak az életrajz szerint az „árva” volt az igazi neve. Révész Imre ebből a névből s a cseh eredetből azt következteti, hogy Gyöngyössi ősei Magyarországon meghúzódott és megcsöndesedett táborita husziták lehettek, mert ezeknek egy részét nevezték „árváknak”. A költő igazi papicsaládból származik. Atyja előbb zoványi, aztán krasznai lelkész; nagyatyja, Gyöngyössi István, köbölkúti ref. pap; ennek testvére, Gyöngyössi Pál kassai lelkész. Édesatyjának testvére: István, olasz pap. Gyöngyössi anyja: Soós Mária, Soós Ferenc püspök leánya; 1750-ben másodszor is férjhez megy szintén egyházi emberhez: a telegdi ref. paphoz.

Gyöngyössi aztán beszámol tanulóéveiről, tanítóiról, jótévedőiről. 17:8-ban togátus lesz, 1764-ben a poetika osztályba teszik praepceptornak s ezt a mesterséget két esztendeig végzi nagy gyönyörűséggel. Amint ő mondja: tanította a magyar szók kvantitásának reguláit, mégpedig tudtával magyar földön ő először. A regulákat kiadta tanítványainak s ezek szerint való magyar disztichonok írására szoktatta őket. Ezek a regulák olyan természetesek, hogy tudomása szerint ilyen hiba nélküli verseket előtte nem írt senki. Sajnos, Gyöngyössi nem jegyzi fel ezeket a szabályokat, hogy összehasonlítsuk elméletét a Baróti Szabóval és Rájniséval. Annyi tény azonban, hogy ilyenformán az ő neve első helyre kerül az időmérés történetében, mert Baróti Szabó és Rájnis fellépése csak az 1764 utáni időre esik.

1767-ben egyetemre küldik Leydenbe, vagy amint ő írja: Lajdába. Június 22-én indul el Kolozsvárról Debrecenbe, ott találkozik két enyedi

akademianssal, Pesten még két barátja csatlakozik hozzájuk s együtt indulnak neki a világnak. Első nagy megállóhely Bécs, ahová júl. 14-én vonulnak be „landkocsin“ (Landauern), s csak ötheti tartózkodás után mennek tovább. Ettől kezdve az önéletrásból útirajz lesz. Augusztus 21-én ülnek hajóra s az út további részét hol hajón, hol szárazföldi alkalmatossággal teszik meg Lajdáig. A főállomások ezek: Linz, Passau, Regensburg, Nürnberg, Frankfurt, Coblenz, Bonn, Köln. Lajda határait szept. 22-én lépik át, vagyis Leyden akkor épen egy havi távolságra esett Béctől a magyar egyetemi hallgatók számára. Nem kell azt gondolni, hogy az úti időt a tartózkodások nyújtották ilyen hosszúra. Nem. Sokáig sehol sem időztek, mert az idegen városok nagyon emésztették az aranyakat, nagyon érdekükben állt, hogy minél hamarabb célhoz jussanak. Épen csak szétnéztek a városokban s aztán tovább léptek.

Gyöngyössi nem sokat beszél tapasztalatukról vagy a városok nevezetességeiről. Azt mondja, hogy tapasztalatait nem érdemes feljegyezni, a látnivalók pedig könyvekben már sokkal jobban és pontosabban meg vannak rögzítve, mintahogyan ő azt leírná. A feljegyzések tehát inkább csak a közlekedési eszközök megszerzésére és a viteldíjakra vonatkoznak. Ennek az utánuk következők is hasznát vehették. Úti nevezetességeik közül mindössze annyit jegyez föl, hogy valahol találkoztak egy kengyel-futóval, aki magyarul is tudott, mert előzőleg Magyarországon szolgált. Még Bécsről beszél legtöbbit, mert itt tartózkodtak leghosszabb ideig, meg aztán itt nagy élménye volt: látta a császárt és Mária Terézia királynét. Gyöngyössi állandóan ezt a megkülönböztetést alkalmazza. Mert igaz, hogy ő egyáltalában nem kuruc természet; versei, beszédei csepegnek a lojalizmustól, de ami a közjogi alapot illeti, ott nem ismer tréfát: egy országért nem nevezne Mária Teréziát császárnénak, még ha a férje császár is. Ő királyné — nekünk. Ez a boldogító pillanat különben egy hálaadó istentisztelet alkalmával történt július 22-én a Szt.-István templom bejáratánál. Bécs nagy örömben üszött: Mária Terézia királyné szerencsésen felgyógyult a himlőből. Ez a himlő annyira himlő volt, hogy Gyöngyössi még a himlőhelyek verességét is látta a királyi arcon. Mi, késő unokák, azonban most, 170 év múltán, azt hisszük, hogy azokat a verességeket inkább az ötvenes évek festették a felséges ábrázatra s nem a himlő. A templomot már két nappal előbb díszíteni kezdték; falait drága szőnyegekkel, gobelinekkel, drapériákkal vonták be az udvar méltó fogadására. Gyöngyössi pontosan beszámol a bevonulás sorrendjéről s igen jó megfigyelőnek bizonyul, mert a sorrend teljesen megfelel az udvari szertartás rendelkezéseinek. Legelől jönnek a magyar gárdisták, aztán a többi udvari nép, majd a kamarások, a miniszterek, a német gárda, mind gyalog. Utánuk a hercegek, hercegnők, udvari dámák hintókon. Legvégül a császár és Albrecht főherceg díszhintói. A császár és a királyné egy hintóban ülnek, a császár jobbról, a királyné balról. A templomból való távozás ugyanebben a sorrendben történik. A császár és a királyné nagyon jókedvűek az örvendező tömeg láttára. A császári kocsi után pénzt, illetőleg emlékérmét szórnak a tömeg közé, egy kisebbet és egy nagyobbat. Br. Van Switen udvari orvos is elégedetten dörzsölhette markát, mert a gyógyításért Szt.-István rendet kapott, egy drága érmet és... ezer

frtot. Gyöngyössi üresen hagyta a számjelző helyét. Úgy látszik, ötheti bécsi tartózkodása alatt nem tudott utána járni az összeg pontos nagyságának és ezért a megállapítást a képzeletünkre bízta. Este operaelőadás volt felemelt helyárrakkal. Természetes, hogy a császárnak ez az árhulámzás nem okozott nehézséget. Ő beülhetett szépen az udvari páholyba ingyen és bérmentve, de a hű magyar alattvalók háromszoros árakat fizettek a helyekért. Gyöngyössi is 30 pénzt izzadott le a rendes 10 pénz helyett. Azt mondani sem kell, hogy nem páholyból gyönyörködni végig az estét, hanem csak a „felsőbb contignacioból”. Különben csak a császár jött el az előadásra, a királyné otthon maradt. A „kultúrintézmények” közül Gyöngyössi a Hetzet is megnézi. Ez a cirkusz, ahol szelindekek küzdenek vadállatokkal, Gvadányi is említi Falusi nótáriusában. Aznap bikák, vaddisznók, medvék szarvasok voltak műsoron.

Gyöngyössi 3 évig marad Leydenben. 1770-ben hazajön s a következő évben Alsórákosra (Udvarhely m.) kerül papnak, de sokáig még lakása sem volt. Egyszer kijött Kolozsvárra és Tordán átmenet Újtordán predikált egy halott felett. Az újtordaiaknak annyira megnyerte a tetszését, hogy rögtön meghívták káplánnak az öreg, már nehézkes Zágoni Márton pap mellé. Ő elfogadja s 1772. január 1-én be is köszönt. Így került Újtordára, s itt munkálkodott 46 évig az Úr szőlőjében, vagy amint sírköve mondja:

*Mint próféta Új-Tordában
46 éveken át
Buzgalommal sáfárolta
A hitnek szent oltárát.*

Élete hullámtalan. Három év múlva asszonyt hoz a házhoz Nagysajóról: Ajtai Cserepes György ifjabbik leányát, Máriát. Ez a körülmény némi küzdelmekhez vezetett abban az időben. A háznál t. i. két leány várta Hymen küldöttjét, de a sorrendre nézve a kor felfogása bizonyos szokásjogot termelt ki: qui prior in tempore... A szülők nagyon szívesen fogadták az ifjú leventét, nem is állítottak nehézségeket, de Mária kijelentette, hogy „édes nénjét oly igen tiszteli, hogy teljességgel meg nem előzi”. Ezt írásba is foglalta kétszer is. Szerencsére mindig akadnak jóbarátok. Gyöngyössi jóemberei is addig „verték az utat”, amíg a leány négy hónapi ellenkezés után igent mondott. Az esküvő Gerenden történt br. Kemény Gergelyné udvarában 1775. Szt.-Mihály napján. Így akarta a báróné, mert Ajtai uram uradalmi inspektori állást töltött be nála s a báróné maga tartotta fel alkalmazottjai leányának lakodalmát. A lakodalmon mintegy hetven úri személyek vettek részt. A szerénylelkű költőnek ez épen nem volt kedvére, de a bárónő így akarta, mert a gazdag „nem annyira a szegény legény tisztességére, mint inkább a maga mulatságára készíti” az ilyen pompát. És itt még nem is zárulnak le az ügyiratok: a lakodalmak nem zajlottak le olyan egy-kettőre abban az időben. A tisztesség úgy követelte, hogy Tordának is jusson rész a jóból, mikor az új pár megérkezik szép násznép kíséretében. Az egyház gondoskodott, hogy másnap este Tordán is legyen egy kis pótlakodalom. Erre a célra húsz forintokat adott az egyház kasszájából, Szőlősi István gondnok még egy

aranyat pótolta hozzá s a hívek hozták a naturáliákat: rengeteg sok majorságot.

Gyöngyössi további feljegyzései körülbelül az 1790-es évek végéig tartanak, de teljesen érdektelenek. Családi élete nagyon boldog. Házasságából négy gyermek születik: két fiú és két leány — az anyakönyvek szerint. Egészen bizonyos azonban, hogy az ötödik is befutott 1799-ben, mert költeményei közül egyiknek ez a címe: Désen 1799. febr. 28. Mikor feleségem maga csecsemőjét szoptatván, akkor Eszter unokáját is szoptatná. Erről a kis őszi hajtásról azonban sem az újtordai, sem a dési anyakönyvek nem tudnak semmit. Családi életének nyugalmas derűjét úgy látszik csak elsőszülött fiának, Józsefnek, könnyelműsége árnyékolja be olykor-olykor. Legalább erre lehet következtetni az írói tiszteletdíjak egyik tételéből. Ez így hangzik: 1803-ban Kilián kinyomtatván verseimet 2 tómusban, adott nekem érette 222 Rhflor (rénes frtot), de ebből csak 60 Rflor jött kezembe, a többit i. e. 162 Rflor assignáltam Schemnitzre. Megemésztette ezt is Josef, aki nekem oly sok szükségét és romlást okozott vesztegetéseivel. Ezt másra nem igen lehet érteni, csak fiára. József 1777. márc. 17-én születik, 1803-ban 26 éves, a legjobb korban, amikor az ifjú nép „vesztegetésekkel” szerez örömet a szüleinek

Egy időben betegeskedik is. 1786. végén hideglelésbe esik, s ez neurosa febrissé változott, amint ő mondja. Betegségének a kimerülés az oka, ugyancsak az ő vallomása szerint. Mert mint lelkipásztor mindig igen nagy hangon és szaporán szokott beszélni, s ez fárasztotta. Ehhez járultak a lelkipásztorkodás egyéb tehertertelei: a betegek látogatása, a fiatalság tanítása publice et privatim. Ez kimerítette, de nem kímélhette magát. Hívei nem szerették, ha halottaikat nem ő bocsátja el az utolsó útra. Meg kellett tennie betegségében is, s emiatt folytonos a visszaesés egészségi állapotában. Ez a körülmény is bizonyítja, hogy buzgó szolgája volt Urának: mint lelkipásztor. Ezt a tényt Kazinczy is megerősíti *Erdélyi leveleiben*. Tőle tudjuk, hogy a költőnek rendes kommunikáló napja van, amikor betegeit látogatja s elviszi nekik az úri szent vacsorát. Kazinczy is ezért nem találkozhatott vele visszatérésekor. Betegsége miatt még az irodai teendőket sem tudja pontosan végezni. Pedig ehhez is van érzéke, ezt is kedvvel csinálja. Saját bejegyzése szerint Ujtordán ő kezdi el a házassági anyakönyvek vezetését. A kereszteleési anyakönyvbe azonban kétszer is beírja, hogy nem pontos, hibák vannak a könyvben a lelkipásztor betegsége miatt. Három évig tart a megpróbáltatás, akkor szinte csodálatos módon egyszerre visszanyeri egészségét.

Gyöngyössi épen arról nem beszél, ami minket legjobban érdekelne: irodalmi életéről, alkotásairól, s különösen a körülötte támadt irodalmi hadjáratokról. Mert a leoninus-forma nagy hullámverést okozott a magyar partokon. Kazinczy is említi *Erdélyi leveleiben*, hogy Gyöngyössi a leonisták antistese, leoninusaival nagy dicsőséget szerzett, de sok leckét is kapott Rádaytól, Teleki Józseftől és tőle is. Gyöngyössi azonban ezekkel költeményei második kiadásának bevezetésében foglalkozik. Itt az önélet-írásában mindössze annyit mond: „Teldegeltem ezután is az esztendőök feleségemmel töltött ifjú, boldog étellel. Kinek szép elméjében és kegyességében mindennap gyönyörűséget találtam. Azomban épen akkor-

tájban kezdődék a magyar újság Posenban Magyar Hirmondó titulus alatt nyomtattni. Amikor ottan-ottan versek is adattanak ki a közönség eleibe, amelyek bizony a quantitásokra nézve hibások és némelyek sületlenek valának. Előbb is az Ifjú tanulónak elmékedését, a kéményseprőnek haláláról és a bold felséges Mária Theresiának temetési tiszteletére írt verseimet közöltem az újság kiadóval. Melyek akkor nagy kedvességet találtak mind a két magyar hazában még érdemek felett is és akkor a kadentziás vagy leoninus formáért semmi crisis ellenem nem támadott tudomra, mely azután sok esztendővel támadott némely új magyar tudósok által és ma is folytattatik, kik között nevezetesek lettek Virág Benedek, Kazinczy Ferenc, Döbrentei Gábor, még előbb gróf Rádai Gedeon úr is, ki levele által is dehortált az olyan római formára szabott verseknek kadentziáitól. De voltak sokkal többen, kiknek tetszett, kiknek sokaknak leveleiket is vettem. Folytattam azért azon formát, ha már hozzá kezdettem különféle alkalmatosságokra, melyek végre csomóra gyűltenek és a Bétsi Magyar Kurir által előbb is kiadattak“.

Gyöngyössi még azt sem tartja megörökítésre méltónak, hogy egyik leánya szintén írt verseket, erről is csak Kazinczy útján értesülünk. Ő említi *Erdélyi leveleiben* tordai látogatásával kapcsolatosan (1816). Bizonyosan ő is csak akkor hallotta valakitől, de többet ő sem tud, hiszen a Gyöngyössi leányok már rég kirepültek az újtordai ref. parókia fedele alól, Karolin még 1796-ban, Zsuzsánna 1803-ban.

Igen érdekesek és tanulságosak azonban a könyv végén azok a bejegyzések, amelyek az ő írói tiszteletdíjairól szólnak: jellemzők a korra és érdekesek az összehasonlítás szempontjából. Gyöngyössi korában a tiszteletdíj fogalmában több volt a tisztelet, mint a díj. A formája is változik: Újtorda papjának egyszer naturáliákban érkeznek az ellenértékek, máskor csengő aranyokban, vagy zenétlen papirpénzben, és szinte eltévedünk a sokféle forint útvesztőjében, a rénes, a német, magyar vagy vonás forint közt. Meglehetősen nagy távolságok észlelhetők még a naturáliáknál is: a tiszteletdíj ingadozik egy táblácska debreceni szappan és húsz véka tisztabúza közt. Gyöngyössi azonban nem panaszkodhatik a honoráriumok ösztövérsége miatt: ha megfizették, jól megfizették. Ennek megvan a maga magyarázata. Ő az úgynevezett luxus-költészetet művelte, költeményeit legtöbbször nem a maga kedvtelésére írta, hanem mások megrendelésére: megtisztelte velük az embereket; a tiszteletnek pedig jó árfolyama volt abban az időben. Gyöngyössi 1790 ben egy húsz soros epitaphiumért húsz véka tiszta búzát kap; 1801-ben 19 díszlichonért ugyanannyit. Ennyiért Goethe is írt volna.

És most hasonlítsuk össze tiszteletdíjait egyéb jövedelmeivel. De mielőtt ezt fennők, adjuk át neki a szót, hadd számoljon be ő maga. Ezt mondja:

Ami jutalmat versírásomból egyszer-másszor vettem, ide felírtam 1792 die 26 junii kezdvén a jegyzést.

Még igen ifjú deák koromban Gróf Kendeffi Elek úr önga lakodalmára írt versekért adott önga 12 aranyakat. Ezen versek még gyermek ésszel írtak tőlem és azért is a gyűjteményben kiadni nem tartottam méltónak.

Tek. Pataki Józsefné Kádár Sára asszonynak valami köszöntésért adtak ajándékba egy szép impressumot. Ezen versek soha typusban ki nem adtak.

Kolozsvári senior koromban Báró Vesselényi Farkas úr öngának lakodalmára írt és nyomtatott verseimért adott br. Vesselényi Ferenc úr ö exclja 10 aranyakat. De ebből a nyomtatás árát én fizeltem ki Ez volt 1766-ban.

1781-ben jan.-ban írtam a bold. eml. Mária Theresia királynének emlékeztelére néhány distichonokat magyarul. Az akkori magyar novellista Rát Mátyás úr, kinek elsőbben a nyomtatás végett dr. Szegedi sógorom felküldötte, annyira szerette ezeket és felbúzdult, hogy szívességének bizonyságául egy aranyat küldött egy szép levél mellett. Sokszor kérdezték tőlem sokféle emberek, mit nyertem ezekért a versekért? Imhol ebből állott minden jutalom, ettől a jószívű jóakaromtól.

1790-ben Szotyori István úram a feleségének írt epitaphiumért hozott (Debrecenben kijárván) egy táblácska szappant.

1783-ban Szutsáki Ferenc úrnak epitaphiumáért adtak két aranyat.

1790-ben tek. Viski Sándor urat nevenapján tiszteltem. Azután lakodalmára írtam verseket 1791-ben. Ennek a megbecsülhetetlen szívü, drága jó barátomnak jótéteményei sokak és külömbfélék hozzám mind a mai napig. Ezt egy Mecaenasomnak tarthatom.

1791-ben Szatsvai Sándor úr verseimet Bétsben kinyomtatván, hogy annak valami hasznával én is élhessek, adott 200 német forintot.

1790-ben Kabos Sándor úr édesatyjának Kabos Ferentz úrnak epitaphiumáért adott 20 véka szép búzát, mely az akkori drága búza idején megért legalabb 20 Rírt. A vers is épen 20 rend.

1790-ben mélt. Báró Kemény Sámuel úr öngát tisztelvén Torda vármegyei főispányi hivatalában lett beiktatásakor, ezen versekért önga 30 forintot esztendőnkint kegyesen adni ígért a mellettem szó'gáló káplánnak fizetésében életemig. Melyet már ö maga el is kezdett. Háromszor kiadta. Azután ez megszűnt. (Az utolsó két mondat szemmel láthatólag nem egy időben készült.)

1791-ben a kised Br. Kemény Miklós urfi születésének megtiszteléseért mélt. édesatyja Br. Kemény Sámuel úr önga adott 30 Vonás forintokat.

1792-ben tek. Nyirő Sámuelné Karátsónfalvi Toth Klára asszony két leányáról és azok elsíratásáról írt versekért adott két souverin aranyakat, melyek tesznek 32 Mírtokat.

1795-ben Br. Bánffi István Splenyi regementjebéli főhadnagy úr vitéz életét, halálát leírtam édesatyjának Br. Bánffi György öngának kérelmére, melyért adott honoráriumot nyolc császár aranyakat.

1796-ban Gr. Korda György urfinak emlékeztelére írtak három atyafi successori verseket. Ez a carmen több ezer páros versnél. Gr. Toldalaginé és Gr. Bethlenné adtak ketten érte 14 aranyakat. Adott Br. Kemény Lászlóné Gr. Korda Mária is 7 aranyakat. És így ezen versekért adott a Mélt. atyafiság 21 aranyakat. i. e. fl. h. 113 dr. 40.

1797-ben mélt. Makrai Elekné Tsikós Juliánna úrasszony nevenapja tiszteletére írtam egy carment, az asszony némely tisztelőinek kérésére. Adott ezért az asszony 6 aranyakat.

1798-ban írtam chartát (?) temetésére Gr. Kendeffi Rákhelnek, melyért adott Gr. Kendefiné asszony önga 12 aranyakat. i. e. flor. h. 64 dr 80.

1799-ben írtam epitaphiumot tek. Mohai Julianna tek. Szalontai Nagy Jánosné asszonynak, melyért adott az úr 6 = hat magyar forintokat.

1801-ben írtam epitaphiumot tek. Fileki Sándor úrnak 19 distichont magyarul, melyért a veje tek. Kabos Sándor úr adott 20 véka szép tiszta búzát, mely a mostani újabb búza drágaságban megért 20 Ném. forintokat.

1801-ben írtam epitaphiumot néhai tiszt. Beders János úrnak, melyért özvegye adott 6 m. for.

1803-ban Gr. Bethlen Gergely úr öngának adplausust írtam consiliariusi hivatalára; új néhai id. Gr. Bethlen Gergely úrnak és Báró Naláci Borbárának epitaphiumot. Adtak a kettőért 20 aranyakat. i. e. fl. h. 108.

1806-ban írtam epitaphiumot méltos. major Zámbó Mihály úrnak, csak páros versekben, melyért küldött Zámbó Antal úr 4 véka szép kalot(a)sz(egi) borsót, mely most ér legalább 10 for.

Itidem írtam epitaphiumot tekint. Kabos Ferenc úrnak. Adtak érte 8 véka szép tiszta búzát, mely mostani árán megér legalább 20 v. for.

1803-ban Kilián kinyomtatván verseimet 2 tomosban, adott nekem érette 222 Rflor. de ebből csak 60 Rflor. jött kezembe, a többi i. e. 162 Rflor. assignáltam Schemmitzre. Megemésztette ezt is József, aki nekem oly sok szükségét és romlást okozott vesztegetéseivel.

Külön oldalon áll már öregedő betűkkel bejegyezve az utolsó tiszteletdíj:

1811. Írtam néhai Gr. Bethlen Juliánna emlékezetére, egy hosszú carment, férjének Mélt. Katona Sigmund úrnak kivánságára. Kaptam érte 1816. 1. jan. 12 császári aranyakat aranypénzben és 100 Rforintot papiros pénzben. A kinyomtatás sokáig elmaradt.

Az életrajz szövegében is találunk egy adatot:

1778. pünköszt előtt való vasárnap oráltam (halotti beszéd vagy könyörgés) néhai ek. Kis-Budoki Rettegghi Sigmund uram felett. Halotti orátiom legelső ez volt, Maga hagyott volt matériát: az embernek maga sorsával való megelégedéséről... A búcsúztatója magyar distichonokkal vagyon... Adtanak fáradságomért három aranyat.

Ha mi ezeket a honoráriumokat összehasonlítjuk a rendes papi fizetésével, akkor azt látjuk, hogy ezek a tiszteletdíjak nagy ünnepeket jelentettek az újtordai parókián, mert legtöbbször túlhaladták a lelképásztor negyedévi saláriumát, sőt akárhányszor a félévit, néha az egész évit is. Gyöngyössi életrajzából tudjuk, hogy mint tordai káplán 62 frtot kapott egyházától. A parochusnak nem sokkal rózsásabb a helyzete pénzügyileg. Őt 122 frttal tiszteli egyháza évenként, de ebből is csak 100 frt a hívők hozzájárulása, a többi a kamara adja. Jaj, a pénz nagyon drága iparcikk Gyöngyössi korában. Az egyházi alkalmazottak kielégítése inkább természetbeni adományok útján történt. Legfennebb a keresztelezés, esketés, temetés hoztak még némi pénzeket. Tordán is, úgy látszik, a stóla játszotta az adóhivatal szerepét, amely olykor-olykor megnyugtatta a kedélyeket. Csak így érthető Gyöngyössi magatartása a felső-bányai parókia esetében. 1774-ben, mint tordai káplánt meghívják Felső-Bányára lelkésznek. Igérnek neki 300 frtot és 10 szekér szénát, ami azon a helyen megér 60—70 frtot. És Gyöngyössi mégsem megy el. Elfogadja a tordai egyház ajánlatát, hogy megkapja a 2 frt kápláni díjhoz a kamarától járó 22 frtot, az öreg papnak marad a 38 frt, 40 véka búza s a keresztelezési bevételek. Szóval: ő kap 88 frtot, s ezenkívül a temetési és esketési stólat, ami együttvéve, úgy látszik, versenyez a felső-bányai igérettel. Szerencsére értesít a nap-

sugarasabb temetési stólákról is egy külön lapon, s így némiképen tájékozódhatunk évi jövedelméről. Ezt is jónak látjuk közölni okulásképen. Feljegyzéseinek ez a része így hangzik:

Akik felett oratiót mondtam, ezek:

1778-ban oráltam tek. Retteghi Sigmond úr felett. Az embernek *maga* sorsával való megelégedéséről. Impurumban is le van nálam írva. Adtak érte három aranyat. E volt Apahidán. (L. az írói honoráriumok közt is.)

1784-ben oráltam Ó-Tordában tek. Bogátlí Pálné. Harkányi Rebeka asszony felett. A Rebeka palástjáról. Ez csak impurumban van hátul csak bedarabolva. Adtak érte egy aranyat.

1785-ben oráltam mélt. Gróf Korda Ádámné, Dániel Anna felett. Az Annáknak mennyei Teremtő és Megváltó férjektől adott kettős rész falatjokról. Ezt purumba leírtam és kiadtam vala Gr. Idősbb Korda úr ő excljának. Azután visszakerült hozzám. Ismét Gr. Toldalagi Lászlónak kiadtam 1796-ban. Oda van ma is. Ezt Kolozsvárott mondtam. Adtak érte öt aranyat.

1784-ben tiszt. püspök Csernátoni Wajda Péter úr felett. Erről: Aki püspökséget kíván, jó munkát kíván. E volt Désen. Kináltak pénzzel, de el nem vettem. Azután egy hordó bocsárdi bort küldöttek. Ez is csak impurumban vagyon.

1797-ben tiszt. Simon János sárpataki pap és esperes felett. Az egyházi rendnek panaszairól. A papi rend ezt nagy kedvességgel vette. Nyomatásra ki is kérték. De még benn vagyon. Kiadni szándékozom. Az Uraságok nem igen jó neven vették; noha igazságnál egyebet senki sem talált benne. De csak némelyek az Urak közül. A Nemesség szerette úgy tudom.

1798-ban oráltam Polyánban tek. Szalontai Jánosné, Mohai Julianna asszony felett de flore Passiflore dicta. A szenvedő virágszárlól. Ez is csak impurumban vagyon. Adtak érte hat aranyakat.

1801-ben decemberben oráltam Ó-Tordában Horvát Pál uram felett a jó emberről. Ez igen hirtelen esett, nincsen leírva. Alig volt egy napom reá. Adtak érte hét Rfrtot.

1802-ben 5-a Octobris oráltam Kasza Józsefné felett. A Maga Kedvtelésének Mesterségéről, de Arte Amabilitatis. Impurumban egészen megvan. Adtak érte 19 mfitot. egy néhány pénzt. Ezt mondtam Gyéres Szt. Királyon.

1803-ban 7-a August, oráltam Ó-Tordában Pataki Julianna ifjú asszonyállat felett csak egy napi készülettel. A tövisek közt virágzó liliomról. Adtanak hat német forintot érte.

1810-ben májusban oráltam Ó-Tordában T. Korodi Jánosné felett. Az értelmes asszonyról. Adtak érte 10 koszos Rfrtot.

1811-ben 3-a febr. oráltam Procurator Kolosvári István úr felett az Okos Prokátorról. Adtak érte 25 Rfor.

1813. Oráltam tiszt. Boisos Sámuel felett: Miért nem bizza az Isten a sz. szolgálatot e földön angyalokra. Adtak 5 Rforintot.

Mindezekből az látható, hogy Gyöngyössi költői élete nem épen vigasztalan a tiszteletdíjak szempontjából. Versköeteit megjutalmazták a kiadók, alkalmi költeményeit pedig épen fényesen díjazták az érdekeltek, sokkal jobban, mint egyházi ténykedéseit.

Költői képessége koszorút fűzött fejére és aranyakat varázsolt kezébe...

1818 március 15-én lépte át az örökkévalóság partjait.

Ez a tény így van megörökítve az újtordai ref. parókia halotti anyakönyvében:

1818. Márc. 15. kimult idvességesen a mi bölcs tanítónk, idvességre vezetőnk, tiszteletes Gyöngyösi János uram négy napi betegeskedése után halál nyavalyában...

Rass Károly.

Néhány adat gróf Bethlen Miklós tanuló-éveiből.

Bethlen Miklós *önéletrésztében*¹ igen sok megbecsülhetetlenül jelentős feljegyzést találunk a XVII. század közepelájának iskoláztatására vonatkozólag. Az alábbi néhány lap mintegy kiegészítő pótlékul akar szolgálni e becses adattárhoz.

*

Bethlen Miklós többek között részletesen elmondja Kereszturi Pál fejevári prédikátor és tanár tanítási módszerét. Elbeszélésében megemlíti azt is, hogy „sokszor bántam s ma is bánom, hogy amíg Németországban jártam, gyermeki könyveim, írásaim Kolozsvárról elvesztenek, hadd tudnám közönséges jóért kiadni azt a Kereszturi Pál methodusát, a melyet úgy is a mennyire lehet, letészek, talám léssen valaha valaki követője s felvételője”...²

Az említett könyvek és írások, úgy látszik, csakugyan mind elvesztek, — azonban a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában mégis van egy feljegyzés, amely valamennyire pótolja ezt a veszteséget. E néhány sornyi feljegyzést pedig Bethlen nagypapja, Váradi Miklós írta be Rotterdami Erasmus: *Apophtegmatum Libri Octo* c. 1525-ben Bazelen megjelent könyvének abba a példányába, amelyet sajátkezű feljegyzése szerint³ „Dat Graphius⁴ Generoso⁵ do | Varadi Nicolao | Ao DEI-Hominis 1638 | 7. Iduum Ianuarjar(um).“⁶ E könyvben olvasható gyakorlott kézre valló, szép betűkkel írt további bejegyzés szerint:

„Anno Dni: 1652 die 9 July Az minemü | keöniueket vittem Feier-
uerra az én kedues | Vnokamnak Bethlen Miklosnak fel írása | Igi
keövetkezik. |

Philippum Candrarium in quarto maiori |
Epistolae obs[c]urorum Virorum in quarto maiori, |

¹ Magy. Tört. Emlékek sorozatban. (1858, Pest). Kiadta Szalay László.

² I. köt. 217. l.

³ Cím lap alján.

⁴ Grafius Gaspár kolozsvári ref. szászok főpapja, † 1658 jan. (Tem. 13-én. Kovács Máté ref. harangozlató gazdája számadáskönyve (30. l.) a ref. eg. házközs. lev. tárában és a szabó céh számvevőirek ratioja az EME. lev. tárában.)

⁵ Bethlen szerint (146. l.): „A nagyatyám noha mind nagytól kicsinytől Generosus titulussal illetetett, de magát kolozsvári városi embernek tartotta és kereskedő ember volt.“ Iskolázott voltát pedig nemcsak a közeletben vitt jelentős szerepe, de éppen ez, az általa becsben megőrzött értékes könyv is bizonyítja.

⁶ Vagyis január 7-én.

Iusti Ricki Gardensis Delgae Prunitiae | Epistolicae ad Italos et
 Belgas in quarto mediocri etc. |
 Historicus Quintus Curtius rufus, in Octauo, |
 Thesaurus Phrasium Poeticar(u)m: in Octauo, |
 Psalmi Daudis Metro Rytmici ad Ambrosy | Lobwasseri melodias
 concinnati in Octauo, |
 Marci Tullii Ciceronis Epistolae Familiares Octauo, |
 Terentius Christianus in quarto mediocri |⁷

Bethlen önélelleírása szerint pedig „in anno 1652 Fehérvárra vittek (Kereszturi) keze alá.”⁸ Tehát Váradi a fejevári tanuláshoz mindjárt az elején, mégpedig valószínűleg Kereszturi kívánságára szerezte meg unokája számára a fenti nyolc könyvet.

Jóllehet egyik-másik művet azonosítani nem tudjuk, a többiek alapján azonban mégis megállapíthatjuk, hogy Bethlen által emlegetett gyakori stílus-gyakorlás szempontjából⁹ alkalmas lehetett a második és a harmadik sorban említett könyv, valamint Ciceronak családjához intézett levelei. A versszerzés gyakorlására szánt „thesaurus poeticus” pedig¹⁰ éppen a fenti ötödik könyvnek kellett lennie. Klasszikus szerzőül azután Cicero előbb említett levelein kívül a könnyen olvasható Curtius Rufus történetíró-találjuk, míg a nyolcadik könyv szerzője (Terentius Christianus) már nem azonos a vígjátékíró római költővel. És végül a Lobwasser-féle latinnyelvű zsolttárfordítások könyve dallamaival együtt az egyházi ének tanulásának célját szolgálta.

Bethlen 1653-ig tanult egyfolytában Kereszturinál, ezután pedig „anno 1654 engem Kereszturi Páltól, nem tudom mi okon, Kolozsvárra vittek volt, ott akkor a mi scholánk az óvári templom mellett volt; egy Sikó Mihály akadémikus, és egy hon tanult, de igen tudós és jámbor, istenfélő, Porthalmi András nevű mesterek valának benne akik engemet tanítának egy kevéssé, de csak ismét hamar visszavivének Kereszturi Pálhoz.”¹¹

Mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy a tanárok személyazonosságában téved Bethlen. Kifelejtí ugyanis Kolozsvári Igaz Kálmánt, az iskolának 1652-től alkalmazott jeles készülségű igazgatóját, Apáczai előfutárját, akit presbiteriánus felfogásáért 1654 tavaszán valószínűleg éppen Bethlen nagyapja távolított el az intézettől.¹² Azután hibásan nevezi bölöni Sikó János akadémikus mestert Mihály keresztnévvel. De egyáltalában tévesen emlékszik arra is, hogy Sikó őt tanította. Ez ugyanis csak akkor történhetett volna meg, ha Bethlen egy évvel korábban került volna a kolozsvári mesterek keze alá. Tudniillik Bedi András és Kobzos István quártások 1653. augusztus 5-én azt jegyezték fel számadáskönyvükbe, hogy „Siko János Uram halálos betegségben leuen.” Betegségéből

⁷ Elülső őrlap B. levelére feljegyezve.

⁸ I. köt. 215. l.

⁹ U. ott 221.—223. l.

¹⁰ U. ott 223. l.

¹¹ U. ott 234.—235. l.

¹² Herepei J.: *Kolozsvári Igaz Kálmán ref. kollégiumi tanár.* (Erdélyi Irodalmi Szemle 1925. évf. 141.—144. és 173.—177. l.)

pedig többet fel sem kelt, hanem hosszas szenvedés után „Anno 1654 dje 28 Febr: Siko Janos Uramat Schola Mesterünket Isten eo felsége ez ülighbol ki szolituán“, benne egyik legkiválóbban képzett tanárát vesztette el az iskola.¹³ Végül a harmadik tanár, Porcsalmi András,¹⁴ ki — bár idősebb volt két társánál — mégis mivel külföldön soha sem járt s csak a fejérvári akadémiát végezte el, — mellettük az iskolának csak lektora volt.¹⁵ Közülük tehát egyedül csak Sikó nem taníthatta Bethlent, sőt Igaz Kálmán is két-három hónapnál tovább aligha lehetett oktatója.

Valószínűnek látjuk, hogy Bethlen kolozsvári tanulása azért tartott olyan rövid ideig, mivel nagyapja, a rendíthetetlenül püspökös felfogású Váradi Miklós, attól félt, hogy a mételyezőnek vélt újító eszméket a tehetséges fiatal gyerek el találja sajátítani Igaz Kálmán igazgatótól.

Feljegyzése szerint: ekkori ittartózkodásakor „disputaltam volt Bongardussal,¹⁶ mint odafel említettem, meg egy Kobzos István nevű deákkal; görögül tudós polgár embert küldött vala az apám el velem, aki maga is erősen disputált, melyben ma is sok jut eszembe.“¹⁷ Ezt a nem egészen világos helyzet azonban úgy kell magyaráznunk, hogy az a „görögül tudós polgár ember“ Kobzos István deák volt. Ez a tekintélyes városi polgár, aki éppen ebben az esztendőben a református egyházközség quártása, ekkor már nem volt ifjúember, minthogy a 49. életévét töltötte.¹⁸ Jó példát mutat azonban mesterséget űző városi polgárságunk tanultváltára nézve.

Az iskola pedig, amelybe Bethlen akkor járt, az Óvárban, a templom déli oldalán, a találkozó két síkator délkeleti sarkán, a várfalhoz ragasztva állott. Ez még mindég az a kettős épület volt, amely Báthori Gábor idejében, talán 1611-ben vásároltatott meg Crestel Beeren és Endres Poldner száz polgároktól.¹⁹ Ez azonban az iskolának való átalakítástól eltelt negyven esztendő alatt annyira romladozóvá vált, hogy éppen a Bethlen itt-járta idejében azt jegyezték fel róla, hogy „el akart dőlni“, amiért is meg kellett támogatniuk.²⁰

Ezalatt azonban a Farkas-utcai templom délnyugati tövében lassú menetben, de mégis csak folyt az új schola-ház építése a kiváló Serena Ágoston olasz mérnök tervei alapján. Csakhogy az épületet, amelyen az asztalosmunka is már a befejezéshez közeledett, az 1655. évi április hó 5. napján kerekedett hatalmas tűzvész gyökeresen felégette, úgy hogy ismét csak évek teltek el, amíg az iskolaházat végre is használható állapotba lehetett hozni.²¹

¹³ Herepei J.: *Bölni Sikó János kolozsvári kálvinista scholamester.* (Kéziratban.)

¹⁴ Az önéletrészben — valószínűleg a kiadó téves olvasása folytán — Porthalmi-nak írva.

¹⁵ Herepei J.: *Scholabeli állapotok Apáczai eljövetele előtt.* (Kéziratban.)

¹⁶ Baumgarthus Bálint 1648–61-ig és 1664–68-ig a kolozsvári unitárius iskola tanára. (Dr. Gál K.: *A kolozsvári unit. koll. története.* II. köt. (1935. Klvár.) 400–402. 1)

¹⁷ *Önéletrész.* I. köt. 285 l.

¹⁸ Herepei J.: *Családtörténeti táblázatok.* (Kéziratban.)

¹⁹ Herepei J.: *A kolozsvári ref. egyházközség megszervezése és az óvári magyar ref. templom.* (Kéziratban.)

²⁰ Lásd a 15. sz. jegyzetet.

²¹ Herepei J.: *Néhány adat Serena Ágoston építkezéseihez.* (Kéziratban.)

Első itt-léte után néhány év múlva Bethlent újra csak visszahozták tanulni Kolozsvárra.

E közben azonban meghalt Kereszturi s a lengyelországi hadjárat, amelyben Bethlen János is résztvett, megzavarta az ifjú tanulását. De az 1658. év elején ismét „Kolozsvárra menénk, és ott mindkettőnket az öcsémmel együtt, Váradi Miklós gondviselése alatt a scholában Apáczai János keze alá adának”.²² Váradi ugyan, miután feleségét 1655 április 14-én eltemette,²³ egyedül maradt, azonban a Bethlen-fiúk szállása mégis az ő lakóházában lehetett. Ez a ház pedig a várfalon belüli Középtizedhez tartozó Király-utcában,²⁴ tehát az iskolával szomszédos utcában állott.

De „az új farkas-utcai collegiumban nappali tanulószállásul a kapu felett való házat rendelték, melyben a senior Uzoni Balázs lakott”.²⁵ Ekkorra tehát az iskolaház újra való felépítését jórésztben már kisürgette Apáczai,²³ és így annak egyes tantermei és lakószobái az 1658. évre már használható állapotba jutottak. Az intézet középpontjában volt a diákság parancsnokának a szobája, ahol — a fenti idézetet tovább magyarázva — valószínűleg magának a szeniornak a felügyelete alatt tanulhatott Bethlen Miklós Pál nevű öccsével együtt. Azonban mégis tévedést látunk abban, hogy Uzoni már az 1658. év elején is diákfőnök lett volna. Ugyanis ennek ellene mond az a körülmény, hogy a szeniorok amúgyis az iskola legidősebb diákjaiból kerültek ki, akik e tisztségükben egy évnél tovább mégsem maradhattak. Minthogy pedig tanításokból és diákfőnöki járandóságokból már elégséges pénzt összekuporgathattak, csaknem harmincéves korukban végre is vagy neki indultak a külföldi akadémiákra vezető útnak, vagy pedig a kevésbé törekvők valahol a hazában állást vállaltak. Erre való tekintettel pedig a Kolozsvár városi törvénykezési jegyzőkönyv szerint egy bizonyos peresügyben „1660 die 23 Febr. Honorabiles Andreas Porcz-Almi (,) Paulus Czernatoni Lectores et Basilius Vzony reformatae Scholae Claudiopolitanae Senior nominibus et in Personis totius Cetus Vniversorum Studiosorum ibidem studentium“ megjelentek a bírák előtt.²⁷ Ezek alapján tehát nem tarthatjuk valószínűnek, hogy Uzoni e tisztségét több mint két éven át viselte volna.

Bethlen Miklós — mint maga mondja — Uzonit 1667 után a bethlenszentmiklósi református egyházközség legelső papjává vitte.²⁸

Kolozsvári tanulóársaiul említi még Apáczai Tamást, a professor testvéröccsét, akiről többek között azt is megjegyzi, hogy „igen szép író volt“. Ezt valóban meg is állapíthatjuk a kolozsvári ref. kollégium nagykönyvtára tulajdonában levő Zvinger T.: *Methodus Rostica Catonis Atq.*

²² *Önéletrész.* I. köt. 244. l.

²³ Kovács Máté ref. harangoztató gazda számadáskönyve 4. l. (Ref. egyházközs. lev. tárában.) A temetés napját a szabó céh számadása (EME. lev. tárában) ápr. 23.-i nappal említi meg.

²⁴ V. ö. a városi adószedők egykorú lajstromaival. (Állami lev. tárban Klvárt.)

²⁵ Lásd. a 22. sz. jegyzetet.

²⁶ Herepei J.: *Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei.* Pásztoriújs. 1925. évf. 260—262. l.

²⁷ Városi törvénykezési jegyzőkönyv 221. l. (Klvárt az állami levéltárban.)

²⁸ *Önéletrész.* I. köt. 377. l.

Varronis c. könyvének bejegyzéséből. Ez a mű ugyanis előbb „Joh. Chierj Apacii“ megjelöléssel a professzor birtokában volt; ő adta azután öccsének iskolai tankönyvül. Az új birtokos tulajdonjogát „Est Thomae Chijere de Apacza“²⁹ bejegyzéssel örökítette meg. E kézvonások alapján valóban el kell ismernünk, hogy nemcsak a professzornak, de az öccsének is igen szép írása volt.

Ugyancsak tanuló társául említi „Köpeczi Jánost, ki azután derék medicinae doctor, Apafi fejedelem udvari medicusa,“ valamint „Szentgyörgyi Györgyöt, ki theologiae doctor és jó predicator lett“³⁰ Ezekről, mint scholánk tanítványairól, mindössze csak azt sikerült megállapítanunk, Apáczai János sajátkezű feljegyzései alapján, hogy 1659. július hónapjában Köpeczi a syntactica, Szent-Görgyi pedig a poëtica classis köztanítójának (praeceptorának) tétetett meg.³¹

Mint hogy a számtant s a természettudományokat az akkori színvonalnak megfelelően először Apáczai kezdette tanítani Erdélyben, — Bethlen feljegyzése szerint — emiatt „nagy baja volt a szegény Apáczainak ez is: hogy mathematicum instrumentumokra szert nem tehattünk; két globust ugyan szépet vőn a nagyatyám énszámomra, melyek még ma is megvagyának, abból a geographia és astronomiában is belé nyalintata engem Apáczai“³².

Ezek az „instrumentumok“ ma már nincsenek meg, Reájuk vonatkozólag azonban az *Apáczai-album*ban találunk valamelyes feljegyzést: „Generosus et Amplissimus D. Nicolaus Váradí emit Globum Coelestem ac Terrestrem cum Institutione Astronomica de Usu Globorum Gvil. Blaeu. Imper. 12“.³³ Ezenkívül a kollégium nagykönyvtárának beosztatlan és másodpéldány könyvei közül előkerült teljesen ép állapotban maga az „Institutio“. Ennek pontosabb címe: „Gvilielmi Blaeu | Institutio | Astronomica | De usu Globorum & Sphaerarum | Caelestium ac Terrestrialium : | (etc) | Amstelodami, | Apud Joannem Blaeu. | MDCLII | “³⁴ A könyv pergament-kötésén kívül SKG | 1652 tulajdonos-megjelölés van u. n. szuper-exlibris-ként bepréselve. Ez pedig ifjabb Geleji Katona Istvánnak, az azonos nevű püspök unokaöccsének, nevét rejti magában, aki a megjelölt évben valóban künn tanult külföldön. Ugyanis az 1651. évben egyszerre iratkozott be Apáczai Csere Jánossal az utrechti egyetemre.³⁵ Ennélfogva valószínűleg Apáczai volt az, aki felhívta a Váradí figyelmét a Geleji Katona tulajdonában levő ég- és földgömbre, s így vásárolta meg azokat az iskola számára 12 császári talléron. E könyv címlapjára pedig fel-

²⁹ Bárha nem egészen világos, de valószínűbbnek tartjuk a „Csere“-olvasást, mert, ha csakugyan Cseri-t akart volna írni, akkor nemcsak az első, még inkább azonban a szövegi „i“-t is „j“ betűvel kellett volna jelölnie.

³⁰ *Önéletírás*. I. köt. 249. l.

³¹ *Apáczai album* 36. l. (Klvári ref. koll. tulajdonában.)

³² *Önéletírás*. I. köt. 251. l.

³³ Apáczai: „Ill. Coll. Orthod. Claudiop. Albu n.“ LV. levelén. (Ref. Koll. tulajdonában Klvári.)

³⁴ 8° — Cl + 7 sztl. lev. + 1—246. l.

³⁵ *Verzeichnis der Studenten aus Ungarn u. Siebenbürgen an der Universität Utrecht*. (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. XXII. köt. 81 l.)

Birtha J.: *Hollandia és Magyarország*. (Debreceni Protestáns Lap 1901. évf. 720. l.)

jegyeztetett: „In usum illustris Coll. Claud. Reformatorum | emptus ab ampliss & Generosissimo viro Dno | Nicolao Varadi — unà cum u- | troq(ue) globo, tall. 12. | ao 1658. |“

Egyfolytában megint fölötte rövid ideig tartott Bethlen Miklós itteni tanulása, mivel a tatárbetörés elrémítő hatása alatt Bethlen János 1658. júniusában mindkét fiát Segesvár biztos falai közé küldötte. S csak „anno 1659 januariusban visszavün az atyám a nagyatyám és Apáczai János keze alá Kolosvárra“.³⁶ Azonban alig jöttek vissza, „ezalatt meghala a nagyatyám, Váradi Miklós, és az atyám s anyám odajöven, eltemették, és engem s az öcsémet ott a háznál hagyának“.³⁷ Ennek az idézetnek a pontos idejét az alábbi adatok alapján állapíthatjuk meg:

Az egyházközségnek az 1664. évben felvett leltárkönyve szerint „boldogh emlekezetü Varadi Miklos Vr(am[at]... l(ste)n ö k(e)g(ye)lmet ez világbul Anno 1659, die 18 Marty ki szolítván“...³⁸ Tovább pedig Kobzos István magyar nációbeli városi sáfárpolgár számadáskönyvébe azt jegyezte fel, hogy „Die 22 Marty Az rez Tablara, melliet az Varadi Miklos Uram koporsojaban töttenek, vettem 2 singh török sinort fl — d. 16“.³⁹ Valószínű tehát, hogy a halálozást követő ötöd napon volt a koporsóba-tétel szertartása, amikor a rövid életrajzot magában foglaló réztáblácskát is a halott nyakába (?) akasztották. Azonban, ugyancsak Kobzos feljegyzése szerint, csak e hónap végefelé, vagyis „Die 29 Marty Bethlen Janos Uram ide iöuen Colosvarra az Varadi Miklos Ur(am) temettesere B(iró) U(ram) H(agyásából) gazd(álkodtam) eo k'e)g(ye)lmenek.

Czipot No 16 (,) nyolcz volt egi poturas benne (,) az									
többi egi penzes	---	---	---	---	---	---	---	fl	— d. 32
ket sal hust Lib 30	---	---	---	---	---	---	---	fl	— d. 60
Egi öreg h oldal diszno hus peczeniet	---	---	---	---	---	---	---	fl	— d. 30
Egi io kouer ludat	---	---	---	---	---	---	---	fl	— d. 30
Ket tiukot p(er) d(enarios) 18 eggiet	---	---	---	---	---	---	---	fl	— d. 36
Bort Just. 5 p. d. 20 eitelt	---	---	---	---	---	---	---	fl	1 d. —
Egi köből zabot p. d. 15 vekajat	---	---	---	---	---	---	---	fl	1 d. 20“ ⁴⁰

Ebből az egy napra szánt étel-italból és lóabrákból megállapítható, hogy Bethlen János és felesége nagyobb kísérettel érkezett ide, ámbátor a temetés csak jóval későbbben ment végbe. Éppen ezért nem is tartjuk valószínűnek, hogy az addig eltelt egész időt városunkban töltötték volna.

Az egyházközség harangoztató gazdája számadáskönyvébe feljegyezte volt, hogy 1659 „11 Aprilis Varady Miklos Ur(am) hogy megh holt (,) harangoztattam tiz ut(t)al(,) attam az harangozok(na)k fl — d. 90“⁴¹ Míg a szabó céh, amelyre reábizatott az eltakarítás megejtése, április 23.-án vezette be számadásai közé, hogy „Varadi Miklos Vr(am) temettesetol

³⁶ *Önéletleírás*. I. köt. 249–250. l.

³⁷ *Önéletleírás*. I. köt. 251. l.

³⁸ Cimírat nélküli leltárkönyv 2. A. levelén. (Ref. egyházközs. lev. tárában Klvárt.)

³⁹ Sáfár-számadáskönyv 1659. évről. 117. l. (Klvári állami levéltárban.)

⁴⁰ U. ott a 19. lapon.

⁴¹ Kovács Máté Regestoma 38. l. (Klvári ref. egyházközség levéltárban.)

attak fl 2 || 50.⁴² A temetés az idők megnehezedett járása ellenére is nagy ceremóniájú lehetett. Hiszen Váradi, a gazdag kalmár, a kolozsvári egyházközségnek hosszú időn keresztül mindenható főjöltevője (főpatronusa) volt, a város közigazgatásában pedig 1641-től kezdődőleg többször viselt fő- és királybirói tiszteletet. A temelési nagy előkészületeket bizonyítja az is, hogy a helybeli egyházközség harmadik lelképásztora Batai B György, akit a zilahi hívek hívtak meg első papjokul, elköltözésével éppen csak az elhantolás napját várta meg. Talán neki is jutott szerep a temetés alkalmával s csak annak elvégzésével, április 25-én utazott el új állomáshelyére.⁴³

Váradi halála után maradt javak számbavétele és elosztása valószínűleg még többször szólította Kolozsvárra Bethlen Jánost, jóllehet országos dolgai ekkorra már szerfelett megsokasodtak, minthogy az 1659. május 21—június 16-i szászsebesi országgyűlés reá ruházta a nagy felelősséggel járó kancellári tisztséget.⁴⁴ Ő intézkedett Váradi végakarátának teljesülése iránt is. A ma még ismeretlen végrendeletben ugyanis nem felejtkezett meg Váradi az általa irányított egyházközségről sem. Erre utal az 1664. évi leltárkönyv alábbi bejegyzése: „...találtuk az Ecclesia ládájában Váradij Miklós Ur(na)k egj jedzését, meljnek contentiája ez, hogj az Ecclsia ládájából vet volna ki ő kglme egj uttal fl. 600, más uttal 141 forintot 91 Pénzt... De mivel réghi dolog(,) nem tudhattjuk(,) ha annak utánna tötte é vissza ő kglme az pénzt az Ecclsia ládájában, írását peniglen csak feletsegeben találta olt hadni; holott Ecclsiának(na)k Testamentumában legált 500 forintot, melljet megis adtanak az Ecclsiának.”⁴⁵

Nagyapjuk halála után azonban már nem sokáig maradt sem Bethlen Miklós, sem pedig az öccse szeretett tanáruk keze alatt. Ugyanis II. Rákóczi György 1659. augusztusában hadsereggel jött be Barcsai ellen, aki azonban nem rendelkezésün kellő fegyveres erővel, a temesvári pasa védelme alá menekült. Követte őt Bethlen János kancellár is, miután családját ismét csak Segesvár falai között biztonságba helyezte.⁴⁶ Rákóczit ezután az 1660. május 22-én Szászfenes mellett vívott csatában megverte Sejdi Achmet budai pasa s ezáltal Erdély északi része újra felszabadult Barcsai számára. Ekkorra azonban Apáczai már halott volt. 1660. január elsejére fordulólág hagyta itt e küzdelemteljes életet. S miként maga Bethlen mondja: „Apáczait azután nem láttam, mert az Isten ebből az ostoba háládatlan magyar világból, mely ő reá méltatlan volt, kivette”.⁴⁷ És így tehát még a január 9-én végbement temelési szertartáson⁴⁸ sem vehetett részt a hálás tanítvány.

Ennélfogva azután be is fejeződött Bethlen Miklósnak összevéve is nagyon rövid ideig tartott itthoni iskoláztatása, amelyet az évek óta tartó

⁴² Szabó céh számvevőinek Ratioja (Erdélyi Múzeum Egyeslet levéltárában.)

⁴³ Herepei J. adatgyűjteménye klvári ref. papokra vonatkozólag.

⁴⁴ Erdély Orsz. gyűl. emlékei XII. köt 281—299. lap.

⁴⁵ Címirat nélküli leltárkönyv 11. B. lev. a klvári ref. egyházközs. levéltárában.

⁴⁶ *Önéletírás*. I. köt. 251. l. — Lukinich I.: *A bethleni gróf Bethlen család története*. (1927, Bpest.) 279. l.

⁴⁷ *Önéletírás*. I. köt. 253. l.

⁴⁸ Szabó céh exactorainak számadáskönyve az E. M. E. levéltárában.

háborús viszonyok hullámvása miatt amúgy sem lehetett volna nyugodtan tovább folytatni. Éppen ezért 1661 májusában Csernátoni Pálnak, az Apáczai vezetése alatt tanított lektornak, kíséretében külföldi egyetemen való továbbtanulás céljából Heidelbergbe útba indult.

Végezetül még hadd álljon itt egy adat, amely ugyan nem Bethlen Miklósról vonatkozik, hanem az ő kisebbik öccse, Sámuel, a későbbi küküllői főispán, marosszéki főkapitány, táblai ülnök⁴⁹ iskoláztatásával van összefüggésben. Ugyanis a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában van egy 1668. évi brunsvigai kiadású Horatius-versei könyv; ebben azután a következő kéziratos bejegyzést olvashatjuk: „Spectabili ac Generoso Samueli Bethlen Discipulo p. t. charissimo offert Michaël Vizaknaj mp. 1677. 11 F-br.”⁵⁰ Valószínűnek tartjuk, hogy Vizaknai Mihály az enyedi kollégiumnak volt a tanítványa s ennél fogva a 13. évében járó Bethlen Sámuel is ott tanulhatott.

*

Úgy hisszük, hogy ezekkel az apró adatokkal is hozzájárultunk a Bethlen Miklós által leírt fölötté becses képek megvilágosításához.

Herepei János.

⁴⁹ Lukinich id. m. 504. l.

⁵⁰ A külföldi kiadású régi könyvek csoportjában 250/1668. sorszám alatt elhelyezve.

Zilah és Magyaregregy összeírása 1658-ból.

A br. Jósika család magyarfenesi ágának az Erdélyi Múzeumban őrzött levéltára egyebek között fenntartott egy nagyon értékes *Urbanium*-ot is. Ezt az összeírást Mihályfalvi György és Méra Miklós készítette 1658. november 18-án Zilah város és Magyaregregy község lakosságáról, a lakosság marhaállományáról, szőlő-birtokáról, a két község erdeiről meg jobbágy-szolgalmányairól. Minthogy magában ebben a rendkívül értékes összeírásban semmi utalás sincs arra, hogy az kinek és milyen célból készült, e tekintetben csak következtetésekre vagyunk utalva. Szerencsére Zilah birtoklástörténete e korban eléggé tisztázott kérdés és így kétségbe nem vonható megállapításra juthatunk.

Tudjuk, hogy 1614. január 29-én Bethlen Gábor e várost egészen Rhédei Ferenc biharmegyei főispánnak és váradi kapitánynak adományozta; ezen az alapon 1617-ben őt, feleségét, Károlyi Katalint és fiát e város birtokába a váradi káptalan be is iktatta. Szalárdi János is említi, hogy 1621-ben e város Rhédei Ferenc birtoka.¹ Ennek a R. Ferencnek a fia, ugyan Ferenc (szül. 1611 körül), a későbbi erdélyi fejedelem, mint Zilah birtokosa szerepel abban az 1628-i határjárásban, melynek során e város és a szomszédos Egrespatak közötti határt állapítják meg.² Tudomásunk van arról is, hogy ugyanez a Rhédei Ferenc 1667. április 26-án Huszton kelt végrendeletében Zilahot és Magyaregregyét atyjafiainak hagyta.³ Nem kétséges tehát, hogy 1658-ban is ő volt a város nagyrészenek birtokosa⁴, és így neki állott érdekében a városnak ilyen aprólékos összeírását elkészíttetni. Hogy egyedüli nagybirtokos volt, az kiderül magából az összeírásból is. A jobbágyszolgáltatások összeállításakor ugyanis csak egy földesúrról (*dominus terrestris*) beszélnek az összeírók. Ezenkívül csak három telkes nemes (*nobiles sessionati*) és mintegy 20 más vitás nemes meg polgári telket sorolnak fel (*nobiles sed incio domini ac fundis civilibus in controversia existentes*).

Az összeírás, mint XVII. század közepéről származó erdélyi város-

¹ *Síralmas magyar krónika*. Új Nemz. Könyvt. II. 64.

² Petri; *Szilágyi vm. mon.* VI, 351 és II, 464—5.

³ I. h. és III, 337.

⁴ Úgy látszik, hogy a város özvegye, gróf Bethlen Druzsziánna kezén maradt továbbra is; legalább ez utóbbi 1698-ban bizonyos elkerülhetetlen szükségétől, „kiváltképpen üdvözült szerelmes ura meghidegedett testének tisztességben való eltakarítása okáért” a várost 8000 magyar forintban zálogba adta Erdőszentgyörgyi Rhédei Ferencnek s két ágon lévő maradékának (Vö. Petri i. m. VI, 352). Az alább közlendő összeírás valószínűleg ezen az úton került előbb rokonság révén a Bethlenek, innen a Kendefliek, majd a Jósikák birtokába. Ez utóbbi körülmányre mutat Kelemen Lajos szíves közlése szerint az is, hogy a br. Jósika levéltárban elég sok Kendeffi levél van.

összeírás, egyetlen a maga nemében. Az erdélyi fejedelemség egyik legmélyebb megaláztatása idején, közvetlenül II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratára következő tatárjárás után, 1658 végén készült ez az összeírás. Egészen érthető, hogy miért éppen ekkor, hiszen a város földesura szükségesnek tarthatta a birtokában esett változásokat megállapítani. De éppen ebből az összeírásból is látszik, hogy Zilahra nem zúdult rá a tatárság olyan kegyetlenséggel, mint Erdély sok részére. Ezt egyébként több forrásból is tudjuk. Például Szalárdi János, aki még csak néhány sorral előbb is, nagy részletességgel beszél el a kolozsmegyei Almás vára⁵ elpusztítását,⁶ Zilahról meg sem emlékezik. Köröspataki B. János mond ugyan általánosságokat a Szilágyság pusztulásáról,⁷ de Zilah pusztulásáról ő sem tud semmit. Kétségtelen, hogy itt is járt a tatár, csak-hogy a város, nem tudni milyen okból, mindössze egy lélek megölése és hat lakos rabságra vitele árán megszabadult a nagyobb rombolástól.

Az összeírás maga kétségbevonhatatlanul azt mutatja, hogy a város lakossága jogi állására nézve jórészt jobbágy volt. A felsorolt 280 felnőtt személy között mindössze 9 zsellért,⁸ 13 szabadost és 1 nemeset találhatunk; ha ezekhez még hozzászámítjuk az összegezés után felsorolt néhány nemes és polgár személyt, a lakosságnak akkor is csak elenyésző csekély részét vonhatjuk ki a földesúri jogkör alól. Valami halvány polgárosodás-félét árul azonban el a kézművesek, kereskedők és a civilis telkeken lakók elég tekintélyes száma. De hogy e csoportok egyike sem szakadt el a földtől, és így foglalkozásra nézve földművelő is volt, az az állat-összeírás oszlopaiban szereplő számadatokból kitetszik. Ugyancsak a szőlő-rovatból (vinea) látszik az is, hogy Zilahon már ekkor kiterjedt szőlő-gazdálkodás folyt: alig akad olyan lakos, bármely renden való legyen is, akinek ne volna szőlője. A lakosság-összeírás után következő szolgalmány-felsorolás azt mutatja, hogy a földesúri hatalom legalább is olyan erővel nehezedett rá a városi jobbágyságra, mint a falun előre. Különösen a mindennapi szolgálat feltűnő.

A Rhédeiek birtoklásának ismertetésekor kifejtettek alapján érthető, hogy Zilah összeírása után a Magyaregregyé következik. Úgy látszik, e Zilah közelében, a Meszes hegység erdélyi oldalának aljában fekvő falu a XVII. század folyamán állandóan egy birtokos-család, a Rhédeiek keze alá tartozott.

Az alább közlendő urbarium szövegét mai helyesírással közlöm; csak a család (vezeték)- és helynevekben tartottam meg az eredeti helyesírást. A []-be tett részek az eredetiből kiszakadt szöveget jelölik; a (-)ben a magam jegyzeteit és kiegészítéseit adom.

⁵ Ma rom Vár- vagy Nagyalmás mellett.

⁶ *Síralmas magyar krónika* (1662). I. k. 393–5.

⁷ *Erdélynek és Magyarországnak szörnyű romlásáról és az népeknek rabságra viteléről való rövid historia* (1660). Vö. Erd. Múz. XXXVI (1931), 146.

⁸ Tulajdonképpen a zsellérség állapotát csak egy lépés választja el a jobbágyságtól; kevesebb földön, kisebb földesúri kedvezéssel kevesebbet dolgozik és nem földhöz kötött, mint az „örökös jobbágy.”

URBARIUM

pro nominibus et personis universorum jobbagionum incolarumque oppidi Zilahiensis ad eandemque curiam expectantem numerusque eorum personarum, filiorum pecudum, vinearumque per connumeratores Georgium Mi[hal]yfalvi et Nicolaum Mera exhibi[tum] die 18 mensis Novembris anno 1658.

Platea Alszegh¹

Nomina Personarum	Filii	Equi	Bovae	Vaccae	Juveni	Vituli	Porci	Apes	Vineae	Qualitas Personarum
Szamosközi György	2	—	—	—	—	—	2	—	4	
Borju György	—	—	—	—	—	—	—	—	1	Az tatárok vitték el.
Zima János	3	—	—	2	—	1	—	—	1	Szabados varga.
Szekely Mihály	—	—	—	1	—	1	1	—	1	Zsellér.
Banyai Mihály	2	—	—	—	—	—	—	—	2	
Ferencz Jánosné	1	—	—	—	—	—	3	—	1	Öszvegyasszony.
Gergely Miklós	1	—	—	2	—	2	—	—	1	
Szij Gyarto János	1	—	—	—	—	—	—	—	2	Szijgyártóságával szolgál.
Totth János	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
Nagy Mihály	—	—	—	—	—	—	1	—	2	
Szodob János	1	1	—	—	—	—	3	—	2	
Sipos Gergelyné	3	—	4	2	—	2	—	—	2	Öszvegyasszony.
Foris Mihályné	3	—	1	3	—	1	8	—	2	
Csaszar Gergelyné	—	—	—	—	—	—	—	—	2	Öszvegyasszony.
Veres György	2	—	—	2	—	1	—	—	2	
Kadas Jánosné	1	—	—	—	—	—	—	—	1	Öszvegyasszony.
Miszaros Péter	3	—	4	1	—	1	2	6	2	
Demien Mihály	1	—	—	—	—	—	—	4	2	
Bagosi János	3	—	4	2	—	2	10	—	2	Tehénpásztor.
Totth Máthé	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
Aracz Mihály	3	—	—	1	—	1	—	—	2	
Eke György	2	—	2	1	—	1	—	—	3	Kádárságával szolgál.
Major Ferencz	3	—	—	1	—	1	—	—	1	
Varga Mihályné	2	—	4	5	—	2	40	—	4	
Tott András	—	—	—	—	—	—	4	—	2	
Gaspar János	—	—	4	1	—	1	1	—	2	
Varga Istvánné	2	—	2	2	—	1	8	—	2	
Berzi Miklósné	1	—	2	2	—	2	8	—	1	Öszvegya[sszony].
Berzi Péter	2	—	4	1	—	1	—	—	3	
Szalmi (?) Gergely	1	—	—	—	—	—	—	—	2	
Szöke Ferencz	—	—	—	—	—	—	—	[]	1	Zsellér.

¹ Az összeírásból az utcanevek alapján megállapítható település-képre nézve már a város helyneveiről írt dolgozatomban megtettem észrevételeimet (Vö. Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században. Erd. Tud. Füz. 86. sz. 6—7.).

Nomina Personarum	Filli	Equi	Boves	Vaccae	Juvenç	Vituli	Porci	Apes	Vineae	Qualitas personarum	
Szila[gi] Márton — — —	2	—	—	1	—	1	—	—	2	Öszvegy.	
Sim[on] Mi[hály] — — —	2	—	—	2	—	2	2	—	2		
Simo(n) M[ihály]n[é] — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Eke M[. . .] — — —	2	—	5	2	—	2	—	—	1		
Szilagine — — — — —	1	—	—	1	—	1	—	—	1		
Kadar János — — — — —	2	—	—	1	—	—	—	—	2		
Bagosi Mihály — — — — —	1	—	—	1	—	—	—	—	1		
Simon András — — — — —	2	—	—	2	—	2	2	—	2		Kádárságával szolgál.
Kovacz György — — — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1		Borsos szabados. Zsellér.
Major János — — — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Varga Péter — — — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1	Temető kerthez szolgál. Árendás boros.	
Olah Péter — — — — —	2	—	1	1	—	1	—	—	1		
Fazakas Ferenczné — — — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Fazakas György — — — — —	—	—	2	1	—	1	—	—	2		
Baranj Péter — — — — —	—	—	—	1	—	—	1	—	2		
Baranj János — — — — —	3	—	—	2	—	2	1	—	2		
Dajka András — — — — —	2	—	—	1	—	—	—	—	2		
Sina Péter — — — — —	1	—	1	2	—	2	1	—	1		Hajtó.
Körtvélyesi István — — — — —	—	—	—	1	—	1	4	—	3		Fazakasságával szolgál.
Szanto János — — — — —	3	1	2	1	—	1	—	—	2		
Varga István — — — — —	3	1	—	1	1	—	10	—	2		
Szabó István — — — — —	—	—	—	2	—	—	—	—	2	Fazakasságával szolgál.	
Szabo György — — — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	2	Iffiu legény, csizmadia.	
Kovacz János — — — — —	1	—	—	1	—	1	—	—	2		
Kovacz András — — — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Sina György — — — — —	1	—	—	1	—	—	—	—	1		
Kupas István — — — — —	—	—	—	1	—	1	3	—	2		
Kadar Mihály — — — — —	2	—	—	1	—	1	—	—	2		
Kis Máthé — — — — —	2	—	—	—	—	—	—	—	2		
Szölös György — — — — —	1	—	1	1	—	1	—	—	3		
Molnár Mihály — — — — —	1	—	1	1	—	1	—	—	2		
Molnar Mihály — — — — —	2	—	—	1	—	1	—	1	2		
Gergely András — — — — —	—	3	4	2	2	2	40	—	2	Szűrös árendás.	
Gergely deákné — — — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1	Faggyas szabados. Faggyas szabados. Csizmás árendás. S[zentes?]re ment. [.] [B]orsos árendás. Borsos árendás.	
[Sz]ekely István — — — — —	1	—	—	—	—	—	—	—	1		
[P]anyiti György — — — — —	—	1	—	1	—	1	—	1	2		
Panyiti Mihály — — — — —	—	□	—	—	—	—	4	—	1		
Gaspar János — — — — —	4	□	—	2	—	2	—	—	2		
Körtvélyesi János — — — — —	2	—	2	2	—	2	—	—	3		
Csatlos András — — — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Bajnoci János — — — — —	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Eötves István — — — — —	2	1	—	—	—	—	—	—	3		
Szabo István — — — — —	2	—	—	1	—	1	—	—	1		
Ratkai Istvánné — — — — —	1	—	—	1/2	—	—	—	—	2		
Tyukoll uca	Filli	Equi	Boves	Vaccae	Juvenç	Vituli	Porci	Apes	Vineae	Qualitas personarum	
Szőcz Mátyásné — — — — —	2	—	—	—	—	—	—	—	—		
Szekely István — — — — —	—	1	—	—	—	—	—	—	1		
Seres János — — — — —	—	2	—	1	—	1	2	—	2		

Nomina personarum	Filii	Equi	Boves	Vaccae	Juvenei	Vituli	Porci	Apes	Vineae	Qualitas personarum
Kenderesi Gergely — — —	1	—	—	1	—	1	2	—	2	Vincelér.
Kenderesi János — — —	1	—	1	—	—	—	—	[]	1	Szabados kupás.
Ambrus M[ár]thon — — —	1	—	2	3	—	2	7	—	1	
Szekely [Miklós] — — —	2	2	4	3	—	3	16	2	3	Majorbíró.
Kerekes Gy[örgy] — — —	1	—	—	—	—	—	—	—	1	Nyomorék.
Kerekes Mihályné — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1	Őszvegy.
Szizgjarto Jánosné — — —	2	—	—	1	—	—	—	—	1	
Varga István — — —	—	—	—	—	3	—	1	—	2	
Orbán János — — —	4	—	2	2	—	2	5	—	2	
Pazmany György — — —	1	—	—	1	1	1	3	—	2	
Eltető Mihály — — —	—	—	—	2	—	2	—	—	1	Nőtelen.
Eltető János — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Olah Gergely — — —	2	—	—	2	—	2	—	—	1	
Matyus András — — —	1	—	—	2	—	2	5	—	2	
Koszoros (!) Gergely — — —	1	—	1	—	—	—	—	—	1	
Keczkes Györgyné — — —	2	—	—	1	2	1	—	1	2	
Varga Péter — — —	2	1	—	1	—	1	—	—	1	
Szekely Lőrincz — — —	—	—	1	1	—	1	—	—	1	
Varga György — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Varga István — — —	2	—	4	2	—	2	2	4	1	
Szabo György — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Igyarto Mihály — — —	1	—	1	2	—	2	3	—	2	
Nagy György — — —	1	—	3	2	—	2	6	—	2	
Szabo György — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Nőtelen, tatár kéznél vagyon.
Igyarto Gergelyné* — — —	2	—	—	1	—	1	5	—	3	
Ij gyarto András — — —	2	—	—	2	—	1	5	1	2	
Ij gyarto Ferenczné — — —	1	—	—	1	—	1	—	—	2	
Borbely János — — —	1	—	—	—	—	—	—	—	1	A *-gal jelzett név előtt a kéziratban 100-as szám áll.
Borbely István — — —	2	1	—	1	—	1	—	—	1	
Cziriak András — — —	1	—	—	1	—	1	—	—	2	
Kerekes Péter — — —	2	—	—	2	4	2	2	—	2	Szabados kerekes.
Tott Mihály — — —	3	—	—	—	—	—	—	—	1	
Rőt Szabo Jánosné — — —	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Szűcz András — — —	4	1	3	3	4	3	15	—	4	
Szekely és Nagj Ueza	Filii	Equi	Boves	Vaccae	Juvenei	Vituli	Porci	Apes	Vineae	Qualitas personarum
Czaniadi János — — —	—	—	—	1	—	1	—	—	1	
Aracz Mihály — — —	1	—	—	1	—	1	2	—	2	
Gyula András — — —	—	[]	—	—	—	—	—	—	1	
Olah András — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1	Elvitte az fiát az tatár.
Borbely Ferenc — — —	3	1	—	—	—	—	—	—	2	Szab(ados) faggyas.
Szekely János — — —	2	—	1	2	—	1	8	—	2	
Görögh Péter — — —	1	1	—	—	—	—	—	—	—	
Szabo János — — —	1	2	2	1	—	1	6	—	1	
Talas István — — —	2	1	5	2	—	2	14	—	2	Fübiró.
Lenart Márthon — — —	3	—	—	3	—	3	1	—	2	Kerekességivel szolgál.
Eötvs Mihály — — —	—	1	—	1	—	—	—	—	2	
Mathe Mihály — — —	1	—	2	—	—	—	2	—	2	

Nomina personarum	Filii	Equi	Boves	Vaccæ	Juvencl	Vituli	Porci	Apes	Vineæ	Qualitas personarum
Szamosközi János	1	—	—	—	—	—	—	—	1	Szabados fazakas.
Varga István	1	—	—	1	—	1	—	—	1	
Ij gyarto István	—	—	—	—	—	—	—	—	2	
Kallaine	2	—	—	—	—	—	—	—	—	
Lakatos András	2	—	—	—	—	—	—	—	—	Mesterségivel szolgál.
Büjtös Demeter	2	—	—	—	—	—	—	—	2	
Eotves István	—	—	—	—	—	—	—	—	1	Nyomorék.
Török János	1	—	1	1	—	1	2	—	3	
Olah István	1	—	—	—	—	—	—	—	1	Zsellér.
Oláh Istvánné	1	—	1	1	—	1	—	—	2	
Pető András	1	—	4	3	—	3	4	—	2	
Szekely Mártonné	1	—	—	1	—	1	—	—	1	Major-asszony.
Kurta György	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
Bimbo Borka	1	—	—	—	—	—	—	—	2	
Berzi János	—	—	—	—	—	—	—	—	1	Béres, nőtelen.
Eotves Mihály	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Foti Gergely	1	—	2	1	—	1	—	—	2	Darabant.
Vezendi (!) Pál	2	—	—	1	—	1	—	—	2	Darabant.
Tunyoghi János	—	3	2	—	—	—	3	—	2	Harmincados.
Csete György	2	—	—	1	—	1	2	—	3	
Görögh Miklós	2	2	—	—	—	—	—	—	—	
Farkas István	1	—	—	—	—	—	—	—	2	Elveszett.
Kelemen András	—	—	2	1	—	1	—	—	2	Polgár.
Keleme(n) István	—	—	1	1	—	1	—	—	2	
Borbely Jánosné	3	—	—	1	—	1	—	—	2	
Eotves Mihály	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Kolozsvárra ment.
Ij gyarto György	4	—	2	1	—	—	5	—	2	Polgár.
Borbely Márthon	1	—	4	1	—	1	8	—	2	
Harsanyi Márthon	1	—	—	—	—	—	—	—	3	
Csete I[stván]né	—	—	—	1	—	1	—	—	1	
Csete M[iklós?]	1	1	4	4	4	4	30	—	3	
Csete Márthon	2	2	6	2	—	2	30	—	2	
Kis Mihály	1	—	—	1	—	1	2	—	1	
Talas Márthon	3	—	—	1	—	1	5	—	1	
Varga Balás	1	—	—	1	—	1	2	—	2	
Varga Mihály	—	—	—	1	—	1	1	—	3	
Tor (!) Márthon	—	—	4	—	—	—	—	—	1	
Janos deákné	—	—	—	—	—	—	—	—	2	
Balas Mihály	3	—	—	—	—	—	—	—	1	
Talas János	1	—	—	—	—	—	—	—	2	
Molnar György	1	—	—	2	1	2	4	—	3	Darabant.
Doda István	—	2	—	—	2	—	—	—	2	
Aracz István	—	2	—	—	—	—	4	—	2	Szabados katona.
Veres János	1	—	1	2	—	2	1	1	1	
Balas András	—	—	—	1	—	1	—	—	1	Zsellér.
Enyedi János	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Gaczo János	—	—	—	2	—	1	—	—	1	
Desi István	1	—	—	1	—	1	1	—	2	Darabant.
Balas Györgyné	2	—	—	—	—	—	—	—	2	
Molnar András	2	—	3	2	—	2	3	—	1	
Boldis Gergely	—	—	—	1	—	1	—	—	1	
Püspök János	1	—	2	2	—	2	4	—	2	

Nomina personarum	Filii	Equi	Boves	Vaccae	Juvenei	Vituli	Porci	Apes	Vineae	[Qualitas personarum]
Török István — — —	1	1	—	2	2	—	—	—	1	Nötelen. Kádár.
Haroklyani János — — —	1	—	3	2	—	2	—	—	1	
Veres Péter — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	1	Elkepet (!?). 80
Doda András — — —	1	—	—	1	—	1	—	—	2	
Uy János — — —	1	—	—	1	—	1	—	—	2	
Pelyi Varga István — — —	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ballas István — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Biró István — — —	1	—	—	—	—	—	—	—	2	

Summa Personarum	Filiorum	Equorum	Bovum	Vaccarum	Juvenorum	Vitulum	Porcorum	Apium	Vinearum
280	324	[44] ¹	173	239	52	190	474	48	425

<p>Birák, polgárok, kik a város dolgaira vigyáznak:</p> <p>Fűbíró: Talas István. Iy Gyarto György. Varga Ambrus Asztalos Dávid Panyiti György Kupas János Monar János Boczor Miklós Keleme(n) András Notarius: Szüec János.</p> <p>Hajtók és város szolgái, etc.</p> <p>Lazar Istvan Kis Mihály Gabor Gergely Sina Péter Szalaczi Gergely Kokas Márthon</p>	<p>Hetelő darabontok:</p> <p>Tizedes: Matoczi Mihály. Vezendi Pál Szabo Mihály Desi István Molnar György Major Ferenc Foti Gergely Veres János Tott Máthé</p> <p>Kádárok:</p> <p>Simon András Doda András Eke György</p> <p>Nobiles sessionati:</p> <p>Isak deákné civilis Ferencz Deák János Henczes János</p> <p>Nobiles, sed incio domini ac fundis civilibus in controversia existentes:</p> <p>Juhos András Koczkas² Boldisar</p>	<p>Szabo Pálné Elek János Fabjan Pál* György mester Peter kovacs fia 2 Görög István Ferencz deák pap fia Borbely Jakab Szilagyszeghi Nagy István Szabo György Szüec János Kelemen deák Csizmadia István Matoczi Tamás Görög István fundussa in dubio vagyon armalissa ellen is contradicáltak. Sorlai János három hadi expeditiokban nem volt. Harsanyi Márton civilis funduson lakik. Jarai István háza is exempta.</p>	<p>*Fija deáknak, nem lévén maradékja, úgy maradt az örökségben; nem nemes.</p>
---	---	--	---

¹ Az egérrágtá eredetiben az utolsó szám kétségtelenül 4-es volt, mert e szám hátulsó része ma is megvan Minthogy a megfelelő rovatban a lovak száma 43, az elragott helyeken csak 1 ló és nem 11 volt összeírva; így e rovatba 44-et és nem 54-et kell írunk.

² Az eredeti talán K e e z k e s-nek is olvasható.

Leges et jurium consuetudines etc.

[Bonorum]. Rozsnak, árpának, zabnak, tönkölynek és bornak valaki dézmadó szőlőket és szántóföldöket bírnak, tizedét tartoznak az dominus terrestriseknek.

Mind bornak, búzának és mindenféle dézmának fele (a) dominus terrestrisé, fele a zilahi praedicatoré.

Az úr önsza rész dézma búzából tartozik adni az itt való káplánnak az mikor káplán léssen, huszonöt kalongya búzát, melyet még az Istenben üdvözült asszonyunk conferált.

Az városi jobbágyok az egész bevött rend[ar]tás szerént tartoznak az dominus terrestris számára bort [has]zonért árulni öt holnapig videlicet a die 1 [Men]sis Martii usque ultimum Julii; akkor magoknak korcsomát árulni nem sza[bad] sub poena privationis fl. 12. és borának fenekéne]k, kivágása alatt toties quoties.

Annuatim tartoznak adni az dominus terrestrisnek foglalt bort adni, valamint az dominus terrestris annak termésének mivoltához képest fogh parancsolni, etc.

Nyári malaeból és raj méhből tizedet, dézmát adnak, ha tízre nem telik, váltója egy-egy pénz. Ennek is fele az dominus terrestr[is]é, fele az itt való praedicatoré.

Az itt való vámjövedelemnek fele is az praedicatoré. Ha kinek az város székin való törvény nem teccik, az dominus terrestris székire viheti, és ott viginek kell szakadni, kivalyképpen(!) ha ispán uramék deliberratumából lesz a törvénynek decisioja.

Dézmálásnak idein aval lehet contentus az dézmás, az mit jóakaratyokból adhatnak az városiak. Mindenféle bírság, mely három forintig és azon alól léssen, az dézmásé, azon felyül az dominus terrestrisé.

Dézmán kívül esett tizenkét forintos bírság az dominus terrestrisé.

Coensus (!).

Szent Márthon adoját tartozik az város az dominus terrestrisnek annuatim adni száz magyar forintot id est florenos 100; mely száz forinton annuatim tartozik az város ezernyolevan kósót id est sales 1080 az aknáról ide Zilára (!) szállítani. Ezt penig ha szán úton nem lehet, fúhegyen kell vízbe vinni.

Servitia.

Minden napi szolgálattal tartoznak.

Desertae.

Pusztá házhelyek elegen vadnak.

Sylvae.

Mák (!) termő és élő erdejek eligendő vagyon.

Possessionis Magyar Egregy etc.

Nomina personarum	Filii	Equi	Boves	Vaccae	Juvenç	Vituli	Porci	Apes	Oves	Qualitas personarum
Brinde Thamas — — —	1	—	8	5	2	5	10	—	15	Hárman laknak együtt; Péter, Simon, Lackó.
Sándor Mihalj — — —	1	[]	4	2	—	1	6	—	—	
Brinde Janos — — —	1	[]	3	2	—	1	—	4	4	
Havasi István — — —	4	—	8	4	—	3	8	—	16	
Unt Simon — — —	—	—	—	2	2	2	2	—	—	[Ezek]hez Racz Péter meg is eskett.
Antal János — — —	2	—	4	4	2	2	4	—	—	
Makszin János — — —	3	1	6	4	3	3	12	1	13	
Gilgo Jakab — — —	3	—	4	3	2	1	—	—	—	
Gilgo Illyés — — —	2	—	8	4	2	4	—	—	—	
Orosz Ignat — — —	1	—	4	4	1	3	3	—	—	
Pandur Janos — — —	—	—	8	2	2	[]	[]	—	—	
Orosz Lukacz — — —	3	—	6	4	—	2	9	—	—	
Halmagyi Simon — — —	—	—	4	2	—	1	3	—	—	
Orosz Janos — — —	—	—	2	2	—	2	—	—	16	
Trippo Janos — — —	4	—	4	3	1	3	—	—	—	
Orosz Joskul ¹⁾ — — —	2	—	4	3	3	2	—	—	—	
Orosz Lacko — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Remetén lakik.

Summa nominum et personarum	Filiorum	Equorum	Bovum	Vaccarum	Juvençorum	Vitiorum	Porcorum	Apium	Ovium	
Numero 17	27	1	77	50	20	37	69	5	64	
Fugitivi: Czora Janos — — — Czora Tivadar — — — Czora Gergely — — — Fodorházán lakik; nőtelen.										Topa Sz. Királyon lak- nak, Mikola Sigmond keze alatt. Örökös jobbágyok.

Desertae.

Puszta házhelyek elegen vadnak.

Servitia.

Mindennapi szolgálattal tartoznak, az mint az tisztek szolgáltatják.

¹ Így vagy Jaskul-nak olvasható. — Megjegyzendő, hogy a magyaregregyi jobbágyok esetében nemcsak a család (vezeték), de a keresztnévet is az eredeti szöveg helyesírásával közlöm.

Coensus (!).

Búzából, roszbul, zabbul, árpából, alakorbul dézmával tartoznak az dominus terrestrisnek.

Pasit, Pasit (!) disznónak is váltója két p[énz].

minek két pénz, báránnak is váltója két pénz, kecskének egy pénz.

Pasit, Pasit disznónak is váltója két p[énz].

Bort koesmárolni tartoznak.

Tizenkét forintos bírság az dominus terrestrisé, annál alább vag[y fe]ljebb lészen is egy forintos bírság az udvarbírójé.

Sylvae.

Mind maktermő és élő erdejek eligendő vagyon.

Actum per [eosdem] connumeratores anno et die ut supra in pos[s]essio-
nibus Zilah ac Magyar Egregy die et anno ut supra m. pr.

Alább más kézzel és későbbi írással: *Nr. 31. A. 1733 16-ta Martii.*

Ugyanott más kézzel, XIX. századi írással: No. 28°.

Eredetije három kétrét hajtott íven az Erdélyi Múzeum br. Jósika cs. levéltárában az „Inventarium“-csomóban.

Közli: **Dr. Szabó T. Attila**

Természettudományi Szakosztály Közleményei.

Szerkeszti: Dr. Balogh Ernő.

Ujabb adatok a protokalcitához.

E folyóirat múlt évi kötetében protokalcit néven egy fehér vattaszerű különös ásványt írtam le a bánsági hegyvidékben levő komarniki barlangból.¹ Értekezésemben említettem, hogy a rendelkezésemre álló vizsgálati eszközökkel nyert eredmények után a szóban forgó ásvány teljes ismeretét illetőleg mindenesetre vannak még nyílt kérdések. Így minden kétséget kizárólag nem is tudtam eldönteni, hogy ez az 1—3 μ -os tűszerű kristályokat alkotó anyag valójában új ásvány-e, vagy nem. Inkább ugyan újnak véltem, nem tartva azonban azt sem kizártnak, hogy tulajdonképpen calcit, de „ennek olyan új, különös és legkezdetelegesebb megjelenési formája, hogy ezért is megérdemli a külön nevet.”

E német nyelvű kivonatban is közölt értekezésem különlenyomatát P. Niggli professzornak, a „Zeitschrift für Kristallographie” szerkesztőjének is megküldöttem, mellékelve hozzá esetleges vizsgálat céljára az anyagból is. Niggli professzor megbízására a zürichi műegyetem laboratóriumában Dr. E. Brandenberger röntgenvizsgálatot végzett a beküldött anyagon. Ez úton is hálásan köszönöm ezt, és azt a szívességet, hogy velem a vizsgálat eredményét közölte is. Levélbeli értesítésének idevonatkozó része így szól:

„... folgendes gefunden: Die Interferenzlinien des Protocalcits stimmen nach Lage und Intensitätsverteilung vollkommen mit denen des normalen Calcits überein. Dabei ergab sich aus einer Aufnahme mit ruhendem Präparat, dass die mittlere lineare Kristallgröße in der Gegend von 10^{-3} cm liegen muss (einzelne Kristallindividuen sind wohl wesentlich grösser!).

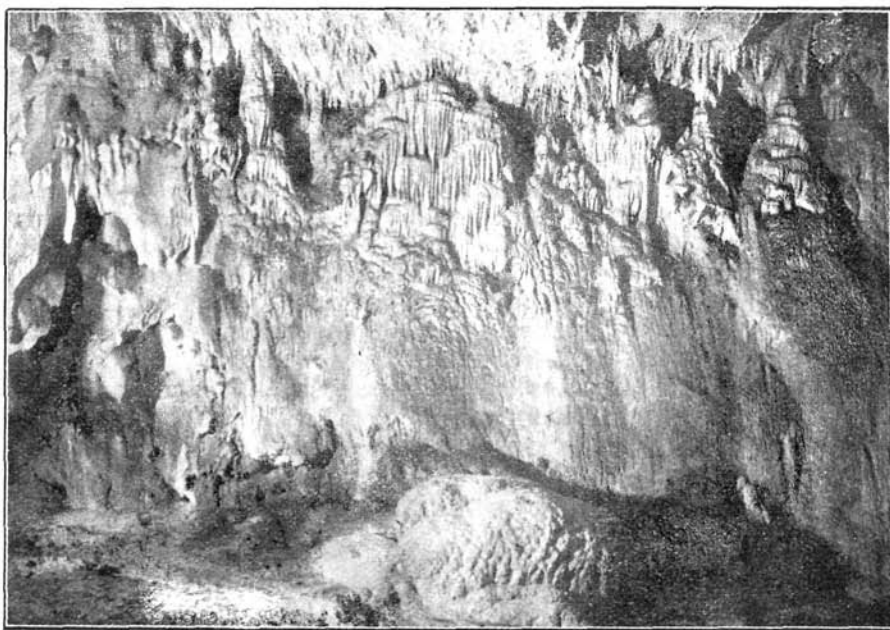
Es folgt daraus, dass zwischen Protocalcit und Calcit keine strukturellen Unterschiede bestehen. Protocalcit weist das Gitter des normalen Calcits auf, er muss daher gleichfalls von rhomboedrischer Symmetrie sein. Man wird auf Grund dieses Befundes, Protocalcit nicht als neues Mineral im Sinne einer neuen selbständigen Kristallart bezeichnen, sondern Protocalcit als eine neue, allerdings recht interessante und aussergewöhnliche Varietät des Calcits auffassen.“

E szerint a protokalcit valódi mibenléte tisztázódott. A röntgen-diagramm szerint a protokalcit és calcit kristálytani szerkezete között semmi különbség sincs. A protokalcit így tulajdonképpen calcit, azonban ennek eddig nem ismert, egészen sajátos kiképződése. Egybevetve ezt említett értekezésemben elmondottakkal, a protokalcit úgy határozható meg, hogy az olyan calcit, mely a 2 R (0221) éle irányában megnyúlt

¹ Dr. Balogh Ernő: Protokalcit (Egy új ásvány). Erdelyi Múzeum XLII. 147—155. l. Cluj-Kolozsvár, 1937.

rendkívül finom tüket, illetve ezekből álló laza, vattaszerű tömeget alkot. Nincs azonban ezzel sem határozott támpont adva annak eldöntésére, hogy ezeknek a tüeknek első értekezésében ismertetelt szabályos összenövésai vajjon ikerösszenövéseknek, vagy rendkívül hiányos vázkiképződéseknek tekintendők-e. Valószínűleg inkább az utóbbiról lehet szó.

A fentiekén kívül a protokalcitra vonatkozólag az alábbi újabb adatokat közölhetem.

Protokalcittal bevont cseppkőfal a popováci barlangban.
Mit Protocalcitr bedeckte Tropfsteinwand in der Höhle von Popovaz.

Dr. Balogh E. felv

A komarniki barlang közelében levő popováci barlangnak első nagy terméből sikerült egy szűk szivornyán át egy másik nagy termébe jutni.² Ennek falán a protocalcitr finom tükből álló, már ismert laza, pehelyszerű halmaza nemcsak megszakítatlan vastag bevonatot alkot, hanem igen nagy felületet is borít. Összefüggő takarója ugyanis e nagy terem két helyén 100 m² kiterjedést is elér. E vastag hófehér bevonat finom karfiolvirágszerűen dudoros, de csak felületi része laza vattaszerű, és csak ott, ahol víz nem jut hozzá. Ahol vízszivárgástól erősen átnedvesedik, ott a finom pelyhek összeálló, keményebb, de könnyen porrá nyomható szivacsos tömeggé csapzódnak össze. E felületi pelyhes rész alatt egészen összefüggő, tömött rész következik, mely azonban ha nedves, annyira

² Csak szárazabb időjárás alkalmával lehet e szivornyán átjutni, akkor is csak nehezen. Esősebb időben víz folyik benne, ekkor teljességgel járhatatlan.

lágú és puha, hogy még tompa faforgáccsal is könnyen vágható. Van hely, hol ennek vastagsága 5 cm-t is elér. Az egyik ilyen helyről kivágott anyag erősen nyirkos, darabosan széteső hófehér tömeg. Csalódásig hasonló a friss tehéntúróhoz. Kiszáritva szinte pehelykönnyű, valami nagyon laza krétához hasonlít, és már csekély nyomással is rizsporszerű anyaggá omlik szét.

A felületi pelyhes rész mikroszkóp alatt ugyanazt a képet mutatja, mint a komarniki barlangból leírt. Az alsó tömött, túrószerű anyagban szintén ott vannak a protokalcit finom, merev tűi, de itt már sokkal rövidebbek. Ezeknek jellemző térdalakú összenövései szintén megtalálhatók, csak nagyon ritkán. Sok benne az apró, alaktalan kalcitszemcse. Kétségtelen ebből, hogy ez a tömöttebb anyag is protokalcit. Nevezhetjük tömött protokalcitnak. Képződése úgy történhetett, hogy a felületen történt növekedés folytán a beljebb kerülő gyöngéd pehelyszerű anyag mind nagyobb nyomás alá került, ami azt mind jobban összepréselte s e közben az eredetileg hosszú tűk is összetörték. Még jobban elősegíti ezt a folyamatot a beszívargó s az egész tömeget átnyirkosító víz. Valószínűleg ez ad alkalmat a sok apró kalcitszemcse képződésére is.

Tökéletesen ugyanilyen kiképződésben megtaláltam a protokalcitot az ugyanezen vidéken levő jabalcsai (solusu-) barlangban is, ahol helyenként a falakat összefüggő vastag tömegben szintén hasonló nagy felületen borítja. A hófehér színű bevonat itt különösen feltűnő, mert a barlangnak meglehetősen sötét árnyalatú faláról erősen lerikít. Ugyancsak e vidék másik barlangjában, a „cuptorul porcului“-ban szintén ráakadtam már vékonyabb pehelyszerű bevonatásra. Tüzetesebben keressve, megtaláltam a komarnikai barlangban az eredeti első lelőhelyen kívül az „Opera“ szomszédságában is. Itt a finom karfiolvirágszerűen dudoros cseppköbevonat vékony kis részeiben kézi nagyítóval is inkább csak sejtethető, mint látható jelenléte, de az onnan kikapart porban mikroszkóppal rögtön felismerhetők a protokalcit jellemző tűi. Úgy látszik, hogy a fehér, fénytelen, földesnek látszó cseppkövek protokalcitra már gyanúsak.

Bányai János geológus barátom juttatott hozzá egy laza, krétaszerű, anyaghoz, mely vegyileg szintén kalciumkarbonát. Lelelőhelye közelebbi meghatározás nélkül csak „a Békásszoros egy barlangja“. Feltűnő könnyűsége és porlékonysága már előre sejtetni engedte, hogy szintén protokalcit, illetve ennek fentebb említett tömött módosulata. Mikroszkópi vizsgálata ezt meg is erősítette, mert bár az anyag legnagyobb része 10–15 μ -ig emelkedő alaktalan kalcitszemcsekből áll, de ezek közül a protokalcit tűtörédei sem hiányoznak.

Ezek után tehát a protokalcit nem tekinthető éppen nagy ritkaságnak, sőt úgy látszik, hogy a barlangokban elég közönséges, legfeljebb csak ritkán jelenik meg feltűnő módon. Azonban még így is könnyen kikerülhetik az aprólékoskodó tekintetet, mert a barlangjárók figyelmét az egyébként is rendszeren rossz megvilágítási viszonyok mellett és többnyire sietős útjokban a nagy, általános benyomás köti le.

A protokalcitnak, legalább is finom pehelyszerű, legszebb megjelenési formájának legnagyobb ellensége a víz. Ennek már egy cseppje is elég, hogy ez a rendkívül gyöngéd képződmény alaktalan tömeggé csap-

zódjék össze. De tönkreteszi egyéb legcsekélyebb mechanikai hatás is. Végtelen finom bársonyszerű felületén még egy hajszál végighúzása is nyomot hagy. Hanem amilyen kényes, olyan szép is. Ha jobban el lesz terjedve, a múzeumok díszei között foglal helyet. Ahol pedig a barlangban nagy felületen a cseppköveket és falakat hófehér és elképzelhetetlenül finom prémű bundája burkolja, itt e föld alatti paloták leggyönyörűbb ékessége. Itt azonban igazán áll, hogy semmit a kéznek, mert ez a leggyöngédebb érintést sem tűri.

Dr. Balogh Ernő.

Neuere Beiträge zum Protocalcit.

Unter dem Namen Protocalcit beschrieb ich voriges Jahr in dieser Zeitschrift ein fraglich-neues Mineral. Seit damals wurde der Sachverhalt dieses Minerals geklärt. Im Laboratorium der Züricher Technischen Hochschule machte Dr. E. Brandenberger von dem fraglichen Mineral eine Röntgendiagramm-Aufnahme, wofür ich ihm auch an dieser Stelle besten Dank sage.

Nach seinen Untersuchungen besitzt der Protocalcit die Struktur des Calcits. Wir haben es daher nicht mit einem neuen Mineral zu tun, aber allerdings ist es eine neue, bisher unbekannte Ausbildungsform des Calcits. Man kann daher den Protocalcit so bestimmen, dass er ein solcher Calcit ist, der aus ausserordentlich feinen, in der Kantenrichtung des 2 R (0221) stark gedehnten Nadeln ($1-3 \mu$) besteht, beziehungsweise von diesen Nadeln eine lockere, watteartige Masse bildet.

Dieses Mineral beschrieb ich neulich von einer einzigen Fundstelle der Komarniker Höhle (Rumänien, Banater Gebirgsgegend). Seither fand ich das Mineral in der Umgegend der vorher genannten Höhle, in der Popovacer, Jabalcsaer und Cuptorul porcului Höhle. In den zwei erstgenannten Höhlen bedeckt dieses Mineral an den Wänden eine zusammenhängende Fläche von mehr als 100 m in einer Dicke bis zu 5 cm. An solchen dicken Schichten findet man jedoch den Protocalcit in seinen charakteristischen watteartigen Einziehungen bloss auf der Oberfläche, die untere, ältere Ausbildung ist eine leicht schneidbare, feuchte, sich leicht zerstückelnde, weisse, dichte Masse, welche bis zum Verwecheln dem frischen Topfen ähnlich ist. Getrocknet ist die Masse flaum-leicht und zwischen den Fingern leicht in einen puderigen Staub zu zermahlen. In diesem Staub erkennt man unter dem Mikroskop zwischen den kleinen, unregelmässigen Calcitkörnchen leicht die charakteristischen feinen Nadeln des Protocalcits, aber zertrümmert.

Diese topfenartige Masse bildet sich so, dass die feine flaumartige Masse von den auf der Oberfläche fortwährenden Neubildungen überdeckt und von dem Druck so zusammengepresst wird, dass die ursprünglich langen Nadeln zertrümmert werden. Diesen Vorgang beschleunigt noch das die ganze Masse durchtränkende Wasser. Diese Erscheinungsart des Protocalcits kann man massiven oder gedrängten Protocalcit nennen.

Solcher gedrängter Protocalcit kommt nach meinen Bestimmungen auch in einer Höhle der Békás-er Klamm in den Ost-Karpaten vor.

Protocalcit fand ich in der Höhle von Komarnik auch noch an anderen Stellen ausser der zum erstenmal beschriebenen. Ich fand den Protocalcit auf weissen, matten Tropfsteinen, aber hier konnte man ihn nur mit dem Mikroskop feststellen. Im allgemeinen scheint es mir, dass die weissen, eine erdig-matte Oberfläche besitzende Tropfsteine auf Protocalcit verdächtig sind.

Dieses neuere Auftreten scheint zu bestätigen, dass der Protocalcit als ein charakteristisches Mineral in den Höhlen ziemlich allgemein verbreitet ist. Wenn er in den Höhlen grössere Flächen bedeckt, so bildet er einen schneeweissen, unendlich sam'weichen Überzug, welcher die Tropfsteine und Wände pelzartig befeuchtet und die schönste Zierde der Höhlen bildet. Sehr geeignet sind solche Stücke auch für Museen.

Dr. Ernst Balogh.

NYELVMŰVELÉS

Balassa József: A nyelvek élete.

(Budapest, 1933. Rózsavölgyi és társa kiadása.)

Amióta élénkebbé vált a nyelvművelés és nyelvtisztítás munkája, a közönség körében is erősebb lett az érdeklődés anyanyelvünk származása, rokonsága, fejlődése iránt, de általában minden olyan kérdés iránt is, amely a nyelvvel, a gondolatközlés legtekélyesebb eszközével, valamilyen vonatkozásban van. Ezt a tiszteletreméltó kíváncsiságot akarja szolgálni Balassa Józsefnek legújabb munkája: *A nyelvek élete*.

Ebben a kis könyvben, amely elsősorban a nagyközönség számára készült, valóban minden nyelvi kérdésre feleletet talál az olvasó, de haszonnal és érdeklődéssel forgathatja a szakember is, mert a szerző az ismereteket mindenütt egyéni felfogásának, sajátos szempontjainak közlésével színezi. Mondanivalóját négy részben foglalja össze, ezt megelőzi a Bevezetés, amely a nyelvről (a beszédről), mint az ember testi és lelki képességének megnyilatkozásáról, a gondolatok megörökítésének, írásba foglalásának sokféle módjáról és fokozatos fejlődéséről szól, a képirástól, ékírástól kezdve egészen a mai betű-, ill. hangírásig, amelyből azonban több száz van forgalomban, hiszen csak Európában a latin betűs íráson kívül van német, görög, cirill, török, héber írás is.

Az első részben a beszéd testi és lelki feltételeiről, a beszélőszervek működéséről, a nyelv, a lélektan és a logika viszonyáról számol be, szól továbbá egy egységes nyelvnek előnyeiről és akadályairól. Erre valamelyik elterjedt európai nyelv volna alkalmas, pl. az angol, mert ezt 174 millió ember beszéli, vagy a spanyol, amelyet 100 millió ember vall anyanyelvének (de a kínai nyelven beszélők száma 440 millió). Mesterséges nyelv elterjedésének lehetőségével szemben meglehetősen kételkedő álláspontot foglal el a szerző, — mint mondja — minél jobban elterjed, annál inkább fenyegeti az a veszedelem, hogy minden nemzet más és más képen ejti ki a szokat és hosszabb-rövidebb idő alatt előbb nyelvjárások, később önálló nyelvek keletkeznek. Hasonlóképpen nehéz volna a szók jelentésének állandóságát térben és időben biztosítani.

A második rész (A nyelv anyaga és szerkezete) öt fejezetben a szónak a gondolkodás szempontjából való nagy fontosságát, a szavak keletkezését tárgyalja, beszél a szókincs gyarapodásáról, idegen-szavak átvételéről, a keveréknyelvekről (ahogyan pl. Amerikába szakadt magyarok második nemzedéke beszél), a tolvaj- és titkos nyelvekről, azután a nyelv szerkezetéről, a szófajokról, a mondatrészekről és még sok mindenről. A nagyközönséget például legjobban fogja érdekelni a *Szófejtés* című fejezet, ebben általában a szavak származásáról van szó, de három kitűnő példán (szófia-beszéd, csákó, cinkos) be is mutatja a szófejtésnek sokszor egészen sajátos útját és módját.

A harmadik rész tartalmának fontosabb szakaszait az ilyen címek jelzik: Az egyén nyelvi fejlődésének korszakai, A csecsemőkor és az

első gyermekkor, A szókincs megszerzése, A szó jelentése, A nyelv fejlődése a későbbi életkorban; azután A nyelvtudomány története, A nyelvek változásának okai, A szavak alakjának és jelentésének változása. A negyedik rész a világ nyelveiről (2000 millió ember több mint 2000 nyelven beszél), a nyelvek osztályozásáról nyújt rövid tájékoztatást.

Ezzel vége is volna a könyv tulajdonképeni tárgyának, de a szerző *Idegen nyelvek tanulása* címen függeléket csatolt hozzá és ez munkájának legfigyelemreméltóbb, mert leghasznosabb része. Sok okos dolgot mond el benne az idegen nyelvek tanulásának hasznáról, céljáról, nehézségeiről, a nyelvtudás két fokáról, ill. fajáról, valamely idegen nyelvnek olvasás útján való megértéséről és másfelől élőszóban való használatáról. Arról, hogy némely ember nagyszerűen ismeri az idegen nyelvnek szabályait (nyelvtanát), gazdag szókincse is van, esetleg kitérően fordít belőle, mégis félve szólal meg, ha egyáltalában megszólal, mert fél a hibától, mert nincs meg a beszéléshez szükséges lelki készsége; a másikkal viszont néhány száz (nem is sok száz) szóval úgy jár a szája, mint a kelepelőnek a nyelve, hibát hibára halmoz, de nem törődik véle (portás-nyelvismeret).

Még fontosabbak és még hasznosabbak azok a szakaszok, amelyek módszertani utasításokat tartalmaznak; okulhat belőlük tanító és tanítvány egyaránt. Kezdi mindjárt az idegen nyelvek hangjainak, szavainak helyes kiejtésén, a szókincs megválasztásán és megtanulásán, a gyakorlásul szolgáló olvasmányok helyes kiválogatásán és folytatja a jó szótár állandó használatával, a nyelvtani szabályoknak az olvasmányokkal, beszédgyakorlatokkal kapcsolatos megállapításával és megtanulásával. A függelék utolsó szakaszai a fordításról, az idegen nyelven való fogalmazásról és társalgásról szólnak és adnak megszívlelendő tanácsokat. *Balassa József* jó és hasznos munkát végzett. Azt talán mondanom sem kellene, hogy könyve egyszerű, világos, valóban közérthető nyelven szól a nagyközönséghez, úgy hogy minden tagja könnyűszerrel megértheti.

Brüll Emánuel.

Egyházfik vagy egyházfiak?

A multkorában egy nagyon előkelő egyházi testületben valami törvény-cikk megfogalmazása kapcsán felvetődött az a kérdés, hogy vajjon a törvényben az *egyházfi* „aedituus; kirchner; egyházi szolga” szavunk többesszáma *egyházfik* vagy *egyházfiak* alakban kerüljön-e bele. A kérdés felvetődése olyan parázs vitát támasztott, hogy végül is az első alak mellett kardoskodó elnökek szavazásra kellett bocsátania a kérdést. És ekkor következett a vita legnagyobb meglepetése: a nagyon népes egyházi testület tagjai pontosan egyenlő szavazattal állottak az első, illetőleg a második alak mellé. Végül is az elnöknek kellett eldöntenie saját szavazatával a vitát és így a törvénycikkben ma az *egyházfik* többesszám áll. A történet érdekességéhez még az is hozzátartozik, hogy az egész egyházi gyűlés lefolyása alatt ez volt az egyetlen kérdés, amelynek dolgában annyira megoszlottak a vélemények, hogy szavazás útján kellett a kérdésben döntenie.

Mikor ezt a dolgot egyik jelenlevő elbeszélte nekem, magam is szava-

zásra tettem fel a kérdést annak a kis társaságnak, amely az elbeszélést szintén hallotta. Jellemző, hogy ez a társaság is azonnal két pártra oszlott: az *egyházfik* és az *egyháziak* pártjára. Másutt is próbát tettem és ugyanezt a megosztást tapasztaltam. Természetesen a másoknál való tapogatózással egyidőben magamban is igyekeztem tisztázni a kérdést. De amilyen bizonyossággal álltam magam az első pillanatban az én nyelvérzékem szerint „helyesebb” *egyháziak* alak mellé, éppen olyan ingadozva kezdtem később hol az egyik, hol a másik alak felé hajolni. Végül is nem a kérdés különlegesebb fontosságának érzete, hanem inkább ez érdekes kettősség megmagyarázásának kívánsága arra vett rá, hogy nézzek utána a kérdésnek. Ez az „utánanézés” nagyon érdekes és tanulságos eredménnyel zárult. Nem érdektelen tehát erről itt beszámolnom, mintegy bevezetésül, illetőleg tanulságul minden lehetséges nyelvművelő vitához.

Az *egyházi*-féle összetétel az összes finnugor nyelvek jellegzetes összetétel-módja; tulajdonképpen itt jelöletlen birtokos összetételről van szó. Ha külsőleg is ki akarnók fejezni azt amit e szó jelent, *egyháznak a fia* vagy *egyházia* alakot kellene használnunk. Valóban mikor a magyarban a jelöletlen birtokos összetétel helyébe a jelölt kezdett elterjedni, akkor az ilyen összetételekben *egyházia*-szerű alakok keletkeztek. A XVI—XVII. századi magyar nyelvben a *fi*-s összetételek nagyon gyakoriak voltak, hiszen nem csak az emberre, hanem az állatokra vonatkoztatva is használták. Az egykorú oklevelekben, vagyon-összeírásokban, nyomtatott szövegekben stb. ilyen alakokat olvashatni: *baromfi*, *csukafi*, *galambfi*, *báránfi*, *kecskefi*, *hattyúfi*, *gödényfi*, *fecskefi*, *madárfi*, *gólyafi*, *tyúkfi* (*tikfi* alakban is), *szarvasfi*, *oroszlányfi*, *lúdfi*, *récefi*, *darufi*, *tűzokfi*, *pontyfi*, *süllőfi*, *őzfi*, *nyulfi*,¹ *rókafi*, stb. Ugyanekkor azonban ez állati kicsinyeket jelentő szavak többszáma ilyen alakban fordul elő: *süllőfiak*, *tűzokfiak*, *darufiak*, *hattyúfiak*, *gödényfiak*, *őzfiak*, *sza vasiak*, *rókofiak*; a tárgyraggal ellátott alakok is ilyenek: *pontyfiat*, *szarvasfiat*, *kecskefiat*, *galambfiat*.² Az *atyafi* szónak *atyafiak* többszáma nemcsak a régi nyelvben, de a maiban is kizárólagos. Mikszath egyik regényének címe is: Pörös *atyafiak*. Sőt ha egyáltalában beszélünk efféléiről, *atyafias* és nem *atyafis* érzelmekről beszélünk. A *jobbágyfi* köznévként is csak *jobbágyfiak* többszámát találjuk a régiségben. Egy 1688-ból való nyomtatványban egy ilyen mondatot olvasok: „Az amazglanok, id est az *dézma fiak*, kiket az keresztényektől dézmában elvontak.” *Úrfi* szavunk is a régi szövegekben csak *úrfiak* alakban fordul elő, de tárgyeseite már *úrfiat* és *úrfit* formában is fellelhető.³

Ami „egyházi szolga” jelentésű *egyházi* szavunkat illeti, a kéznél levő forrásokban nem találok e szó *-k* ragos többszámát, de magának az egyszámnak ilyen alakjait látom: *egyházia* és *egyháziú*. Egyszer előfordul tárgyeseite is így: *egyháziit*. Az *egyházia* szó „hívó” jelentésben

¹ Magam még ma is hallottam Berzsenyi „A felkölt nemességhez” című verséből egy megváltoztatott sort így idézni: „A Nubia párduca nem szül ostoba *nyulfiakat*.”

² Csak az egykorú forrásokban valóban előforduló adatokat idézem.

³ Ahol azt külön nem jelzem, adataim az Erdélyi Múzeum levéltárának okleveles emlékeiből és a Magyar Nyelvtörténeti Szótár (I. 843 kk.)-ből veszem. Kertész Maró egyik cikkének ez utóbbi forrásból származó adatait is felhasználtam (Vö. Magyar Nyelv VII, 295 kk.). A példákat mai helyesírással adom.

fellelhető Bod Péternél **egyházfiak** alakban (Az eklézsia javai légyenek az eklézsia és **egyházfiak** szabadságokban, nem az esperest és pap disposi iójában). Ez utóbbi adat látszólag igazat ad azoknak, akik, mint az előbb említett elnök, az **egyházfik** mellett épen azért kardoskodnak, mert szerintök az **egyházfiak** az egyház tagjait, a hiveket jelentik. Ha pusztán elméleti szempontból nézzük a kérdést, ebben az érvelésben van némi igazság, gyakorlatilag azonban az egyháztagokat nem szoktuk **egyházfiak**-nak nevezni és így félreértésről alig lehet szó.

Az itt kifejtetteket összefoglalva a következőket mondhatjuk: Az **egyházfi** köznévi régi nyelvünkben csak **egyházfiak** alakban fordulhatott elő, de kétségtelenül keletkezett utóbb **egyházfik** változata is. Hogy mikor, adatok hiányában nem tudom megmondani. Ma mind a két alak használatos; nyelvhelyességi szempontból tehát egyik sem ajánlhatóbb a másikkal.⁴

Az egyházi törvény vitája és a végleges szöveg megállapítása alkalmával a legyőzött párt felemlíthette volna még a **bazafi**: **bazafiak**, **királyfi**: **királyfiak**, **világi**: **világiak** példáját is. Így talán nem mérgesedett volna el a vita és a szövegbe nyugodtan bekerülhetett volna akármelyik alak. Magából az esetből pedig az a tanulság, hogy nem minden kérdést lehet a nyelvhelyesség terén sem vitával és szavazással megnyugtató módon elintézni. Sőt a kérdés **nyelvtörténeti** ismerete nélkül egyáltalában nem is lehet.

Szta.

Várnók és társai.

A mult alkalommal szóvá tettem az ikes igeragozás pusztulását és ezzel kapcsolatban rámutattam arra, hogy bármennyire is sajnáljuk, ennek a ragozásnak a sorsa meg van pecsételve. Minthogy megszűnt külön jelentés hordozója lenni, természetsszerűen kihalt, illető eg kihalóban van (vö. Erdélyi Múzeum XLIII, 256—60.). Igeragozásunknak azonban nem ez az egyetlen vesztesége. Ezek közül most egyről, a tárgyias igeragozás **várnók** alakjának sorsáról szeretnék egyet-mást elmondani.

Újabban a köznyelvben mind gyakrabban tapasztalható az, hogy a **várnók** alakot az alanyi ragozás **várnánk** alakjával helyettesítik. Ilyen mondatokat hallhatni: **Szeretnének** (helyesen: **szeretnők**) megvenni a könyvet. Majd **mejlátnánk** (helyesen: **mejlátnók**) ennek a következményeit. **Várnánk** (e helyett: **várnók**), hogy jöjjetek el stb. Kétségtelen, hogy ezekben az esetekben a **szeretnének**: **szeretnők**, **mejlátnánk**: **mejlátnók**, **várnánk**: **várnók** igealak-párból mindenik első tag a második kiszorítására tör. Ha nyelvtörténeti szempontból vizsgáljuk a kérdést, a tárgyias ragozásban eredetileg csak a **várnók** volt meg, ma azonban már nemcsak az élő nyelvben, de néha legjobb íróink műveiben is az alanyi ragozásból a tárgyias ragozás területére is átkerült **várnánk** alakkal találkozunk. Pedig Vörösmarty még így ír: Mintha újra **hallanók** a pusztán A lázadt

⁴ Érdekes még megjegyezni, hogy **-fi** végű családneveink többszáma ilyen: **Drágfiak**, **Pálfiak**, de **Győröfiak**, **Kendefiak** stb. Itt azonban nyilvánvalóan mind az **-a-**, mind az **-e-** kötőhangzó; a mélyhangú családnévhez mélyhangú, a magashangúhoz pedig ugyanolyan kapcsolóhang járul.

ember vad keserveit (A vén cigány). — Arany „Családi kör“-ében is ily sort olvasunk: Mért ne *fogadnók* be, ha tanyája nincsen.

Az erdélyi nyelvjárásokban, különösen pedig a székelyben a *-nók*, *-nők* végződést még nem váltotta fel a *-nánk*, *-nénk*. Éppen azért nem ártana, főként nekünk, erdélyieknek öntudatosítanunk az alanyi ragozás többes-szám első személyének *várnánk*, és a tárgyias ragozás ugyanilyen alakjának *várnók* formája közötti különbséget. Ezen a ponton nem érzem jogosnak azt az ellenvéleményt, amelyet Nagy J. Béla azokkal mondat, akik ezt az újabb nyelvszokást védelmezik (Magyarosan IV, 12). É szerint minthogy a tárgyias igeragozás úgy sem teljes, ebbe az újabb alak-szegényedésbe is belenyugodhatunk. A tárgyias igeragozás nyelvünk rendszerének olyan alapvető sajátysága, mely ma is bizonyos meghatározott jelentés kifejezésére hivatott. Így e kérdésben nem lehet ugyanarra az álláspontra helyezkednünk, mint a jelentés nélküli alakotani sajátysággként megmaradt, de kivesző-félben levő ikes ragozás esetében.

Szta.

Dsida Jenő.

Alig két éve annak, hogy Dsida Jenő az akkori nyelvművelő mozgalomtól, a maga különlegesen fejlett nyelvérzékétől és a sajtónkban tükröződő ugyancsak különleges nyelvérzék-romlás fenyegető veszedelmének belátásától ösztönözött, a Keleti Ujság hasábjain nyelvművelő munkába kezdett. E nyelvművelő munka azért mutatkozott olyan rendkívül jelentősnek, mert mint az erdélyi magyarság legtekintélyesebb, legkomolyabb sajtószerveinek egyik szerkesztője, nagyon sokat tehetett nemcsak a nyelvhelyességi kérdések elvi tisztázása, de magának az ujság nyelvének ellenőrzése és tisztogatása érdekében is. Még senki fel nem vette a Dsida kezéből kihullott tollat, hogy folytassa azt a munkát, amelyet ő nagy lendítéssel kezdett, de amelyet sír felé hajló teste gyöngeségében vergődve, később csak lanyhultan folytathatott. Fájdalmasan jóleső érzés most egy pillanatra újra felidézni annak emlékét, akivel a nyelvművelés kérdésében éppen ez általunk meg nem értett lanyhulás miatt elvi szempontból nézeteltérésünk is támadott.

Még fájtak a vitában kapott és adott sebek, még nem is láthatta rövidéletű munkájának ízes gyümölcseit, és máris virágokat kellett ültetni az egyetlen, komoly újságíró-nyelvművelő sírjára.

Temetésén nem lehettem jelen, Ezért csak most és *így* teszem le sírjára folyóiratunk nyelvművelőinek nevében az emlékezés késő-őszi koszorúját.

Szta.

Románia magyar irodalmának bibliográfiája.

1937. év.

Összeállította: Valentiny Antal.

A romániai magyar kisebbség irodalmának 1937. évi bibliográfiája számszerű adatait tekintve, emelkedő irányzatot mutat, mert összesen 298 (272) címszót ölel fel és 7 utaló és 17 összefoglaló címszó levonásával 274 (257) munka leírását adja, amelyek közül 17 a megelőző évi bibliográfia kiegészítését képezi, 4 pedig még 1935-ből származik.

Anyagának szakcsoportok és százalékarány szerinti megoszlását az alábbi kimutatás tünteti fel.

I. Szépirodalom — — — — —	72 = 26.3% (70 = 27.2%)
ebből a) Verses művek — — —	17 = 23.6% (21)
b) Széppróza — — — —	44 = 61.1% (37)
c) Színdarabok — — — —	11 = 15.3% (12)
II. Tudományos és ismeretterjesztő művek	71 = 26.3% (67 = 26%)
III. Vallásos irodalom — — — — —	40 = 14.5% (32 = 12.5%)
IV. Tankönyvek — — — — —	19 = 6.8% (17 = 6.6%)
V. Törvények, rendeletek, szabályok —	7 = 2.5% (6 = 2.3%)
VI. Időszaki irodalom — — — — —	45 = 16.3% (50 = 19.5%)
ebből a) Évkönyvek, jelentések, jegyzőkönyvek	11 (14)
b) Iskolai értesítők — — — — —	9 (3)
c) Naptárak — — — — —	25 (33)
VII. Különfélék — — — — —	20 = 7.3% (15 = 5.9%)

(A zárójelbe tett számok az 1936. évi eredményeket tüntetik fel.)

E kimutatás adatait vizsgálva, azt látjuk, hogy az előző évi eredményhez képest mutatkozó 17 munkát kitevő gyarapodásból 2 jut a

szépirodalomra, 4 az ismeretterjesztő művekre, 8 a vallásos irodalomra, 2 a tankönyvekre és 1 a törvények csoportjára, míg az időszaki irodalom 5 művel való apadása és a különfélék csoportjának 5 művel való gyarapodása kiegyenlíti egymást.

A szépirodalmi csoportnál azt figyelhetjük meg, hogy a verses művek száma 4, a színdarabok száma meg 1 művel apadt, ezzel szemben azonban a széppróza jelentősen, 7 művel gyarapodott. E gyarapodás annak köszönhető, hogy a regények és elbeszélések közt 13 olyan mű szerepel, amelyek erdélyi írók magyarországi kiadásai. Örvendetes ebből a tényből annak megállapítása, hogy az erdélyi írók az egységes magyar irodalomban nagy elismerést vívtak ki. Az az érzésem, hogy e tekintetben kimutatásom erősen hiányos is, mivel a számontartás tekintetében pusztán a könyvkereskedők kirakatai, illetőleg raktárai nyújtottak tájékoztatást. Másfelől be kell ismernünk, hogy az említett magyarországi megjelenésű művek, kevés kivétellel, már előbb megjelent művek újabb kiadásai és így az erdélyi magyar szépírók 1937. évi termelése ezek nélkül visszaesést mutatna, ha enyhíti is e megállapítás kedvezőtlenességét az a tény, hogy az Erdélyi Szépművés Céh 1937. évi sorozatában két nagyobb terjedelmű mű a sorozat több számát foglalta el.

A vallásos irodalom terén mutatkozó gyarapodást jórészt annak kell tulajdonítani, hogy eddig kisiklott a nyilvántartás elől egy gyűjteményes vállalat, melynek füzetait most pótlólag is felvettem a jegyzékbe.

Az időszaki irodalom csoportjai közül örvendetes arányban megnövekedett az iskolai értesítők száma, mivel 9 címszóval szerepelnek az előző évi 3 címszóval szemben.

Apadást mutat azonban a naptárak száma, mert 25 címszót foglalnak el a tavalyi 33-mal szemben. Ez azonban nem igazi veszteség, mivel jelen bibliografiámban még további egyszerűsítést alkalmaztam nyilvántartásukban és az azonos szövegű, és csak különféle címekkel szereplő naptárakat csak egyszer vettem fel és többi címeikről utalást iktattam be a jegyzékbe.

A fordított művek száma 28, vagyis 8 művel több, mint egy évvel ezelőtt. Ezek között 1 verses művet, 3 szépprózait, 1 színdarabot, 7 tudományos, 10 vallásos művet, 5 törvényt és 1 a különfélék csoportjába tartozó művet találunk.

Az összefoglaló címszók száma 17-re emelkedett a tavalyi 12-vel szemben, ami újabb gyűjteményes vállalatok megindítását mutatja.

Az 1937. évben feljegyzett művekkel a romániai magyar irodalom termelése az 1919—1937. években 5435 művet tesz ki.

Mióta reám hárult a romániai magyar irodalom évenkénti számon tartása, mellőztem a felsorolt művek megjelenési helyek szerinti statisztikájának összeállítását. Most pótolom e mulasztást és egyben összehasonlítom az eredményt a 10 évvel ezelőttivel.

Az eredményt az alábbi táblázat foglalja össze:

Az 1927. évben:			Az 1937. évben:		
Megjelenési hely	Művek száma	% szerint	Megjelenési hely	Művek száma	% szerint
Kolozsvár	167	44 ⁵ / ₀	Ko'ozsvár	134	48 ⁹ / ₀
<i>Ebből Minerva rt. nyomdájában</i>	75	45 % ₀	<i>Ebből Minerva rt. nyomdájában</i>	68	50 ⁷ / ₀
Temesvár	30	8 % ₀	Nagyvárad	24	8 ⁷ / ₀
Arad	29	8 % ₀	Marosvásárhely	18	6 ⁵ / ₀
Szatmár	24	6 ⁵ / ₀	Brassó	14	5 ¹ / ₀
Brassó	16	4 % ₀	Temesvár	11	4 % ₀
Nagyvárad	14	3 ⁵ / ₀	Arad	10	3 ⁶ / ₀
Torda	11	3 % ₀	Torda	9	3 ² / ₀
Marosvásárhely	10	2 ⁵ / ₀	Székelyudvarhely	6	2 % ₀
			Lugos	6	2 % ₀
			Szatmár	5	
			Déva	4	
			Gyulafehérvár, Csíkszereda, Hátszeg	2—2	
			Nagyenyed, Nagykároly, S.-Szentgyörgy, Kézdivásárhely, Nagyszeben és Bánffyhunяд	1—1	
			A régi királyságban	7	2 ⁵ / ₀
Külföldön	15	4 % ₀	Külföldön	13	4 ⁷ / ₀
A megjelent művek összege	376		A megjelent művek összege	274	

A táblázat azt mutatja, hogy az erdélyi magyar irodalom bibliografiája a 10 év lezajlása után átlag 100 művel kevesebbet ölel fel.

Kolozsvár városa az összes megjelent művek 48.9%-ával még fokozottabb mértékben vált központjává a romániai magyar szellemi életnek, mint 1927-ben, midőn az itt megjelent művek az összeseknek 44.5%-át képezték.

A kolozsvári magyar könyvtermelés több mint fele (50.7%) azonban egy helyről, a Minerva rt. műhelyéből került ki. Ez a jelentős

intézmény is még nyert fontosságában 1927 óta, mikor a kolozsvári magyar könyvek 45%-át nyomtatta. Ilyképpen ma a bibliografiában szereplő művek több mint egynegyede a Minerva rt. nevét viseli a címlapján, mint kiadási vagy legalább is nyomtatási helyét.

A többi városnak, mint magyar könyvek megjelenési helyeinek rangsora azonban jelentősen megváltozott. Temesvár és Arad helyeit a sorrendben Nagyvárad és Marosvásárhely foglalták el. Szatmár egészen hátraszorult a 10. helyre az 1927.-i 4. helyről. Brassó előbbre került, Torda pedig ugyanazon helyen maradt a sorban.

I. SZÉPIRODALOM.

a) Versek művek.

Arany János elbeszélő költeményei. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta: *Görög Ferenc*. Cluj, 8° 160 l. Minerva rt.

Arató András. Töredelmes vallomás. Versek. Szigligeti Társaság kiadása. (Oradea). Év n. 8° 48 l. (Sonnenfeld.)

Balkányi Kohn Jicchák. Ősi ugaron. Versek. Huedin. Kis 8° 34 l. Tip. Diamantstein.

Békésy Károly. Hóvirág. Cluj. 8° 16 l. „Pallas“ kny.

Gyallay-Pap Sándor. Felsikoltok!... Cluj. 8° 96 l., 1 arck. Gloria-nyomda.

Heine, Heinrich. Németország. *Faludy György* átköltésében. A Korunk kiadása. Cluj. 8° 77 l., 1 lev. [Fraternitas nyomása.]

Kiss Jenő. Kormos üvegen. Versek. Erdélyi Szépmíves Céh. (Cluj.) 8° 98 l., 1 lev. Minerva rt. (Az Erdélyi Szépmíves Céh 109. kiadványa. IX. sorozatának 21. számú könyve.) — A címlapot s az illusztrációkat Vásárhelyi Z. Emil rajzolta.

Kónya László. Hang és visszhang. Versek. Aiud. 8° 109 l. Keresztes Nagy Imre kny. [Ára 50 Lei.]

Kovács Károly. A feltörő óriás. Költemények. Szerző kiadása. Déva. 8° 110 l., 1 lev. („Patria“ kny.)

Kovács Péter. Tükör előtt. Versek. Târgu-Mureş. 8° 108 l., 2 lev. A szerző arcképével. Szilágyi kny. — A címlapot Debiczky István, az illusztrációkat Ferenczy Julia készítette. A linóleum metszés Szilágyi Jenő munkája.

Nemes Nagy Mártha. Vád. (Versek.) [Braşov.] Év n. 8° 72 l. [Tip. Şoimii Carpaţilor.]

Reismann Róza, H. Való és vízió. Versek. Cluj. Év n. 8° 43 l. Tip. „Pallas“.

Révész Imre. Engedetlenül. (Versek.) Târgu-Mureş-Marosvásárhely. 8° 79 l., 1 lev. „Pax“ kny.

Rózsa György. Mégis. Versek. (Timişoara.) 8° 57 l., 2 lev. (Uhrmann.)

Salamon Ernő. Gyönyörű sors. Versek. Târgu-Mureş. 8° 60 l., 1 lev., Tip. Ernest Révész. (Ára 80 Lei.)

Ujlaky János. Ezüst hegyen. Versek. „Vasárnap“ könyvkiadó. Arad. Év n. 8° 112 l. [„Vasárnap“ kny.]

Vajda István. Nagypéntek. Versek. Târgu-Mureş. 8° 30 l. Tip. „Helicon.“

b) Széppróza.

(Regények, elbeszélések, mesék, stb.)

Bánffy Miklós, Gróf. Erdélyi történet. A fali írás második szava:... és hijjával találtattál... I—II. Erdélyi Szépmíves Céh. (Cluj.) 8° I. 295 l., 1 lev., II. 316 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Az Erdélyi Szépmíves Céh 110—111. kiadványa. IX. sorozatának 22.—24. és X. sorozatának 1.—3. számú könyve.)

Bántó Tercsi. Fénysugarak. Cluj. Év n. 8° 24 l. „Grafica“ kny.

Berde Mária, R. Fotonfót király. (Eredeti székely népmesék.) Kiadja az Ágisz Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya. Braşov-Brassó. 8° 96 l. (Tip. Bodor.)

(Hasznos Könyvtár. 20. szám. Közművelődési sorozat 7-ik füzet.)

Biró Vencel. Nagyságos fejedelmek idejében. Történeti elbeszélések. Szopós Sándor rajzaival. Cluj. 8° 124 l., 1 lev. Minerva rt. kiadása. (A „Magyar Nép“ könyvtára. 56.) (Ára 20 Lei.)

Boncza Iduna. Morgána. Regény. Cluj. 8° 80 l. Boros-nyomda.

Burger, L. Bölcsőre hulló fények és árnyak. Egy baba naplója. Fordította *Csűrös Emília*. 2. kiadás. A „Magyar Lapok“ kiadása. Oradea. (Oradea-Nagyvárad. 1937.) 8° 334 l. Szent László-nyomda. — (A címlap Pál György munkája.)

Dávid Iván. Hírek. Elbeszélések, rajzok. (Tg.-Săcuesc. 1936.) 8° 154 l., 1 lev. (Tip. „Minerva“.)

Diamandy Viktória. Túl a szerelmen... Regény. Oradea. 1936. 8° 143 l. Franklin-ny.)

Elek nagyapó képes meséskönyve. Képekkel ellátta B. Loránt Erzsébet. Kiadja Lepage könyvkereskedés. Cluj. Év n. 23 lev. (Lito Schildkraut.)

Földi István. Nemere-fúvás. Regény. Könyvbarátok Társasága. Cluj-Kolozsvár. 8° 156 l., 2 lev. (Minerva rt.) (Erdélyi Könyvesház I. köt.) — A címlapot és jelképet Szopos Sándor festőművész rajzolta.

* *Gulácsy Irén.* Nagy Lajos király. Regény három kötetben. I—III. kötet. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.-T. kiadása. Budapest. (1937.) 8° I. 223 l., II. 294 l., III. 361 + VI l.

Guthy Jenő. Amazonia. A nő éposza. Regény. Oradea. Év n. 8° 166 l. Sonnenfeld S. A.

Heigel Akos. Útak, ha találkoznak... Regény. Cluj, 1936. 8° 207 l. Orientnyomda nyomása és kiadása.

Hoogstraten-Schoch, A. van. Kornélia. Egy anya küzdelme. Fordította *Andrási Tivadar.* Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 285 l. (Minerva rt.)

Jenei Jung János. Szülők tanulatok! Regény. Cluj. 8° 93 l. „Lyceum“ ny.

* *Kádár Imre.* Fekete bárány. Révai. (Budapest. 1937.) 8° 271 l. (Révai nyomda.)

* *Karácsony Benő.* Pjotruska. Révai. (Budapest. 1937.) 8° 334 l. (Révai ny.)

Kelet és nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája. A Zsidó Diákszegélyző kiadása. (Cluj.) 8° 110 l., 1 lev. Fraternitas nyomása.

Kimmel Berta. Túl az óceánon... Regény. Timișoara. 8° 214 l., 1 lev. (Tip. „Sonntagsblatt“.)

* *Kós Károly.* Az Országépítő. Történeti regény. Révai kiadás. (Budapest. 1936.) 8° 438 l. (Révai ny.)

* *Kós Károly.* Varju-nemzettség. Révai kiadás. (Budapest. 1937.) 8° 304 l. (Révai nyomda.)

Majrovits Mair Jehuda. Hazatérés. Regény. Fraternitas kiadása. Cluj. Év n. 8° 208 l. Fraternitas nyomása.

* *Makéai Sándor.* Magyarok csillaga. Révai. (Budapest, év n.) 8° 344 l. (Révai nyomda.)

Málnásy Tivadar. Ruha teszi az embert... II. kiadás. Könyvbarátok Társasága. Cluj-Kolozsvár. 8° 177 l., 2 lev. Minerva rt. (Erdélyi Könyvesház. [2. köt.]). — A címlapot és jelképet Szopos Sándor festőművész rajzolta.

Molter Károly. Tibold Márton. Regény. I—II. Erdélyi Szépművész Céh. (Cluj.) 8° I. 176 l., 1 lev.; II. 184 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Az Erdélyi Szépművész Céh 113—114. kiadványa. X. sorozatának 6—7., 8—9. számú könyve.)

Nagy József. Amikor a fegyverek beszélték... (Prsemyslből — Szibériába.) Regény. 3. kiadás. Cluj. Év n. 8° 272 l. „Record“-nyomda.

* *Nyirő József.* A sibói bölény. Révai. (Budapest, év n.) 8° 166 + 124 l. (Révai nyomda.)

* *Nyirő József.* Havasok könyve. Révai. (Budapest. 1936.) 8° 276 l., 1 lev. (Révai nyomda.)

* *Nyirő József.* Kopjafák. Révai. (Budapest, év n.) 8° 228 l. (Révai nyomda.)

* *Nyirő József.* Uz Bence. Révai kiadás. (Budapest, 1936.) 8° 265 l. (Révai-ny.)

Orbán János. Zúg a havas. Regény. Könyvbarátok Társasága könyvkiadóvállalat kiadása. Deva. 8° 176 l. „Corvin“ nyomda.

Ormos Iván. Állj! Ki vagy? Regény. Erdélyi Szépművész Céh. (Kolozsvár-Cluj.) 8° 194 l., 1 lev. Minerva rt. (Az Erdélyi Szépművész Céh 115. kiadványa. X. sorozatának 10—11. számú könyve.)

Petelei István. A csikos szöttek. — Elbeszélései az erdélyi életből. *Szentimrei Jenő* bevezetőjével a nagy író életéről. Kiadja az Ágysz Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya. Brașov-Brassó. 8° 63 l. (Tip. Bodor.) (Hasznos Könyvtár. 18. sz. III. évfolyam. 4. szám. 1937. augusztus hó. Közművelődési sorozat 6-ik füzet.) Ára 6 lej.

Rosen Alice, W. Tétova léptek... (Arad, 1936.) 8° 92 l. (E. Lefkovits kny.)

— A linometszeteket Leon Alex oradeai grafikus tervezte.

Sárosy Károly. Esetek, hangulatok. (Visszajár a múlt.) A szerző kiadása. Székelyudvarhely. 8° 140 l., 1 lev. Könyvnyomda R.-T. — A címlapot Vámszer Géza rajzolta.

Solymossy Olivér Endre. Egyedül. Elbeszélések. Cluj. 8° 31 l. Minerva rt.

* *Szántó György.* Stradivari. Révai. (Budapest, év n.) 8° 259 + 258 l., 1 lev. (Révai-nyomda.)

Szörényi Béla. Vegyespáros. Regény két kötetben. I—II. kötet. Könyvbarátok Társasága könyvkiadóvállalat kiadása. Deva. (1936—1937.) 8° I. 206 l., II. 247 l. („Corvin“-nyomda.)

* *Tamási Áron.* Ábel Amerikában. Regény. Genius kiadás. Budapest. Év n. 8° 248 l. (Révai Irod. Int. nyomdája.)

* *Tamási Áron.* Ábel Amerikában. Regény. Révai kiadás. (Budapest, év n.) 8° 248 l. (Révai ny.) Nyomása azonos a Genius kiadás-éval.

Új erdélyi antológia. *Abafáy Gusztáv, Böződi György, Dsáia Jenő, Flórián Tibor, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Kolozsvári G. Emil, Kovács József, Nagy István, Szabédi László, I. Szemlér Ferenc, Szentzei László, Varró Dezső, Vásárhelyi Z. Emil, Wass Albert* írásai. (Szerkesztette: *Abafáy Gusztáv, Jancsó Elemér és I. Szemlér Ferenc.*) Minerva kiadása. (Cluj-Kolozsvár.) 8° 180 l. (Minerva rt.) — A címlapot Vásárhelyi Z. Emil rajzolta.

Végh József. Mentő óv. (Golgotás út a valóságban.) Riport-regény. (Cluj.) Év n. 8° 120 l. Tip. Nagy.

Walter Gyula, Tővisi. Kolozsvár kövei. Regényes rajzok. II. kiadás. Könyvbarátok Társasága. Cluj-Kolozsvár. 8° 185 l., 3 lev. Minerva rt. (Erdélyi Könyvesház. [2. köt.])

Wolski, Jan. Meséből valóság. Szövetkezeti ifjúsági regény. Eszperantóból fordította *Kormos Jenő.* (Cluj.) 8° 165 l., 1 lev. Minerva rt. kiadása.

c) Szindarabok.

Bakk József. „Ti is eképpen cselekedjétek.“ Gyermejközpontok karácsonyfa és más ünnepélyes alkalomra. Helicon. Petri Károly könyvesboltja: Targu-Mures. Év n. 8° 24 l. (Tip. „Pax.“) (Ára 20 Lei.)

Gagy László és Nagy Jenő. Szegény kicsi bojtár. Balladajáték öt képben. Targu-Mures. 8° 46 l. Tip. „Pax.“

Horváth Ella. A szeretet és boldogság útja. Szövetkezeti színjáték. Kiadja a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége. Kolozsvár. 8° 30 l. (Minerva rt.) (Szövetkezeti Könyvtár 4. szám.) (Ára 10 Lei.)

Jakab Ödön. Árgirus. Tündérmese. Gyermekszínpadra alkalmazta: *Péter Rózsa.* Cluj-Kolozsvár. 8° 31 l. Minerva rt.

Kirjakené, Kovács Emma. A jószívű Mikulás. Lásd: *Simon Sándor.* Karácsonyi örömök.

Mikulás, Karácsony, Szilveszter, Karácsonyvárás és más szindarabok, versek. Cluj-Kolozsvár. 8° 40 l. Minerva rt. (Az Új Cimbora kis színháza. 2. füzet.)

Nagy Zoltán, S. Napsugárka. Énekes tündérajáték három felvonásban. Eredeti dallamokkal, táncbetétekkel és prólóggal. Itta és zenéjét szerzette: — Arad. Év n. 8° 32 l. Tip. Lovrov.

Nordau, Max. Doktor Kohn. Egy életküzdő. [Dráma.] Bevezetésül: *Theodor Herzl.* Nordau „Doktor Kohn“-ja. *Nordau.* Önéletrajzom és kiegészítő adatok. A fordítás *Giszkeulay János* munkája. Kirjat Széfer Lugoj. [Timişoara.] 8° 227 l. [Tip. Temesvarer Zeitung.] (Secția culturală a Federațiunii Naționale Evreiești.)

Simon Sándor. Karácsonyi örömök. *Kirjakené, Kovács Emma:* A jószívű Mikulás. Cluj-Kolozsvár. 8° 40 l. Minerva rt. kiadása. (Az Új Cimbora kis színháza. 1. füzet.)

Székely Miklós. A kis János szenvedései. Gyermekszindarab 3 felvonásban. Cluj. 8° 54 l. Minerva rt.

Székely Miklós. Vizsga előtt. Gyermekszindarab egy felvonásban. Cluj. 8° 51 l. Minerva rt.

II. TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ MŰVEK.

Abmet Ali. Monographie der Insel Ada-Kaleh. — Ada-Kaleh sziget monografiája. Kiadja: —. (— Ada-Kaleh-i imám 1934-ben kiadott monografiája nyomán kivonatban írta és fordította *Génovszky Béla.*) (T.-Severin.) Év n. Kis 8° 33 l., 1 mell. (Tip. „Datina“.) (Ára: 20 Lei.)

Atzél Ede. A gazdálkodás alapja a trágyázás. Kiadja az Ágisz Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya. Braşov-Brassó. 8° 63 l. (Tip. Bodor.) (Hasznos Könyvtár. 19. szám. Gazdasági sorozat 7-ik füzet.) Ára 6 lej.

Balogh Ernő. Protokalcit. Egy új ásvány. — (Protocalcit. Ein neues Mineral.) Különnyomat az Erdélyi Múzeum 1937. XLII. kötet 2. füzetéből. Cluj-Kolozsvár. 8° 11 l. Minerva rt.

Bándy Mária. Vámszer Géza. Székely táncok. Cluj. 8° 123 l., 1 lev., 1 mell. Minerva rt.

Bell, Willson. Prehisztorikus parabolák. Angol eredetiből fordította: *Lőrinczy Dénes.* Turda. 62 l., 1 lev. Fűssy-nyomda.

Ben-Jehuda, B. A nevelő alap. (A KKL ifjúsági vezetőinek szemináriumán elhangzott előadás.) Héberből fordította: *Florentbal Avram.* A „Hanoar Hacioni“ közreműködésével kiadja a „Merkaz Hanoar“, Cluj. [Cluj. 1937.] 8° 16 l. [Lit. Schildkraut.]

Bene Ferenc. Mit olvassunk? Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj. 8° 11 l. Minerva rt.

Bernády György. Reflexiók Gyárfás Elemér szenátor úrnak „Az első kísérlet“ című, a „Magyar Kisebbség“ 1937. évi 2—3. számaiban megjelent közleményére. Târgu-Mureş. 8° 30 l. Nagy Samu kny.

Bihari Utikönyvek. Szerkeszti és kiadja: *Papp Lajos.* Stâna d: Vale. Biharfüred. Oradea. 1936. 8° 111 l., 5 mell. Kálvin kny.

Bíró Vencel. Képek Erdély multjából. Cluj-Kolozsvár. 8° 108 l., 1 lev. Minerva rt.

Bisztricki, Nánán. Az ifjúsági kérdés a cionizmusban. Fordította: *Izsák Slomo.*

Cluj. 1937—5698. 8° 26 l. [Lito Schildkraut.]

Bitay Pál. A református lelkipásztor és a magyar falu. A szerző kiadása. Cluj. 8° 16 l. Tip. Nagy.

Bodis Gáspár. A váltóláz vagy hideg-lelés (Malária). Kiadja az Ágisz Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya. Braşov-Brassó. 8° 50 l. (Tip. Bodor.) (Hasznos Könyvtár. 17. szám. III. évfolyam. 3. szám. 1937. július 1. Egészségügyi sorozat 6-ik füzet.) Ára 6 lej.

Borochoy, Berl élete és harcai. Halálának husz éves évfordulóján. Kiadja: a Hásomer Hácáir Hánhágát Hágálilja. Cluj. 5698. 8° 27 l., 1 mell. [Lito Schildkraut.] Ára 10 Lei.

Boros György. Erasmus halála 400-ik évfordulójára. Különnyomat az Erdélyi Múzeum 1937. XLII. kötet 2. füzetéből. Cluj-Kolozsvár. 8° 16 l. Minerva rt.

Cherestesiu, Victor. Dicţionar portativ român-maghiar şi maghiar-román. Redactat de —. II. Maghiar-román. — Román-magyar és magyar-román zsebszótár. Szerkesztette —. II. Magyar-román rész. Cluj. 16° 2 lev., 449 l. „Pallas“ kny. (Ára füzve 70, kötve 85 Lei.)

Cherestesiu, Victor. Suplement la dicţionarul român-maghiar şi maghiar-román. — Pótkötet a román-magyar és magyar-román szótárhoz. Szerkesztette — *Valentiny Antal* és többek közreműködésével. Cluj-Kolozsvár. 8° VIII, 136 + 286 l. „Record“ kny.

Chindea Theodor. A székelyek és ezeknek összekötetése a román fejedelemségekkel 1526-ig. Sibiu. Év n. 8° 64 l. Tip. „Dacia Traiană.“ (Ára 5 Lei.)

Csiby Andor. Gyilkostó-Lacul Roşu klimatikus gyógyhely monografiája és kalauza. Írta és összeállította: — 34 eredeti fényképfelvétellel és 4 térképpel. Braşov-Brassó. 8° 96 l., 1 lev. Nyom. Gött János Fia. (Ára 110 Lei.)

Csiby Andor, Ditrói. Borszék-Borsec gyógyfürdő és klimatikus gyógyhely monografiája. Írta és összeállította: — 27 eredeti fényképfelvétellel és 3 térképpel.

Braşov-Brassó. 8° 96 l., 2 lev., 7 lev. mell. Gött János Fia kny.

Dávid György és Nagy Zoltán. Magyarok a Kárpátokon túl. Ifjú Erdély kiadása. (Cluj.) 1935. 8° 82 l., 1 lev. (C. Grafica kny.) (Élő Könyvek. 22.) (Ára 10 Lei.)

Debreczeni István. Arany János lelki világa. Timişoara. 8° 12 l. Tip. Hunyadi.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. 1859—1934. A választmány megbízásából szerkesztette *György Lajos*. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület. (Cluj-Kolozsvár.) 8° IV + 344 l., 1 lev. (Minerva rt.)

Esteban, Roberto. Égő Spanyolország. (Oradea.) Év n. 56 l. (Tip. „Mercur“ S. A.) (Ára 12 Lei.) (Mai Modern Könyvtár. [1. szám.]

Ettinger, A. A Balfour-deklaráció története. Lásd: *Frumkin, H.* A Peel-jelentés ellentmondásai.

F(erenczy) Gy(örgy). Ez az igazság! Satu-Mare. 16° 29 l. Tip. Presa Liberă.

Ferenczy György. A transylvániai magyarság és a revízió. A „Casa Naţională“ kiadása. Oradea. Év n. 8° 16 l. Tip. Românească.

A földből állandóan kiáramló gázforrásaink és azok eredete. (A „Székelység“ független melléklete.) [Odorheiu.] Év n. 8° 137—152 l. [Tip. S. A.]

Franyó Zoltán. Zsidógyűlölet. („Uj Genius“ kiadása.) (Arad.) Év n. 8° 188 l., 1 lev. (Tip. Reiner.)

Frumkin, H. A Peel-jelentés ellentmondásai. — *Ettinger, A.* A Balfour-deklaráció története. Fordította: *Abraham Ben-Cvi* [Timişoara.] Év n. 8° 40 l. Tip. Uhrmann. (Organizația Uniunii naționale evreești din Transilvania. Aviva-Barissia-Habonim.)

Gál Kelemen. Kilényi Ferencz József unitárius püspök élete és kora. Háromnegyedszázad az unitárius egyház történetéből. Cluj-Kolozsvár. 1936. 8° 436 l., 3 arck. Minerva rt. (Az Unitárius Irodalmi Társaság szakkönyvtára. 5. szám.)

Gál Vilmos. A csillagok világa. Kiadja az Ágisz Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya. Braşov-Brassó. 8° 64 l. (Tip. Bodor.) (Hasznos Könyvtár. III. évfo-

lyam. 15. szám. 1937. január hó. Közművelődési sorozat 5-ik füzet.) Ára 5 lej.

Galperu, A. Léon Blum. Franciaország miniszterelnökének irodalmi és politikai karrierje. Fordította: *Braun Ernő*. Satu-Mare. Év n. 8° 16 l. Tip. Hirsch M. Ludovic.

Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből. Közli *Gyárfás Elemér*. Az E. M. E. kiadása. Cluj. 8° 23 l. Minerva rt. (Tudományos Füzetek. 93. sz.)

Gyárfás Elemér. Az első kísérlet. Az Averescu-paktum előzményei, megkötésének indokai, szövege, módosításai, következményei, felbomlása és tanulságai. Különlenyomat a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle 1937. évi 2—3. számaiból. Lugoj. 8° 53 l. Husvéth és Hofner kny.

Gyórfy István. Salvia nutans kettős levelei. (Doppelblätter von Salvia nutans L.) Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1937. XLII. köt. 3. füzetéből. Cluj-Kolozsvár. 8° 268—272. l. Minerva rt.

Hegyi Mózes. Végvár. (A 75 éves brailai református egyházközség történetéből.) Kiadja az egyházközség presbiteriuma. Braila. 8° 100 l., 4 lev. (Minerva rt. Cluj-Kolozsvár.)

Hess, Moses. Róma és Jerusálem. A végső nemzetiségi kérdés. A fordítás *Giskalaj János* munkája. Kirjat Széfer Lugoj. [Timişoara.] 8° 213. l. [Tip. Huniadi.]

Huzella Ödön. A remekmű halála. Művészeti tanulmányok. (Cluj.) 8° 86 l., 1 lev. Minerva rt.

J. E. Az Unio szabadkőműves páholy ötven éve 1886—1936. Cluj. 8° 29 l. „Pallas“ ny.

Jabotinsky (Vladimir). Vádat emelek! Jabotinsky történelmi jelentőségű vallomása az Angol Királyi Bizottság előtt. Az Uj Cionista Szervezet (N. Z. O.) kiadása. Hateg. 8° 52 l. Tip. I. Berger. (Ára 5 Lei.) (Herzl-Könyvtár. 3. szám. — Bucureşti.)

Jakabffy Elemér. Népkisebbségi kívánságaink és feladataink. II—III. rész. Különlenyomat a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle 1937. évi 11—18., 19—24. számaiból. Közzéteszi: —. II. rész. Az Országos Magyar Párt kisebbségi és történelmi szakosztályának 1937 május

hó 30-án Kolozsváron megtartott tanácskozásainak előadásai és vitaanyaga. III. rész. Az Országos Magyar Párt kisebbségi és történelmi szakosztályának 1937 szeptember hó 3-án Sepsiszentgyörgyön megtartott tanácskozásának előadásai és vitaanyaga. Lugoj. 8° II. r. 2 lev., 106 l., III. r. 2 lev., 67 l.

Jakabffy Elemér. Ünneplő beszédek. Harmadik sorozat. Lugoj. (1937.) 8° 203 l. Husvéth és Hoffer kny.

Jancsó Elemér. Nyelv és társadalom. Az E. M. E. kiadása. Cluj. 8° 20 l. Minerva rt. (Tudományos Füzetek. 92. sz.)

Jászay Károly. Magyar luteránus mozgódulások Cluj-Kolozsváron (1798—1861.) Az E. M. E. kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 21 l. Minerva rt. (Tudományos Füzetek. 94. sz.)

Kleisl Gyula. Gyümölcsfáink rovar-ellenségei. Kiadja az Ágisz Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya. Braşov-Brasó. 8° 64 l. (Tip. Bodor.) (Hasznos Könyvtár. 16. szám. III. évfolyam 2. sz. 1937. február hó. Gazdasági sorozat 6-ik füzet.) Ára 5 lej.

Koleszár László. Első-segély. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvostudományi szakosztálya. Cluj. 16° 39 l., 2 lev. Record kny.

Korunk legnagyobb veszedelme avagy kinek a javát szolgálja a bolsevizmus? Magyar Lapok és Néplap kiadása. (Oradea.) Év n. 8° 24 l. [Szent László nyomda rt.] Ára 3 Lei. (A Néplap és a Magyar Lapok népnevelő és oktató füzetei. 1. sz.)

László Dezső. Két tűz között. A modern magyar irodalom és a református egyház. Kiáltó Szó kiadása. (Cluj.) 1935. 8° 48 l. (Grafica kny.) (A Kiáltó Szó Könyvei. 4. szám.)

Metamorphosis Transylvaniae. (Ország-részünk átalakulása 1918—1936.) Szerkesztette Győri Illés István. Munkatársak: Baradlai László, Benczel Béla, Gaál Gábor, Gárdos Sándor, Gyárfás Endre, Janovics Jenő, Kakassy Endre, Kalotai Gábor, Károly Sándor, Kőműves Lajos, Mikes Imre, karádi Nagy Lajos, Pogány Marcel, Szász Endre, Szeghő Imre, Tabéry Géza, Turnovszky Sándor. Kiadta az Új Tran-

szilvania. Cluj. 8° 203 l., 2 lev. Fraternitas ny. (Megrendelhető az Új Transilvania kiadóhivatalában. Cluj, Str. O. Goga 13.)

Mikó Imre és Ürmösi Károly. A tizenegyszázalékos iskolai segély és a magyar felekezeti iskolák. Különlenyomat a „Magyar Kisebbség” nemzetpolitikai szemle 1937. évi 8. számából. Lugoj. 8° 22 l. Husvéth és Hoffer kny.

Mózes András. A várkudui református egyházközség története. Cluj. 1936. 8° 75 l. „Grafica” kny.

Nagy Kálmán, Kaáli. Mezőgazdák kincsháza. Szerkesztette: — [2. kiadás.] Cluj. 8° 45 l. Minerva rt.

Némely héber és görög igék és neveknek megmagyarázása. (Târgu-Mureş.) Év n. 8° 7 l. (Tip. Ernest Révész.)

Palesztina felosztása. Cluj. Év n. 8° 48 l. „Fraternitas” rt. ny. (Noar-Könyvek.)

Puskás Lajos. A tizedéves határkőnél. A Cluj-i római kat. liceum cserkészcsapata megalakításának tízéves évfordulója alkalmából kiadta — parancsnok. Cluj. 8° 84 l., 16 lapnyi képmeilékkel és 1 térképpel. „Gloria” ny.

Szabó T. Attila. Dés helynevei. Az E. M. E. kiadása. Turda. 8° 66 l. Füssy kny. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 101. sz.)

Szabó T. Attila. Nireş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés-és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században. Az E. M. F. kiadása. Cluj. 8° 74 l., 3 mell. Minerva rt. (Tudományos Füzetek. 91. sz.)

Székelyföldi Újmutató. Szerkeszti: Bányai János. Kiadja: „Székelység” Odorheiu-Székelyudvarhely. 2. szám. Gyilkostó-Lacul Roşu. (Odorhei.) Év n. Keresztret. 32 l., 1 térk. (Könynyomda R.-T.) Ára 20 lej.

Szent-Iványi Sándor. Dávid Ferenc és a tömeg. (Tömegelektani tanulmány.) Cluj. 8° 19 l. „Pallas”-kny. (Keresztény Magvető Füzetei. 22.)

Szentmártoni Kálmán, Pozsonyi. Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya új megvilágításban. Cluj. 8° 20 l. „Pallas”-kny. (Keresztény Magvető Füzetei. 23.)

Szörványainkról. Irták: Földes Károly, Gergely Ferenc, Horváth Jenő, Kovács

Pál, Sass Kálmán és Szigethy Béla. Kiáltó Szó kiadása. (București.) 1935. 8° 148 l., 1 lev. Mellékelve: *Gergely Ferenc.* A nagysajói református egyházmegye szóróanyagkatasztere 1934-ben. (Tip. „Litera“.) (A Kiáltó Szó Könyvei. 3. szám.)

Teleki József, Gróf. Úti jegyzések. Közli: *Domokos Pál Péter.* (Cluj.) 8° 63 l. Gloria ny.

Uhlyárik Béla. A népkisebbségpolitikai és jogi könyvtár anyagmutatója. Összeállította: —. Lugoj. Év n. 8° 26 l. Husvéth és Hoffer kny.

Ürmösi-Maurer Béla. Kisebbségi Kérdések. (Első könyv.) I. A kiélezett kisebbséggel enes mozgalmak Romániában. II. A kisebbségvédelem jegyében. — 1937. augusztus. — Cluj-Kolozsvár. 8° 112 l. Pallas-nyomda.

Valentiny Antal. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványainak könyvészeti leírása. 1859—1934. Összeállította: —. [Különlevonat „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859—1934.“ c. munkából. Cluj-Kolozsvár.] 8° 79 l. [Minerva rt.]

Valentiny Antal. Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1936. év. Összeállította: —. Az E. M. E. kiadása. Cluj. 8° 20 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 95. sz.)

A Vásárhelyi Találkozó. Különlenyomat a Hítel 1937. évi 3. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 29 l. Gloria-ny.

Vásárhelyi Z. Emil. Erdélyi művészek. Tanulmányok ma élő erdélyi magyar képzőművészekről. 64 műmelléklettel. Erdélyi Szépművészeti Céh. (Cluj.) 8° 134 l., 1 lev. Minerva rt. (Az Erdélyi Szépművészeti Céh 112. kiadványa. X. sorozatának 4—5. számú könyve.)

Veress Endre. A kolozsvári Szent Mihály templom céházszőlő és a céhek története. Cluj-Kolozsvár. Év n. 16° 31 l. Tip. Gloria.

Wenmann Jenő. A vilnai zsidó tudományos intézet. Az IWO. A zsidó tudomány a zsidó tömegek létharcának szolgálatában. A zsidó kongresszus kiadása. Hely és év nélkül. 16° 30 l.

Xántus János, Ifj. Kis képek a nagyvilágból. Természettudományi apróságok. Cluj. 8° 20 l. Minerva rt.

III. VALLÁSOS IRODALOM.

Barth Károly. A reformáció mint döntés. Fordította: *Pilder Mária.* Cluj. Év n. 8° 20 l. Grafica kny. (A Kiáltó Szó Könyvei. 6. szám.)

Barth Károly. A református tan, annak lényege és feladata. Fordította *M. Nagy Ottó.* Cluj. Év n. 8° 40 l. Grafica kny. (A Kiáltó Szó Könyvei 8. szám.)

Barth Károly. Isten akarata és a mi kívánságaink. Fordította *Pilder Mária.* Cluj. Év n. 8° 15 l. Grafica kny. (A Kiáltó Szó Könyvei. 7. szám.)

Barth Károly. Isten igéjének szolgálata. Fordította *Pilder Mária.* Cluj. Év n. 8° 20 l. Grafica kny. (A Kiáltó Szó Könyvei. 5. szám.)

Bethlen György gr. A református ember mindennapi kötelessége. Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratterjesztés-

nek kiadása. Cluj. 8° 8 l. Minerva rt.

Bognóczy Géza. Hitünk és életünk. Református gyakorlati kate iskolai, konfirmációs és magánhasználatra. Turda. Év n. 8° 32 l. Füssy kny.

Csifó Nagy László és Erdő János. „A szabadelvű kereszténység a világ szűksége.“ A Szabadelvű Keresztények és Vallásos Szabadság Nemzetközi Társulatának (I. A. R. F.) Konferenciája, Manchester College, Oxford, 1937. augusztus 3—8. (Külön lenyomat az Unitárius Szószék 1937. évi 3—4. számából.) Odorheiu. 8° 31 l. Globus-kny. (Csiky Albert.)

Deák Pál. Híszek egy Istenben. Beszélgetés az unitárius vallásról. Cluj. Év n. 8° 10 l. Tip. „Pallas“.

Debreczeni István. A biblia nőalakjai. I. Újszövetség. Oradea. 8° 158 l., 1 lev. Kálvin kny. — A címlapot rajzolta Ba-

logh István festőművész. Metszette Radványi-Román Károly grafikus művész.

Ezsdrás próféta II-ik könyve. 16 részben. (Târgu-Mureş.) Év n. 8° 70 l. (Tip. Ernest Révész.)

Horváth Jenő. A megtérés. Egyház és Misszió kiadása. Turda. Év n. 8° 24 l. Füßy kny.

Horváth Jenő. Moody Dwight. Mozaikok egy világmisszionárius életéből. Ifjú Erdély kiadása. (Cluj.) 8° 20 l. „C. Grafica“ kny. (Élő Könyvek. 26.) (Ára 6 Lei.)

Horváth Jenő. Uram, taníts minket imádkozni! Ifjú Erdély kiadása. (Cluj.) Év n. 8° 24 l. („C. Grafica“ kny.) (Élő Könyvek. 27.) (Ára 5 Lei.)

Hozsánna énekek. Vallásos összejevelelek használatára. II. kiadás. A Piatra-Craiului-i Református Egyházkerület Iratterjesztési Osztályának kiadványa. (Oradea. 1937.) Kis 8° 96 l. „Mercur“ graf. műint. r. t. — Beszerezhető az Egyházkerület bármelyik lelkészi hivatalánál.

Az igaz alapon épített hetednapot ünneplő adventisták gyülekezeti rendszabályta. Kiadják a hetednapot ünneplő adventisták. Târgu-Mureş. 8° 28 l. Tip. „Pax.“

Imre Lajos. Aranylánc. Elmélkedések konfirmándusok számára. [Cluj.] 1936. 8° 134 l., 1 lev. [„Grafica“ kny.] (Élő Könyvek. 24.) (Ára 15 Lei.)

Imre Lajos. Kagawa a nagy japán keresztény. Ifjú Erdély kiadása. (Cluj.) 8° 35 l. „C. Grafica“ kny. (Élő Könyvek. 25.) (Ára 8 Lei.)

István püspök levele a gyermekekhez. Oradea. Év n. 8° 8 l. Szent László-nyomda rt.

Jakab Béni. A Biblia visszhangja. Összeállította: —. (Târgu-Mureş.) Év n. 4° 8 l. (Tip. „Pax.“)

Kálvin tanítása. Az Institutio megjelenésének 400 éves fordulója alkalmával 1936 szeptember 11.-én Nagyenyeden tartott emlékünnepelelyen elhangzott beszédek. Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 32 l. Minerva rt.

Kecskeméti Lipót. Halotti beszédek. Kiadja: *Kecskeméti Andor*. Oradea. 8° 128 l., 1 arck. Sonnenfeld S. A.

Krisztus Mandzsuriában. A külmisziói munka fejlődése és jelen helyzete Mandzsuriában. Egyház és Misszió kiadása. Turda-Torda. 8° 27 l. Füßy kny.

László Dezső. Az anyaszentegyház. Egyház és Misszió kiadása. Turda. 8° 23 l. Füßy kny.

László Dezső. Mit cselekedjem? A szolgálati munka vezérfonala. Ifjú Erdély kiadása. (Cluj.) 1935. 8° 84 l. („Grafica“ kny.) (Élő Könyvek. 23.) (Ára 16 Lei.)

Lelkipásztori levél a Tg.-Mureş-marosvásárhelyi reformátusokhoz. Az üzenet ez: Úgy szeretete Isten e világot, hogy az ő egyszülött fiát adta, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen. Advent. (Ján. 3:16.) (Tg.-Mureş.) Év n. 8° 8 l. (Tip. „Pax.“)

Misnájót. A misna hat rendje. Fordította és magyarázta *Widder Salamon*. [Timişoara.] Év n. 8° 3 lev., VII l., 2 lev., 11—231. l. [Tip. Temeswarer Zeitung.] Ára 220 Lei.

A református lelkipásztor kézikönyve. *Borbáth Dániel*, *Darkó Ákos* és *László Dezső* közreműködésével szerkesztette: *Imre Lajos*. Cluj-Kolozsvár. 8° 266 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Erdélyi Református Egyházi Könyvtár. XVII—XVIII.)

(*Rutherford, J. F.*) Amire szükséged van. Hét bibliai értekezésben ismerteti: — Kiadja a Societatea de Biblie şi Tractate „M. D. I.“ Bucureşti. (Bucureşti.) Év n. 8° 63 l. (Tip. Române Unite.)

(*Rutherford, J. F.*) Felderítve. Kiadja a Societate de Biblie şi Tractate „D. I. M.“ Bucureşti. Bucureşti. 8° 62 l. Tip. Române Unite.

(*Rutherford, J. F.*) Védelem azokkal szemben, akik nekem ártani vagy engem elpusztítani akarnak. Hogyan találhatom meg. (Kiadja a Biblia és traktátus részvény társulat. Bucureşti.) 1936. (Bucureşti.) 8° 54 l. (Tip. Române Unite.)

Simons Minot. Egy modern istenhit. Angol eredetiből fordította: *Simén Dániel*. Cluj. 8° VIII + 123 l., 1 lev. „Pallas“ kny. (Szabadelví Vallásos Értekezések. IX.)

Sipos Géza. A spiritizmus az ige fényében. Turda. (1937.) 8° 39 l. Füßy kny.

Sipos Géza. Az utolsó ítélet. Egyház és Misszió kiadása. Turda. 8° 23 l. Füßy kny.

A szentolvasó rózsafüzér tizenöt titka. Fausto Conti rajzaival. „Vasárnap” könyvkiadó. Arad. (1937.) 16° 18 sztl. lev. Vasárnap-nyomda. (Ára 8 Lei.)

A szentségimádó papok társulata. (Eucharisztia Társulat.) Rövid ismertetés. Oradea. Év n. 8° 15 l. Szent László-nyomda rt.

Üzenet: Úgy szerette Isten e világot, hogy az ő egyszülött fiát adta, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen. (Ján. 3:16.) azaz lelkipásztori levél a Tg.-Mureş-marosvásárhelyi reformátusokhoz. (Tg.-Mureş.) Év n. 8° 8 l. (Tip. „Pax.”)

Varga Béla. A szabadelvű kereszténység vallásos alapja. (Az I. A. K. F. Arnheimban (1936.) tartott teológiai konferenciáján felolvasott dolgozat.) Külön lenyomat az Unitárius Szószék 1937. évi 1—2. számából. Odorheiu. 8° 10 l. Globus-kny.

Vári Albert. Bibliai képek az új-szövetségből. II. kiadás. Cluj. Év n. 8° 97 l. Pallas kny.

Vásárhelyi János. Krisztus szolgálatában. Beszédek és imák. Püspökké választása és beiktatása alkalmából írta és elmondotta: —. Cluj. 8° 27 l. Minerva rt. (Ára 10 Lei.)

Vásárhelyi János. Vasárnapról vasárnapra. Egyházi beszédek. Cluj. 8° 344 l. Minerva rt.

IV. TANKÖNYVEK.

Balogh Ernő. Chimia și mineralogia pentru clasa IV. secundară. — Vegytan és ásványtan a magyar tannyelvű középiskolák IV. o. számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 144 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 50 Lei.)

Biró Sándor. Istoria universală. (Epoca antică.) Pentru clasa V. — Egyetemes történelem. (Ókor.) V. osztály számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 280 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 120 Lei.)

Csejő Sándor és Deák Ferenc. Fizică (Căldură.) pentru clasa V-a secundară. — Kísérleti fizika (Hőtan) középiskolák V-ik osztálya számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 114 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 60 Lei.)

Denderle József. Istoria universală. Evul mediu și modern. (476—1789.) Pentru clasa VI. secundară. — Egyetemes Történelem. Középkor és újkor. (476—1789.) Középiskolák VI. osztálya számára. Dr. Biró—Dr. Patay tankönyve alapján átdolgozta: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 309 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 120 Lei.)

Denderle József. Istoria universală. Epocă contemporană (1789. până în zilele noastre.) Pentru clasa VII. secundară.

— Egyetemes történelem. Legújabb kor. (1789-től napjainkig.) Középiskolák VII. osztálya számára. Dr. Biró—Dr. Patay tankönyve alapján átdolgozta: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 229 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 100 Lei.)

Dóczy Ferenc. Aritmetica pentru clasa III. secundară. — Számтан középiskolák III. osztálya számára. Cluj. 8° 150 l., 4 mell. Minerva rt. kiadása. (Ára 40 Lei.)

Dóczy Ferenc. Geometria pentru clasa III. secundară. — Mértan középiskolák III. osztálya számára. Cluj. 8° 127 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 40 Lei.)

Földes Zoltán és Simon Sándor. Magyar olvasókönyv a magyar tannyelvű elemi népiskolák felső V—VII. osztályai számára. Második, az 1936-iki új tanterv szerint átdolgozott kiadás. Cluj. 1936. 8° 442 l. Tip. Pallas.

Gergely Jenő. Algebra pentru clasa VI. secundară. — Algebra középiskolák VI. oszt. számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 80 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 60 Lei.)

Gönczy Lajos. Valláskönyv. Az ó- és újszövetségi kijelentés története. Az elemi népiskolák V., a középiskolák I. oszt. ref.

növendékei számára. Az egyháztörténeti példákat összeállította: *Nagy Géza*. Cluj. Év n. 8° 74 l., 1 lev. [Minerva rt.]

György Lajos. Carte de cetire de literatură maghiară. Genurile poetice. Pentru clasa VI. — Magyar irodalmi olvasókönyv. Költői műfajok. A VI. osztály számára. Szerkesztette: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 448 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 150 Lei.)

Kiss Béla. Vezérkönyv a beszéd- és értelemgyakorlatokhoz. (Vázlatok.) I. osztály. 1. rész. [Cluj.] Év n. 8° 25 l. [Litogr.: Schildkraut.]

Manuale școlare întocmite în baza programelor analitice, promulgată în Monitorul Oficial No. 109, din 13 Mai 1936, pentru clasa VI. a școlilor primare cu limba de predare maghiară. — A Monitorul Oficial 1936. május 13-i 109. számában megjelent *analitikus tanterv* alapján összeállított *tankönyv* az elemi iskolák VI. osztálya számára. Magyar olvasó, Magyar nyelvtan, Társadalmi és állampolgári nevelés, Egészségtan, Természettudomány, Mezőgazdasági ismeretek. Írták: *Bedelean Diomed, T. C. Stan, Ferenczi Gábor, Lőrinczi Ferenc, Kali Sándor, Ősz Sándor*. Cluj. 1936. 8° 212 l. Minerva rt. kiadása.

(Ára 100 Lei a román nyelvkönyvvel együtt.)

Nagy Endre, Chindca Tódor. Egészségtan. Kézikönyv középiskolák VIII-ik osztálya számára. Fordították: *Albu Béla és Tamás József*. Cluj-Kolozsvár. 8° 118 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 60 Lei.)

Nagy Endre és Szász Ferenc. Științele agricole. Pentru uzul elevilor școlarelor de agricultură și pentru particulari. Ediția II-a. — Gazdatudomány. Kézikönyv gazdasági iskolák és haladó gazdák számára. II. kiadás. Cluj. 8° 645 l. Minerva rt. kiadása.

Rado, Ladislau. Manual de corespondență comercială practică. — A román kereskedelmi levelezés tankönyve. Oradea 8° 72 l. Tip. Româncască.

Sciujler János. Katolikus szertartástan középiskolák számára. 3. javított kiadás. Cluj. 8° 128 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 42 Lei.)

Veress Ernő. Egyháztörténelem. Népiskolák számára. Második kiadás. Szerző kiadása. Cluj. 8° 48 l. („Szent Bonaventura” kny.)

Veress Ernő. Szertartástan. Szerző kiadása. Cluj. 8° 84 l. („Szent Bonaventura” kny.)

V. TÖRVÉNYEK, RENDELETEK, SZABÁLYOK.

I. *Kultusz-törvény*. [Románul.] II. Konkordátum és római egyezmény. [Franciául és magyarul.] III. Egyházmegyei tanács ügyviteli szabályzata. [Magyarul.] Cluj. 8° 19 + 32 + 26 l. Nyomdajelzés nélkül.

Legea pentru pregătirea profesională și exercitarea meseriilor. — A szakmabeli előkészítésről és az iparok gyakorlásáról szóló *törvény* ismertetése. Director proprietar: *Alexandru Molnár*. Hațeg. Év n. 8° 25 l. Tip. I. Berger.

A mezőgazdaság szervezéséről és fel lendítéséről szóló *törvény* végrehajtási utasítása. Megjelent a Hivatalos Lap 236. számában 1937 október 12-én. Fordította *Asztalos Sándor*. Cluj. 151 l. Minerva rt. Ára 30 Lei. (Az E. G. E. Könyvkiadó Vállalatának LXV. füzete.)

A romániai kisebbségi orvosok jóléti szövetségének *alapszabályai*. (Cluj.) Év n. Kis 8° 8 l. [Tip. Record.]

A *Satu-Mare* vármegyei takarékpénztár r.-t. alapszabályai. Az eredeti román szövegű alapszabályok fordítása. Satu-Mare. Év n. 8° 24 l. Presa Liberă.

Szabályzat a középiskolai hittanárak képesítéséről. Alba-Iulia. Év n. 8° 8 l. Tip. „Cetatea”. (Solomon.)

Törvény a mezőgazdaság szervezéséről és serkentéséről. Megjelent a Hivatalos Lap 67. számában 1937. március 22-én. Fordította *Asztalos Sándor*. Cluj. 8° 98 l., 2 lev. Minerva rt. (Lei 30.) (Az E. G. E. Könyvkiadó Vállalatának LXIV. füzete.)

VI. IDŐSZAKI IRODALOM.

a) Évkönyvek, évi jelentések, jegyzőkönyvek.

Almanahul Evreesc. Jüdisches Jahrbuch. Zsidó évkönyv. 5698. 1937—38. Szerkesztik: *Drechsler Miksa és Naschitz Imre.* III. évfolyam. Kiadja a „Hercules“ mezőgazdasági farm. r. t. [Timișoara]. 8° 226 l., 1 lev. [Tip. Moravetz.]

Az *aradi* ág. hitv. ev. egyházközség 1936. évi jelentése. Közli: *Frint Lajos.* Arad. 8° 16 l. Tip. Lovrov.

Directorium in usum dioecesis Albae Julianae pro anno Domini 1938 iussu et auctoritate Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Gustavi Caroli Mailáth Episcopi editum. Albae Iuliae. 8° 131 l., 2 tábla. Ex officina typographica lycei episcopalis.

Directorium officii divini in dioecesis Satumare et Oradea pro anno Domini 1937. Oradea. 8° 125 l., 1 lev., 1 mell. Szent László Nyomda R. T.

Directorium officii divini in dioecesis Satumare et Oradea pro anno Domini 1938. Oradea. 8° 126 l., 1 lev. Szent László nyomda r. t.

Erdélyi Magyar Évkönyv. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve. Szerkesztette: *Kacsó Sándor.* A „Brassói Lapok“ és a „Népujság“ kiadása. Brașov—Brassó. 8° 220 l. (Az „Erdélyi Sajtóvállalat“ (Kahána B.) Brașov, nyomása és kiadása.)

Az *Erdélyi Református Egyházkerület* Kolozsvárt 1937. évi január hó 30—február 1-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának 5274—1937. III. számú hivatalos kiadványa. Cluj—Kolozsvár. 8° 80 l. Minerva rt.

Az *Erdélyi Református Egyházkerület* Kolozsváron 1937. november hó 20—21 napjain tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának 15755—1937. III. számú hivatalos kiadványa. Cluj—Kolozsvár. 8° 89 l. Minerva rt.

Jelentés az alba-iulia—gyulafehérvári latin szertartású róm. kat. Egyházmegyei Tanács 1937. évi november hó 18-ra összehívott közgyűlésére. 2640—1937 igt. sz. Cluj—Kolozsvár. 8° 49 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny.

A *Romániai Magyar Dalosszövetség* értesítője a tagegyesületek részére. Évi jelentés a Romániai Magyar Dalosszövetség 1936. évi működéséről. (Cluj.) Év n. 4° 23 l. (Tip. Gloria.)

Az *Unitárius Egyházi Főtanács* 1936. évi december hó 13., 14. és 15. napjain Clujon tartott évi rendes üléseinek jegyzőkönyve. Szerkesztették: *Varga Béla* és *Benczédi Pál.* Cluj. Év n. 8° 118 l. Tip. „Pallas.“

b) Iskolai értesítők.

Csikszereda. A gyulafehérvári r. kat. püspökség csikszeredai főgimnáziumának értesítője az 1929—30, 1930—31, 1931—32, 1932—33, 1933—34 és 1934—35. iskolai évekről. Közli: *Papp János.* Mercurea-Ciuc. 8° 121 l., 1 lev. Tip. Vákár.

Gyergyószentmiklós. A gheorgheni-i róm. kat. püspöki leánygimnázium 1936—37. iskolai évi értesítője. Közrebocsátja: Az Igazgatóság. Mercurea-Ciuc. Év n. 8° 24 l. Vákár kny.

Kolozsvár. A cluji róm. kat. fiú-főgimnázium 1934—36. tanévi értesítője. Közli az igazgatóság. Cluj. 8° 50 l., 1 lev.; 56 l., 1 lev. Tip. „Gloria“. (Az 1935—36. évről szóló második részének külön címlapja is van.)

Kolozsvár. Az Erdélyi Református Egyházkerület cluji leányfőgimnáziumának értesítője az 1935—36. iskolai évről. Az előjáróság megbízásából szerkesztette: *özv. Bátor Józsefné.* Cluj. 8° 36 l. „Lyceum“ kny.

Kolozsvár. Az Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának értesítője az 1936—1937. iskolai évről. Szerkesztette *Vári Albert*. XLI. évfolyam. Cluj. 8° 58 l. Tip. Pallas.

Marosvásárhely. A târgu-mureş-i református kollegium (nyilvánossági jogu főgimnázium és elemi iskola, internátus és konviktus) értesítője az 1934—35. és 1935—36. iskolai évről. Az előljáróság megítizésából szerkesztette *Nagy Endre*. LXXVIII. és LXXIX. folyam. Új folyam. LXXIV. és LXXV. (Târgu-Mureş.) Év n. 8° 57 l., 1 lev. (Tip. Benkő.)

Marosvásárhely. A târgu-mureş-i református leányiskola (gimnázium és elemi is-

kola) értesítője az 1935—36. iskolai évről. XLVI. évfolyam. Szerkesztette: *Raksányi Aranka*. Tg.-Mureş. Év n. 8° 22 l., 1 lev. Tip. Szilágyi.

Sepsiszentgyörgy. A Sft.-Gheorghe-i ref. Székely-Mikó kollegium nyilvánossági jogu főgimnáziumának és leánygimnáziumának értesítője az 1935—1936-ik iskolai évről. Az előljáróság megbízásából szerkesztette: *Demeter Béla*. [Sft.-Gheorghe.] 8° 80 l., 1 lev. [Tip. Şt. Móricz kny.]

Székelykeresztúr. Az I. G. Duca-i unitárius főgimnázium értesítője az 1936/37. isk. évről. Szerkesztette: *Balázs Zsigmond* G. Odorheiu. Év n. 8° 53 l. Globus-kny.

c) Naptárak.

Aradi Közlöny évkönyve. 1938. (Satu-Mare.) 8° 24, XVI, 25—92 l. Presa Liberă. — Ugyanez a kiadvány megjelent még a következő címek alatt is: *Temesvári Hirlap évkönyve*, *Hirlap évkönyve*, *Napló évkönyve*, *Sajtó évkönyve*, *Szabadság évkönyve*.

Aradi legújabb Kalendárium. Krisztus urunk születése után 1938-ik közönséges esztendőre. 89. évfolyam. Arad. 8° 47 l. Reiner kny.

Bányász-naptár az 1938. évre. Kiadja: a Romániai Bányaiipari Munkások Szövetsége. (Bucureşti.) 16° 140 l., 2 lev. (Presa veche românească.) Lei: 20.

A *békesség naptára* az 1938. évre. Szerkesztik: *Molnár Károly* és *Culmann Géza*. A timişoarai Magyar Baptista Hitközség kiadása. (Oradea.) 8° 96 l. (Tip. „Mercur.”) (Ára 10 Lei.)

„*Brassói Lapok*“ *regélő naptára*. Szövege azonos a „*Brassói Lapok*“ *családi naptára* szövegével.

„*Brassói Lapok*“ *családi naptára* az 1938 közönséges évre. Szerkesztette: *Pogány Marcel*. (Braşov.) 8° 96 l. A Brassói Lapok könyvosztályának kiadása. (Ára 16 Lei.)

Az erdélyi gazda naptára. 1938. Szerkesztik: *gr. Teleki Adám*, *Török Bálint*. LXVIII. évfolyam. Kiadja: az Erdélyi Gazdasági Egylet. (Cluj—Kolozsvár.) 8° 224+XVI l. (Minerva rt.) (Ára 20 Lei.)

Erdélyi Kalendárium 1938. évre. Különös tekintettel az erdélyi vásárok hibátlan kiadására. Negyvenegyedik évfolyam. Kiadótulajdonos: „Füßy“ könyvnyomda. Turda. (Turda.) 8° 71 l., 8 lev. (Tip. Füßy.)

Erdélyi magyar naptár. 1938. Cluj—Kolozsvár. XVIII. évfolyam. 8° 160+XVI l. Minerva rt.

Erdélyi magyar református naptár az 1938. évre. Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratkeresztésének kiadása. (Cluj—Kolozsvár.) 8° 200+XVI l. (Minerva rt.) (Ára 20 Lei.)

Erdélyi Szentcsalád naptár az 1938. évre. XIII. évfolyam. Oradea. 8° 144 l. Szent László-nyomda rt.

Friss Ujság naptára 1938 évre. Oradea. 8° 87 l., 12 l. Pásztor Ede kny. — Szövege azonos a *Magyarság naptára* és az *Országos Magyar Naptár* szövegével.

Gyermekvédelmi naptár 1938 évre. Szerkeszti: *Witauischek Ervin*. Kiadja: Az

Aradi Anya- és Csecsemővédő Szövetség. (Arad.) 8° 112 l. (Tip. Lovrov.)

Hangya naptár. 1938. XVI. évfolyam. Szerkeszti és kiadja a „Hangya“ Központ, Aiud—Nagyenyed. Cluj. 8° 152 l. Minerva rt.

Katolikus Naptár az 1938. évre. XV. évfolyam. Összeállította: a „Katolikus Világ“ szerkesztősége. Tulajdonos a kolozsvári szentferencendi kolostor. Cluj—Kolozsvár. 8° 146 l., 3 lev. Szent Bonaventura kny.

Keresztény-Élet nagy képes naptára az 1938. évre. XXXIII. évfolyam. Oradea. Év n. 8° 112 l. Tip. „Szent-László.“

Kincses naptár az 1937., 1938. évre. Cluj. 8° Az 1937. évre 128 l. (Ára 15 lej.) Az 1938. évre 112+VIII l. (Ára 18 lej.) „C. Grafica“ ny.

Legújabb képes székely naptár az 1938. évre. Szerkeszti és kiadja: Nagy Sándor. Târgu-Mureş. 8° 144 l. Nagy Samu nyomdája. (Ára 12 Lei.)

Magyar Népnaptár az 1938. évre. X. évfolyam. Kiadja az Országos Magyar Párt bányászati tagozata. Szerkeszti: Páll György főtitkár. Timişoara. 8° 144 l. „Victoria“ kny.

Magyarság naptára. Szövege azonos a *Friss Ujság naptára* szövegével.

Nagy képes naptár az 1938-ik évre. XXXIII. évfolyam. Oradea. 8° 112 l. Szent László nyomda rt. A borítékán a következő címek valamelyikét viseli: *Mesemondó naptár, Pázmány képes naptár, Földművelők nagy képes naptára, Keresztény élet nagy képes naptára.*

„Népújság“ *gazda naptára.* Szövege

azonos a „*Brassói Lapok*“ *családi naptára* szövegével.

Népújság regélő naptára. Szövege azonos a „*Brassói Lapok*“ *családi naptára* szövegével.

Országos Magyar Naptár. Szövege azonos a *Friss Ujság naptára* szövegével.

Református árvaházi képes naptár. 1938. Kiadja: a Piatra Craiulu-i Református Egyházkerület Iratterjesztése. Szerkesztette: *Csernák Béla.* XII-ik évfolyam. Oradea. 8° 160 l. Kálvin kny. Ára 16 Lei.

Régi és valódi Lőcsei-féle székely naptár az 1938-ik 365 napból álló közönséges évre. A vásárok pontos jegyzékével. Szerkeszti: *Krón Ernő.* 98-ik évfolyam. Székely naptárak kiadóvállalata. Târgu-Mureş—Marosvásárhely. 8° 128 l. (Tip. Szilágyi.) Lei 20.

A Római Katolikus Népszövetség naptára az 1938. évre. IX. évfolyam. Cluj—Kolozsvár. 8° 135+XXXV. l. Gloria-nyomda. — A borítékán: *Katolikus Népszövetség naptára.*

A Szeretet naptára. 1938. Kiadja a „Szeretet“ kiadóhivatala. Oradea. 8° 96 l. Kálvin-nyomda.

Szilágysági református naptár az 1938. évre. Szerkesztették: *Kovács Zsigmond, Bereczky József, Kádár Imre, G. Kovács István, Köblös Endre, Pálúr Miklós, Végh Árpád.* (A Sălaj-solnoc-i (Szilágyszolnoki) Ref. Egyházmegye Lelkésztestületének kiadása.) Carci. 8° 152+XVI l. Róth és Komáromy nyomda. (Ára 15 Leu.) — A borítékán: *Református naptár.*

Unitárius naptár az 1938-ik közönséges évre. Kiadja: A Dávid Ferenc-Egylet. Cluj. 8° 112 l. „Pallas“ kny.

VII. KÜLÖNFÉLÉK.

Bianchini Stella. Hogyan udvaroljunk? Az udvarlás és a műveltség kis kézikönyve. Szerkesztette: —. Szerző saját kiadása. [Timișoara.] Év n. 8° 95 l. [Tip. Temesvarer Zeitung.] (Ára 20 Lei.)

Czelnai Eszter. Szendvicsek és sós teásütemények. I. kiadás. Brașov. Év n. 8° 64 l. Égető ny. (Ára 30 Lei.)

Futball-évkönyv. 1937. Szerkesztette: Grósz Sándor. Arad. 8° 32 l. Tip. Lovrov et Co.

Gárdos Dezső, G. Oglinda Orăzii. Notabilitățile și întreprinderile conducătoare. Oradea tükre. Összeállította: —. Oradea. 1936. 8° 32 l. Tip. Românească.

Hossu, Vasile. Utmutató az iparos és munkás részére. Összeállította: —. Cluj. 8° 24 l. Tip. Boros.

Kunz Henriette. A hódítás művészete. (Korunk szerelmi műveltsége.) Összeállította: —. Szerző saját kiadása. [Lugoj.] Év n. 8° 96 l. [Tip. „Union.“] (Ára 20 Lei.)

Marcu, Victor. Óvakodjunk! Gyakorlati tanulmány mindenki részére, a testi épség és a magántulajdon megvédéséről. *Pulcă E. Victor* előszavával. Cluj. 1936. 8° 92 l., 1 lev. Minerva rt.

Mit kíván másfél millió magyar? A romániai magyar földművesek, kisiparosok, székely alkalmazottak és munkások brassói nagygyűlésének határozata. Kiadja a Magyar Dolgozók Szövetsége. Brașov. Év n. 8° 16 l. Tip. Égető. (Ára 5 Lei.)

Norva. Husvétii harangok. Asztrál poézis. A rózsakeresztes bölcséletbe beállította *Viktor testvér.* Ortodox-husvét. Május 1937. Kiadta a clujii metapszichikai tanulmánykör. (Cluj, 1937.) 8° 212 l. [Lito Schildkraut.]

Novák Mária. Baby szakácskönyve. Második kiadás, lényegesen kibővitve. Összeállította —. (Cluj. 1937.) 8° 416 l. (Minerva rt.)

Nyaralási és fürdőkalauz. 1937 évre. Romániai fürdők leírása és egyéb nyaralási tudnivalók. (Az „Europa“ Organizația națională română de voiaj și turism kiadása.) (Satu-Mare.) 8° 60 l. Tip. Presa Liberă.

Ókerős Árpád. Egy emberöltő. Târgu-Mureș. 8° 96 l. Tip. S. Nagy.

Ösvény a valótlanból a valóba. Karácsonyi koszoru 1936. A Clujii Metapszichikai Tanulmánykör kiadása. Cluj. Év n. 8° 200 l. Lit. Schildkraut.

Preuss, Walter. A Histadrut Haovdim 5697-ben. Fordította: *Abraham Ben-Cvi.* Timișoara. 8° 32 l. Tip. „Uhrmann“ (Organizația Uniunii naționale evrești din Transilvania—Aviva-Barissia Habonim.)

Riportok a világsajtóból. (Egy hónap keresztmetszete.) (Cluj.) Év n. 8° 30 l. (Tip. Nagy.)

Szabó Béni. Darea de seamă spre orientare și apel către toți meseriașii din Brașov. — Orientierungbericht und Aufruf an alle Kronstädter Gewerbetreibende. — Tájékoztató jelentés és felhívás Brașov város összes kisiparosaihoz. A kisipari szindikátusok szervezésére Brașovban alakult nagybizottság elnöksége határozata alapján szerkesztette: —. Brașov—Brassó. 8° 38 l. Tip. Égető.

Un deceniu în serviciul comerțului mic. Istoricul Sindicatului jubilant al Comercianților Detașiți de Coloniale din Arad și Jur. — *Tiz év* a kiskereskedelem szolgálatában. A tíz éves Arad és Vidéke Fűszerkiskereskedők Szindikátusa története. (A Szindikátus megbízásából összeállította: *Bakács Gyula.*) (Arad.) Év n. 8° 63 l. (Lovrov & Co. kny.)

Wilde Kálmáné Paál Rózsi. Egyszerű szakácskönyve. II. bővített kiadás. Déva. 8° 133 l., 5 lev. V. Laufer kny.

Viktor testvér. Az ősigazság felé... Husvétii tanítások a szférákból. A rózsakeresztes bölcséletbe beállította: —. Kiadta a clujii metapszichikai tanulmánykör. (Cluj.) 8° 251 l., 2 tábla. [Litogr. Schildkraut.]

Viktor testvér. Spirituális asztrologia. Előadássorozat, tartotta —. Május—Junius 1937 a clujii metapszichikai tanulmánykör csarnokában. (Kivonat Deési Mihály testvér stenogramja alapján.) Bevezetés a horoszkóp elkészítésének technikájába, elmagyarázva egy Ego esetén, ki leszületését körbeli szülőkhöz előre bejelentette. Magánkiadás. [Cluj. 1937]. 8° 146 l., 3 mell. [Lit. Schildkraut.]

VIII. GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK ÖSSZEFOGLALÓ UTALÓI.

(Az egyes művek részletes feldolgozását lásd az illető szakoknál.)

Az E. G. E. Könyvkiadó Vállalata. Cluj. 8° LXIV. füzet. *Törvény a mezőgazdaság szervezéséről és serkentéséről.* Fordította *Asztalos Sándor.* — LXV. füzet. A mezőgazdaság szervezéséről és fellendítéséről szóló törvény végrehajtási utasítása. Fordította: *Asztalos Sándor.*

Élő Könyvek. Ifjú Erdély kiadása. (Cluj.) 8°. — 22. *Dávid György és Nagy Zoltán.* Magyarok a Kárpátokon túl. — 23. *László Dezső.* Mit cselekedjem? A szolgálati munka vezérfonala. — 24. *Imre Lajos.* Aranylánc. Elmélkedések konfirmándusok számára. — 25. *Imre Lajos.* Kagawa a nagy japán keresztyén. — 26. *Horváth Jenő.* Moody Dwight. Mozaikok egy világmiszionárius életéből. — 27. *Horváth Jenő.* Uram, taníts minket imádkozni!

Erdélyi Könyvesház. Könyvbarátok Társasága. Cluj-Kolozsvár. 8°. — (1. kötet.) *Földi István.* Nemere-fúvás. Regény. — (2. kötet.) *Walter Gyula, Tövsi.* Kolozsvár kövei. Regényes rajzok. II. kiadás. — (2. [!] kötet.) *Málnásy Tivadar.* Ruha teszi az embert... II. kiadás.

Erdélyi Református Egyházi Könyvtár. Cluj-Kolozsvár. 8°. — XVII—XVIII. *A református lelkipásztor kézikönyve.* *Borbáth Dániel, Darkó Ákos és László Dezső* közreműködésével szerkesztette: *Imre Lajos.*

Erdélyi Szépművés Céh. (Cluj.) 8°. — IX. sorozat. 21. sz. könyv. *Kiss Jenő.* Kormos üvegen. Versek. — IX. sorozat. 22.—24. és X. sorozat 1.—3. sz. könyv. *Bánffy Miklós, Gróf.* Erdélyi történet. A fal írás második szava: ... és hijjával találtattál... I.—II. — 4.—5. sz. könyv. *Vásárhelyi Z. Emil.* Erdélyi művészek. Tanulmányok ma élő erdélyi magyar képzőművészekről. — 6.—7., 8.—9. sz. könyv. *Molter Károly.* Tibold Márton. Regény. I.—II. — 10.—11. sz. könyv. *Ormos Iván.* Állj! Ki vagy? Regény.

Erdélyi Tudományos Füzetek. [A 91.-től a 94. számig:] *Tudományos Füzetek.* Szerkeszti: *György Lajos.* Az E. M. E.

kiadása. Cluj. [A 101. sz.:] Turda. 8°. — 91. sz. *Szabó T. Attila.* Nireş-Szásznyíres település-, népesség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században. — 92. sz. *Jancsó Elemér.* Nyelv és társadalom. — 93. sz. *Gyárfás Elek* úti-naplója 1844-ből. Közli *Gyárfás Elemér.* — 94. sz. *Jászay Károly.* Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron (1798—1861.). — 95. sz. *Valentiny Antal.* Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1936. év. Összeállította: —. [A 96.—100. számok 1938-ban jelennek meg.] — 101. sz. *Szabó T. Attila.* Dés helynevei.

Hasznos Könyvtár. Népmvelési havi szemle. Kiadja az Ágisz Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya. Braşov-Brassó. 8°. — 15. szám. *Gál Vilmos.* A csillagok világa. — 16. szám. *Kleisl Gyula.* Gyümölcsfáink rovarelleneségei. — 17. szám. *Bódis Gáspár.* A váltóláz vagy hideglelés. (Malária.) — 18. szám. *Petelei István.* A csikos szöttek. — elbeszélései az erdélyi életből. *Szentimrei Jenő* bevezetőjével a nagy író életéről. — 19. szám. *Atzél Ede.* A gazdálkodás alapja a trágyázás. — 20. szám. *Berde Mária, R.* Főtonfót király. (Eredeti székely népmesék.)

Herzl-Könyvtár. Szerkeszti: *Diamant Elemér.* Bucureşti. (Hateg. Tip. I Berger.) 8°. — 3. szám. *Jabotinsky (Vladimir).* Vádat emelek! *Jabotinsky* történelmi jelentőségű vallomása az Angol Királyi Bizottság előtt.

Keresztény Magvető Füzetei. Cluj. 8°. — 21. Sajtó alatt. — 22. *Szent-Iványi Sándor.* *Dávid Ferenc* és a tömeg. (Tömeglélektani tanulmány.) — 23. *Szentmártoni Kálmán, Pozsonyi.* *Gromo, János* Zsigmond testőrkapitánya új megvilágításban.

A Kiáltó Szó Könyvei. Szerkeszti [az 5. számtól:] *Tavaszy Sándor.* Cluj. 8°. — 3. szám. *Szórványainkról.* Irták: *Földes Károly, Gergely Ferenc, Horváth Jenő, Kovács Pál, Sass Kálmán és Szigethy Béla.* Mellékelve: *Gergely Ferenc.* A nagysajói református egyházmegye szórvány-

katasztere 1937-ben. — 4. szám. *László Dezső*. Két tűz között. A modern magyar irodalom és a református egyház. — 5. szám. *Barth Károly*. Isten igéjének szolgálata. Fordította *Pilder Mária*. — 6. sz. *Barth Károly*. A reformáció mint döntés. Fordította *Pilder Mária*. — 7. szám. *Barth Károly*. Isten akarata és a mi kívánásaink. Fordította *Pilder Mária*. — 8. szám. *Bartó Károly*. A református tan, annak lényege és feladata. Fordította *M. Nagy Ottó*.

A „Magyar Nép” könyvtára. Szerkeszti: *Gyallay Domokos*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Intézet R.-T. kiadása. Cluj. 8° — 54/55. Sajtó alatt. — 57. *Biró Vencel*. Nagyságos fejedelmek idejében. Történeti elbeszélések.

Mai Modern Könyvtár. Szerkeszti: *Gábor István*. (Oradea.). 8° — [1. szám.] *Esteban Roberto*: Égő Spanyolország.

A Néplap és a Magyar Lapok népnevelő és oktató füzetei. (Oradea.) 8° — 1. szám.

Korunk legnagyobb veszedelme vagy kinek a javát szolgálja a bolsevizmus?

Szabadelvű Vallásos Értekezések. Szerkeszti: *Szent-Iványi Sándor*. (Cluj.) 8° IX. [!]. *Simons Minot*. Egy modern istenhit. Angol eredetiből fordította: *Simén Dániel*.

Szövetkezeti Könyvtár. Kiadja a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége. Cluj. 8°. — 4. szám. *Horváth Ella*. A szeretet és boldogság útja. Szövetkezeti színjáték.

Az Új Cimbora kis színháza. Minerva rt. kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. — 1. füzet. *Simon Sándor*. Karácsonyi örömök. *Kirjakené Kovács Emma*. A jószívű Mikulás. — 2. füzet. *Mikulás*, Karácsony, Szilveszter, Karácsonyvárás és más szindarabok, versek.

Az Unitárius Irodalmi Társaság szakkönyvtára. Cluj-Kolozsvár. 8°. — 5. sz. *Gál Kelemen*. Kilényi Ferencz József unitárius püspök élete és kora.